

KOMÜNİST

BÜTÜN ÜLKELERİN İŞÇİLERİ, BİRLEŞİN!

DOSYA

NEOLİBERAL KUŞATMA: KAMUSALLIĞIN VE YURTTAŞLIĞIN TASFİYESİ

Otoriter Kapitalizm ve Kamusalılık
CAN SOYER

Neoliberal Kapitalizm Hep Otoriterdi
İSMET AKÇA

Neoliberalizmin Otoriter Devleti
ALPER ÇAVUŞOĞLU

Yurttaşlık Siyasetinin Esasları
KAĞAN ŞEKER

Neoliberal Otoriterliğin Krizi
KUBİLAY CENK KARAKAŞ

Neoliberalizmin Kiyısında
FIRAT ÇOBAN

Barınma Hakkı: Konut ve Kira Sorunu
SİNEM YILDIZ

ÖZGÜR URFA • ZÜBEYDE DİZDAR • EBRU PEKTAŞ
SİNAN DERVİŞOĞLU • EJDER BERGEMAN • İPEK YAZMAN

15
EKİM'21

KOMÜNİST

BÜTÜN ÜLKELERİN İŞÇİLERİ, BİRLEŞİN!

SAYI 15
EKİM'21

KOMÜNİST

BÜTÜN ÜLKELERİN İŞÇİLERİ BİRLEŞİN!

Üç Aylık Teorik Dergi

Yayın türü: Yaygın-sürekli yayın

EKİM - 2021

Birlik Yayın Gıda San. ve Tic. Ltd. Şirketi Adına İmtiyaz sahibi: Kaan Ünal

Sorumlu Müdür: **Can Soyer**

Adres: **Birlik Yayın Gıda San. ve Tic. Ltd. Şti.** / Eğitim Mah. Adım Sok. Atık Plaza No:4 Daire 23 Kadıköy/İstanbul

Baskı: **Deren Matbaacılık SAN. ve TİC. LTD.ŞTİ.** / Beylikdüzü OSB Mah. Orkide Cad. No: 9/Z Beylikdüzü/ İstanbul

KOMÜNİST Sayı: 15

İÇİNDEKİLER

Sunuş 5

dosya

Otoriter Kapitalizm: Kamusalığın ve Yurttaşlığın Tasfiyesi 7

CAN SOYER

İsmet Akça: Neoliberal Kapitalizm Otoriter Olmak Zorundadır ve Hep Otoriterdi 25

RÖPORTAJ

Neoliberalizmin Otoriter Devleti: Sermayeye Hizmet Halka Şiddet 39

ALPER ÇAVUŞOĞLU

Devlet ve Yurttaş İlişkisi Bağlamında Kamusalılık: Yurttaşlık Siyasetinin Esasları 67

KAĞAN ŞEKER

Neoliberal Otoriterliğin Krizi ve Rehabilitasyon Denemeleri 87

KUBİLAY CENK KARAKAŞ

Neoliberalizmin Kiyısında: Sosyalist Siyaset, Sarkaç ve Hegemonya 103

FIRAT ÇOBAN

Kamusalığın Tasfiyesi Altında Barınma Hakkı: Konut ve Kira Sorunu 115

SİNEM YILDIZ

Gündem

Yargıda Dinselleşme, Adalette Şer'ileşme	127
ÖZGÜR URFA	

Okullar Açıldı, Devlet Tatilde	137
ZÜBEYDE DİZDAR	

Röportaj

Ebru Pektaş: Kadınlar "Devrime Hükmetmek" Zorunda	147
--	-----

Katkı

Sosyalist Toplum ve Hukuk	157
SİNAN DERVİŞOĞLU	

Müfredat

Marksizm ve Uygarlık Tarihi - V	193
---------------------------------	-----

Kitaplık

Antik Çağ'da Uygarlıkların Yükselişi ve Çöküşü	201
EJDER BERGEMAN	

Emperyalizmin Yörüngesinde Kapitalistleşme: Pazara Açılan Yollar	207
İPEK YAZMAN	

Sunuş

Komünist'in 15. sayısından merhaba.

Türkiye'nin 12 Eylül'den bugüne süren neoliberal kuşatma altındaki sorunları giderek gizlenemez ve katlanılmaz boyutlara varış durumunda. Çok çeşitli yanlarıyla bir bütünlük arz eden ve mutlaka bu bütünlük içerisinde incelenmesi gereken neoliberal kuşatma, kamusalılık ve yurttaşlık anlayışının radikal biçimde dönüşümüyle de dikkat çekiyor.

Özellikle küresel pandeminin Türkiye'ye yansısıyla birlikte gündelik sohbetlerden akademik çalışmalara kadar geniş bir yüzeyde tartışma konusu olan kamusalılığın tasfiyesi, esasında neoliberal birikim biçiminin ve onun hegemonyasının en fazla saldırıda bulunduğu alanlardan biri. İşçi sınıfının dünya üzerindeki mücadelesinin kazanımlarıyla pekiştirilmiş kamusal hak ve nosyonlar, neoliberal kuşatmanın sistematik saldırıları sayesinde bütünüyle ortadan kaldırılmış halde. Günümüzde devletler ve hükümetler yurttaşlara yönelik hizmet yükümlülüğü taşımadığı gibi, devlet aygıtının başlıca işlevi yurttaşların haklarını kullanma imkanlarının baskı ve şiddetle engellenmesi olmuş durumda. Neoliberal devlet, konu kamusal hak ve hizmetlerin sağlanması olduğunda bir yokluk olarak belirlemekte; öte yandan, aynı devlet konu halkın hakları ve talepleri olduğunda tüm cüssesi ve şiddetiyle sahnedeki yerini almakta. Bu nedenle Komünist'in bu sayısındaki dosya konusu **"Neoliberal Kuşatma: Kamusalılığın ve Yurttaşılığın Tasfiyesi"** başlığını taşıyor.

Dosya kapsamında Can Soyer neoliberal kuşatmanın kamusalılık ve yurttaşılığın tasfiyesine girişirken öncelikle siyasetin nasıl imha edilip halka kapattığını; İsmet Akça neoliberal modelin neden ve nasıl otoriterlik üretmek zorunda olduğunu; Alper Çavuşoğlu neoliberal devlet aygıtının halk karşısında hangi mekanizmalarla yeniden örgütlendiğini; Kağan Şeker kamusalılık ve yurttaşlık temelindeki bir siyasal ve hukuksal alternatifin hangi kaynaklardan türetililebileceğini; Kubilay Cenk Karakaş dünya üzerinde neoliberal otoriter devlet modellerinin krizini ve buna yönelik çözüm arayışlarını; Fırat Çoban sosyalist mücadelede kamusalılık ve yurttaşlık perspektiflerinin somut mücadele başlıklarına dönüştürülmesinin imkanlarını; Sinem Yıldız ise günümüzde kamusalılığın tasfiyesinin en ciddi yıkımı yarattığı alanlardan olan barınma hakkı sorununu ele alıyor.

Bu sayımızda gündemdeki tartışma başlıklarına dair makalelere de yer verdik. Özgür Urfa yargıdaki şer'ileşmeyi ve adaletin giderek dinselleştirilmesini değerlendirme konusu yaparken, Zübeyde Dizdar pandemi koşullarında açılan okullardaki sorunları ve eğitim politikalarının eksikliklerini inceliyor.

Katkı bölümümüzde ise Sinan Dervişoğlu'nun sosyalizmde parti ve devlet ilişkilerini ele aldığı çalışmasının devamı niteliğinde olan ve sosyalizmde devlet-yurttaş ilişkilerini düzenleyecek hukuk yaklaşımını konu alan makalesi bulunuyor.

Müfredat bölümümüzde Marksizm ve Uygarlık Tarihi dizimizin Yeni Bir Çağ: Proletarya Tarih Sahnesinde başlıklı beşinci bölümü yer alırken, Kitaplık bölümümüzde Ejder Bergaman ve İpek Yazman'ın değerlendirmeleri bulunuyor.

Önümüzdeki sayılarda görüşmek üzere.

İyi okumalar.

Otoriter Kapitalizm: Kamusallığın ve Yurttaşlığın Tasfiyesi

CAN SOYER

Neoliberalizmin sahneye çıkışı işçi sınıfının somut ve pratik kazanımlarına ağır bir saldırı biçiminde olmuştu. Ancak çok geçmeden, neoliberalizmin saldırısının ücretlere, emekçilerin sosyal güvenlik ve örgütlenme haklarına, kamunun varlıklarına el koymaya münhasır olmadığı belli oldu. Karşımızda sadece özelleştirmeleri, sermayeye dolaysız kaynak aktarımını, kamuda istihdamın azaltılmasını vb. dayatan bir ekonomi paketi yoktu. Aynı zamanda, devlet-yurttaş ilişkisinden ortak hukuka, toplumsal ilişkilerden kentsel mekanın düzenlenmesine kadar yayılan, yani tüm içerimleriyle birlikte kamusallığı ve toplumsal yapıyı dönüştürmeyi hedefleyen bir egemenlik tarzı söz konusuydu.

Kabul etmek gerekir ki, sosyalist düşünce, neoliberalizmin bu bütüncül dönüşüm hedefini ve bunun altyapısını oluşturmak için attığı sinsi adımları tam bir berraklıkla fark etmekte biraz geç kaldı. Yine de şimdilerde bu eksikliğin telafisi için hem düşünsel hem de pratik zeminlerde yoğun bir faaliyet söz konusu. Birçok başlığa yayılmış olmakla birlikte, Türkiye'nin karşı karşıya geldiği pandemi, orman yangınları, sel felaketleri, barınma krizi gibi acil

kamusal çözümler gerektiren sorunlar karşısında kamusalılık ve devlet ile yurttaş ilişkileri ağırlıklı bir gündem halini almaya başladı. Bu başlığın ve bu çerçevenin, sosyalist siyaset açısından da hayli verimli olduğunu, bu konularda geliştirilecek somut siyasal talep ve mücadelelerin kitleselleşme olanağını güçlendirdiğini söylemeye gerek yok. Bu nedenle, hem konuyu hem de ağırlık merkezlerini olabildiğince netleştirmek adına bir çerçeve çizmenin faydası olacaktır.

Buhar olan katılar: Toplum ve yurttaş

Neoliberal egemenliğin toplumlarda yarattığı tahribat, en açık haliyle, adına “toplum” dediğimiz ilişkiler bütünlüğünün karakterinde meydana geldi. 60’lı yıllarda ana akım sosyolojinin sık sık başvurduğu “örgütlü toplum” kavramını düşünürsek, neoliberal egemenlik evresinde toplum tümüyle örgütsüzleştirilmiş, zırhlardan soyunmuş, savunmasız bırakılmış durumda şimdi. Bu savunmasızlığa bir de siyasal zor’un bayağı bir yer tuttuğu mutlak disiplin/denetim ilkesi eklenince, halihazırda bir parçası olduğumuz toplumsal ilişkiler ve yaşam, ister birey olarak ister topluluk olarak isterse de sınıf olarak olsun hiçbir öznenin delip geçemeyeceği bir kuşatma altına alınmış görünüyor.

Basitleştirmek pahasına şöyle de resmedebiliriz: Ekonomiden dış siyasete, kent yaşamından çevresel etkilere kadar ne olacağını, ne zaman olacağını asla bilemediğimiz süreklileşmiş bir felaket dünyası; bu dünyada tekil bir varlık olarak insanın savunmasızlığı, her an bir felakete (*ister ekonomik kriz, savaş gibi toplumsal veya işten çıkarılma, haczedilme gibi kişisel felaketlere*) maruz kalma olasılığının yarattığı kaygı; kaygıyı ortadan kaldıracak, en azından hafifletecek örgütsel birlikteliklerin zayıflaması, hatta ortadan kalkması; yine de yan yana gelip kolektif bir tutum ve eylem geliştirmeye çalışanların zor yoluyla engellenmesi, engellenemiyorsa yasal ve kurumsal olarak etkisizleştirilmesi, o da olmuyorsa toplumun geleceği ile ilgili karar süreçlerinden dışlanması; yakınmak veya alternatif bir varoluşun çağrısını yapmak amacıyla başkalarına na seslenmekte kullanılacak tüm kürsülerin (*basın, akademi, hatta*

internet) ele geçirilmesi; toplumun, asgari düzeyde tanınmış haklar ve ortak hukuk yoluyla her bir insanın içinde belirli bir güven ve öznel kapasitesi ile yaşadığı bir ilişkiler ağı olmaktan çıkması ve iktidardan başlayarak her kademedeki fıskıran saldırılardan korunma zorunluluğu...

Bir distopik macerada hayatta kalmaya uğraşan film kahramanından söz etmiyoruz; her birimizin gündelik hayatının gerçeği böyle bir şey: İnsanın tümüyle tekillleştirildiği, kendisini parçası kılarak bütünleşeceği topluluk bağlarının koparıldığı, çelikten halatlarla birbirine bağlanmış ve son derece sistematik biçimde işleyen devasa bir egemenlik makinesi karşısında savunmasız kaldığı bir gündelik yaşam. Fakirleşmiş, çaresizleşmiş, elindekileri de yitirmiş, sadece eve dönebilmek isteyen, patetik bir Odysseus'luk deneyimi...

Bu tabloda sükun eden çok sayıda sonuç var tabii.

Her şeyden önce, sosyalist hareketin bu tablo karşısında kendine biçtiği rol tartışma konusu. Elbette, sosyalist düşüncede tekil bir varlık olarak insanın da yeri var; ancak, bu bir terapiden ziyade kolektif bir eylemin inşasına yönelik olmak durumunda. Hal böyle olunca, neoliberal egemenliğin kuşatması altındaki insan varlığının (*hem emekçiler hem de yurttaşlar olarak*) nasıl ve hangi aygıtlarla kolektif eyleme sevk edilebileceği üzerinden atlanamayacak veya ezberle yanıtla geçiştirilemeyecek bir zorluk teşkil ediyor.

Yani soru şu: Neoliberal egemenlik koşullarında siyasal ve toplumsal öznenin kolektif kimliği ve eylemi nasıl inşa edilecek?

İkinci olarak, kapitalizmin günümüzdeki üretim ve yeniden üretim biçimlerinin işçi sınıfının yapısındaki parçalanmışlığı hayli ileri seviyelere taşımasına işaret etmek gerekiyor. Burada da farklı mekanizmalar söz konusu: Bir yandan üretim sürecinin parçalanması sonucunda işçi sınıfının üretim sürecindeki sınıfsal, mekânsal (*ve hatta duygusal*) birliği yok ediliyor; öte yandan, büyük sanayi bölgelerindeki kalabalık üretim mekanları yüksek duvarlarla

Toplum, devletin yanı başında duran, kendi özgün karakteri ve dinamikleri ile statü kazanan, ortak hukuk ve kurumsal çerçeve ile tanımlanan, kamusal alan vasıtasıyla devlet yönetimine katılım imkanı olan bir şey değil, devletin içinde kurulan, devletin içine çekilen ve çekildiği ölçüde hukuksal/kurumsal statü elde eden bir (yerli ve milli) cemiyettir.

ve güvenlik önlemleriyle çevrilip işçi sınıfı dış dünyadan yalıtılıyor. Sınıfın yeniden üretim süreci, bu açıdan önem taşır elbette; ancak mevcut eğilime bakarsak, neoliberal egemenlik artık sınıfın yeniden üretim sürecine de parçalayıcı müdahalelerde bulunuyor. Örneğin, üretim sürecindeki parçalanmaya karşı mahalleler işçilerin ortak bir deneyimi paylaşabildikleri, kolektif tutum ve kimlik geliştirebildikleri mekanlar iken, artık bu mekanlar da ya parçalanmakta ya da kentin dış çeperlerine doğru sürülmekte.

Uzun yıllar emekçiler arasındaki çalışmasını mahallelerde yürütmüş sosyalist hareket açısından bu yeni tablonun yarattığı açmazlar inkar edilebilir değil.

Üçüncü bir konu ise, neoliberal egemenliğin toplumsal ilişkileri boydan boya kat etmesi sonucunda sınıf sömürüsü ile birlikte farklı tahakküm ve mağduriyet biçimlerinin üst üste yığılması. Zaman zaman “ikincil cepheler” de denen bu tür toplumsal başlıkların kimlik sorunlarına indirgenmesinin yolu da kalmamış durumda. Kadın haklarından kent ve çevre sorunlarına kadar bir yığın başlık, doğrudan doğruya neoliberal egemenlik biçiminin kuşatması altında ve sömürü olgusuyla bağlantılarının keşfedilmesi/gösterilmesi işten bile değil artık.

Sosyalist düşüncenin bu tür başlıklara dair çözüm ve seçenekleri yok değil kuşkusuz, ancak bu tür hareketler ile sınıf hareketi arasındaki rabitanın kurulması konusunda hem pratik hem de düşünsel olarak pek az deneyim sahibi olduğu da ortada. Doğal olarak, sorunların acil çözümler beklediğini hatırlarsak, öncelikle bu başlıklardaki yaratıcılığın artırılması gerektiği de açık olmalı.

Men edilmiş toplum

Artık biraz daha Türkiye’den bahsedebiliriz.

Türkiye’nin neoliberal dönüşümünü ele almanın kaçınılmaz zorlukları var. Her şeyden önce, bu sürecin dünya genelindeki köklerine ve biçimlenmelerine ilgi göstermek gerekiyor. Ayrıca, neoliberal dönüşümün hayata geçirildiği coğrafyada edildiği özgün renge de aynı ciddiyetle eğilmek şart. Dahası, neoliberal dönüşüm sadece ekonomik yapıda değil, devlet, toplum ve yurttaşlar arasındaki ilişkilerde de kalıcı ve çok boyutlu etkiler yaratıyor.

Herhalde, bu kapsamdaki çalışmaların giderek yoğunlaştığı alanın toplumsal yapı ile devlet, toplum ve yurttaşlar arasındaki ilişkiler olması boşuna değil. Çünkü ekonomik program yüzüyle artık çıplak şekilde görünen neoliberal dönüşüm, diğer alanlarda henüz tam anlamıyla çözümlenmiş ve yorumlanmış değil.

Daha derine doğru kazmamız gereken toprak da burada bu yüzden.

Şükrü Argın’ın bir vakitler dediği gibi, “neoliberalizm ‘sırf’ piyasa değil, aynı zamanda ‘safî devlet’ arzusudur”. Dünya çapında, kapitalist toplumların yönetilmesinde zor’a, disiplin ve denetim aygıtlarına, müzakereye kapalı yönetim teknokrasilerine daha fazla başvurulmasının da gösterdiği bu. Ancak, biraz daha derine kazmak için, bir adım ilerletmeyi deneyeceğiz bu saptamayı: “Safî devlet” arzusunun vardığı aşama, zor ve disiplin uygulamasının ötesinde, devletin yegane kamusal alana dönüşmüş ya da kamusal alanın devletin içine doğru büzüşmüş olmasıdır.

Burjuva demokrasisinin klasik versiyonları bile , devleti toplumun

üzerinde duran ve çatışan taraflar arasındaki dengeyi sağlayan mekanizma olarak tasvir eder. Bu mekanizma, tüm yurttaşların “yurttaş” olmakla kazandığı hukuksal statünün korunmasını ve bu yolla toplumu ilgilendiren kararların müzakere edilmesini üstlenir. Bu süreçte icracı aygıt devlettir; ancak sürecin içinde gerçekleştiği mekan “kamusal alan” olarak değerlendirilir. Yani bir aygıt olarak devlet ile yurttaşların oluşturduğu toplumu birbirine bağlayan kuşak kamusal alan şeklinde tanımlanır. Örneğin, “özel alan”, yurttaştan çok bireye aittir; bireyin yurttaşlık statüsü kamusal alana dahli ile belirir.

Bu kaba şema, belirttiğimiz gibi, burjuva demokrasi yaklaşımının en klasik formülasyonudur. Şimdilerde gemi aزی almış olan neoliberal dönüşümle birlikte ise, yaklaşık 200 yıldır kapitalist toplumların siyasal/hukuksal çerçevesini çizen bu yaklaşım büyük ölçüde çöpe atıldı. Bu saptama, burjuva demokrasisinin çöpe atılışına ne ağıt yakmak ne de kına yakmak için. Ancak ortada, devletlerin baskılaşmasından, zor ve disiplin tedbirlerini daha pervasız kullanmasından, hukuksuzluğun bir norm haline gelmesinden daha fazlası var. Kapitalist toplumların siyasal/hukuksal çerçevesi ve buna bağlı olarak kamusal alan ile toplum-yurttaş kavramları radikal biçimde dönüşmektedir.

Bu dönüşüm, yurttaşın kamusal alan vasıtasıyla devlet yönetimine (*yani temel konularda karar alma süreçlerine*) katılım hakkını, toplumu bir siyasal birim olarak inşa eden ortak hukuksal/kurumsal yapıyı yok etmektedir.

Kuşkusuz, yerine bir şeyler koyarak.

Her ne kadar, neoliberal dönüşüm ve onun devlet, toplum, yurttaş ilişkilerinde yarattığı tahribat Türkiye’ye özgü değilse de, yerine ne konduğu sorusuna yanıt vermek için daha fazla Türkiye’ye özgü düşünmek gerekiyor.

Saray Rejimi’nin tarzına baktığımızda, devleti toplum karşısında bir icracı aygıt olmaktan tümüyle çıkardığı, devleti topluma karşı sorumsuz kıldığı, devlet ile toplum arasındaki ilişkiyi kopardığı

rahatlıkla söylenebilir. Ancak bu tarif, doğru olmakla birlikte, devletin dönüşümünü merkeze alan bir mercekten türetilmiş durumda. Oysa, bu koparma hamlesi ile birlikte, devletin olduğu kadar toplumun da dönüştürüldüğünü, dönüştürülmeye çalışıldığını tespit etmek durumundayız.

Henüz bir sarıh kavrama erişememiş olsak da böylesi bir kavramlaştırmanın yolunu döşemek adına kimi betimlemelere yaslanmakta mahsur yok: Türkiye’de yaşanan sürecin niteliği (*ve bu arada faşizme de özgün karakterini veren şey*) hızla bir “devlet-toplumu”nın inşasıdır.

Yani toplum, devletin yanı başında duran, kendi özgün karakteri ve dinamikleri ile statü kazanan, ortak hukuk ve kurumsal çerçeve ile tanımlanan, kamusal alan vasıtasıyla devlet yönetimine katılım imkanı olan bir şey değil, devletin içinde kurulan, devletin içine çekilen ve çekildiği ölçüde hukuksal/kurumsal statü elde eden bir (*yerli ve milli*) cemiyettir.

Ancak, bir kez daha, burada önemli olan bu eğilimin nasıl hayata geçirildiğidir. Daha açık bir deyişle, bu durumun müsebbibi sadece AKP’nin siyasal şiddeti ve hukuksuzluğu sonuna kadar kullanacak ölçüde pervasız olması değil, neoliberal dönüşümün “safı devlet” arzusudur. “Safı devlet” arzusunun *sine qua non* koşulu, bildiğimiz anlamda toplumun imha edilmesidir. Saray Rejimi’nin becerisi, toplumu imha edecek bir yol/yordam yaratmış olmasıdır.

Belki de Saray Rejimi’nin bu genel eğilime en özgün katkısı, kendi destekçileri ile devlet/parti aygıtı arasında kurduğu özdeşleşme ilişkisinin biçimindedir. Türkiye’de, yerel parti unsurları veya mahalli destek grupları, son derece belirgin bir örüntü biçiminde merkezi iktidarın (*söylemsel ve fiziksel*) aygıtlarını *taklit* etmekte, böylelikle kamusal alanı tekelleştirmektedir. “Devlet-toplum”un nüfusun tüm hücrelerine yayılarak kuşatıcı bir tarzda inşasını sağlayan ve kamusal alanı parti/devlet içine doğru emen bu taklit pratiklerinin, cezasızlık taahhütleriyle koruma altına alınması, siyasal nutuklarla ve ideolojik manipülasyonlarla teşvik edilmesi boşuna değil elbette.

Yıllarca ‘devlet baba’ olarak resmedilen şey, baba olmasına baba-dır hala; ancak artık bazılarının üvey babasıdır. Kamusal alandan dışlanmış ve toplum olma vasfı elinden alınmış kesimler, Saray Rejimi açısından gayrimeşru, yani hiçbir hukuka ve hakka sahip olmayan *metoikos*’lar, yabancılardır.

Sonuçta, Saray Rejimi koşullarında devlet, kamusal alanı tümüyle yok ederek veyahut kamusal alanı kendi bünyesine katıp aparat-laştırarak, topluma, siyasete katılım ve temel konularda müzakere şansını kullanabileceği bir geçiş kuşağı bırakmamış bulunuyor. İçinde devinebileceği bir kamusal alandan mahrum kalan toplum ise, haliyle, ortak hukuka ve kurumsal çerçeveye sahip bir siyasal birim olarak inşa edilmekten men edilmiş oluyor.

Türkiye’nin AKP tabanı ile diğer yüzde 50 olarak bölündüğü; AKP tabanının bir programa, liderliğe, örgütlülüğe sahip olmasına karşın yüzde 50’nin programsız, lidersiz, örgütsüz olduğu yönündeki yüzeysel ama yaygın kanıyı, bir de burada tarif etmeye (*evet, henüz kavramlaştıramadığımız için ancak tarif, temsil, teşbih etmeye*) çalıştığımız manzara birlikte düşünmek de faydalı olacaktır.

Bu yazı için bir sonuca yaklaşmış sayılırız: Toplum olma vasfından soyulmuş ve bu vasfını hayata geçireceği kamusal, hukuksal, kurumsal çerçeveden dışarı atılmış, sürgünlüğe ve hatta bir “*metoikos*” statüsüne zorunlu bırakılmış bu nüfusun, yeniden toplum haline gelmesi, bir toplum vasfını kazanması için gerekli olan araçların, fikirlerin, yordamların yaratılması en acil ve üzerinden atlanamayacak gündemdir.

Ve bu gündem, elbette, öncelikle sosyalistlerin önüne dikilmiştir.

Neoliberal otoriterlik ve siyaset

Günümüzde en dar olanından en genişine, en yerel olanından en merkezisine kadar toplumsal ve siyasal yaşamın bütünü neoliberal egemenlik tarzının kuşatması altında, dedik. Bu kuşatma sadece emek düşmanı ekonomi politikalarının hayata geçirilmesinden ibaret de değil; aynı zamanda (*belki de daha fazla*) işçi sınıfının

kolektif tutum ve eylem geliştirme kapasitesinin ortadan kaldırılmasını hedefliyor da, dedik.

Demek ki, öncelikle, hem üretim sürecindeki hem de yeniden üretim sürecinin gerçekleştiği sosyal/mekânsal ilişkilerdeki dönüşümler sonucunda işçi ve emekçilerin muazzam ölçülere varan parçalanması (*sömürü*) söz konusu. Buna paralel biçimde, metalaşma süreçlerinin toplumun en küçük hücrelerine kadar sızmasıyla birlikte sömürü olgusunun yanı başında bitiveren (*ve artık görmezden gelinemeyecek bir sınıfsal/siyasal kapasiteyi yüklenmiş bulunan*) toplumsal mağduriyetlerin, yani ikincil cephelerin (*tahakküm*) gündeme geldiğini de görüyoruz.

Bu iki olguya bakarken mutlaka göz önünde tutulması gereken bir şey daha var fakat: *Sömürü* ve *tahakküm* olgusu karşısında direnişi ve alternatif pratikleri neredeyse imkansız kılacak bir zemin kayması, yani siyasetin sistematik biçimde önemsizleştirilmesi.

Ne var ki, neoliberal egemenlik koşullarında sınıfın parçalanmışlığını telafi edecek, kolektif tutum ve eylemi mümkün kılacak, tüm bunları siyasal bir program ile buluşturacak olan öznenin inşası, siyasetin önemsizleşmesi olarak adlandırdığımız hendeği atlamayı başaramadığımız sürece söz konusu olamayacak.

Buraya nasıl geldik?

Hem teoride hem de pratikte, siyasetin sömürü, paylaşım, sınıf eşitsizlikleri gibi konulara etkisinin yok edilmesi neoliberal modelin başta gelen beklentilerinden oldu. Neoliberal egemenlik tarzı, siyasette ve toplumsal alanda ne olursa olsun, kapitalist artıktı değer mekanizmasının ve sermaye birikim biçiminin güvence altında tutulmasına yönelmiş durumda. Siyasetin önemsizleşmesi, yani hiçbir somut etki ve sonuç yaratamaz hale getirilmesi, bunun en uygun yolu olarak görüldü.

Bu beklenti, kuşkusuz, neoliberalizmle ortaya çıkmadı; ancak neoliberal egemenlik tarzına özgü olan şey, siyasetin emekçi sınıflara ve onların beklentilerine göreli olarak açık olan yapısını

dağıtmak, kör topal da olsa bir siyasal kürsü anlamına gelen temsil sistemini işlevsizleştirmek, toplumun farklı kesimlerinin desteğini almak için zaman zaman “popülist” slalomlara meyleden düzen partilerine dahi izin vermemek şeklinde tezahür etti. Çağımızda sosyal demokrasinin, ulusal kalkınmacılığın, ilerici/sol reformizmin ortadan kalkmasının nedeni de budur: Kapitalizme göbekten bağlı olan bu akımlar bile, bizzat kapitalizm tarafından “zındık” statüsüne düşürülmüştür.

Kapitalist sermaye birikim biçimi, onun beklentileri, dünya sistemiyle eklemlenme modeli, sınıflar arasındaki eşitsizliklerin denge-lenmesi, vb. başlıklar bundan böyle “müzakere” konusu olmaktan çıkarılmıştır. Eğer illa siyaset yapılacaksa (*ki, sermaye egemenliğini sürdürmek için de yapılmak zorundadır*), o vakit dinsel-etnik çekişmeler, kültür ve yaşam tarzı savaşları kışkırtılmalı, siyasal özneler de birbirleriyle bu alanlarda rekabet etmelidir.

Siyasetin önemsizleşmesi derken kast ettiğimiz de budur.

Tam da burada can alıcı bir soruyla karşı karşıyayız: Bir yandan neoliberal egemenlik tarzının ağır kuşatması, bir yandan da siyasetin önemsizleşmesi söz konusuysa, işçi sınıfının parçalanmışlığını giderecek ve kolektif siyasal eylemi mümkün kılacak bir pratik nasıl, hangi kaynaklardan ve ne tür aygıtlar vasıtasıyla üretilebilir?

Bu bahiste geliştirilen çok sayıda alternatif fikir ve deneyim var elbette. Ancak bunların bir kısmında görülen ortak özelliği de işaret etmek gerekiyor: Siyasetten kaçış eğilimi. Üstelik bu eğilim, son derece radikal kılıflar altında da tedavüle sokulabiliyor. Ancak, bu kaçış rampalarının bizi şaşmaz biçimde bir uçurumun dibine bıraktığı da görülüyor.

O halde, siyaseti, bir pratik olarak yeniden inşa etmemiz gerektiği açık.

Toplumsal/nihai kurtuluş ile güncel mücadeleler arasındaki bağın kurulması, bu yeniden inşa faaliyetinin merkezinde duruyor. Diğer bir deyişle, neoliberal egemenlik tarzının kuşatması altında, sömürü ile tahakküm olgularını buluşturan; işçi sınıfını tüm top-

lumun temsilcisi, işçi sınıfının çıkarını tüm toplumun çıkarı haline dönüştüren; sınıf mücadelesine siyasal bir veçhe kazandıran ve bunu toplum çapında pratiğe dökabilen bir inşa faaliyetinden söz ediyoruz.

İlk bakışta, bunun zaten böyle olduğu, geçmişte de benzer bir tarifi yapılabileceği aklı gelecektir. Bir anlamda doğrudur da. Ancak, esas mesele, bu inşanın özgül bağlamda ve güncel bir konjonktür içerisinde sürekli yeniden üretilmesidir. İlke geçmiştekiyle aynıdır yani; eksik olan onun güncel pratiğidir.

İşçi sınıfının parçalanmışlığının ortadan kaldırılması, işçi sınıfı ile toplumun farklı kesimlerinin kolektif bir tutum ve eylemde buluşturulması, bu buluşmanın programının ve aygıtının yaratılması, temeldeki emek-sermaye çelişkisi ile toplumsal sorunlardan kaynaklı mağduriyetlerin ilişkilendirilmesi; işte, bütün bu başlıklarda varsayılmış değil, yeniden üretilmiş bir siyasete ihtiyaç bulunuyor. Ve bu siyasetin yok sayamayacağı, yok saymak şöyle dursun belki de bizzat üzerinde yükseleceği kaide halkçı bir kamusal yaklaşımının oluşturulması ve devlet ile yurttaş ilişkisinin yeni bir temelde tanımlanmasıdır.

Neoliberal evrede strateji

Dünyada ve Türkiye’de sosyalist solun bir strateji eksikliğinden mustarip olduğu, bu sayfalarda sıkça vurgulanmış bir iddia. Söz konusu eksikliğin giderilmesi salt yazarak ve hipotezler ileri sürerek olmayacak elbette. Öte yandan, strateji tartışmasında tüm sözlerin tükendiği, artık “tefekür”e ihtiyaç kalmayan bir olgunluğa erişildiğini söylemek de pek mümkün değil. Dolayısıyla, strateji kaybının nedenlerini, koşullarını, görünümelerini ve sonuçlarını tüm boyutlarıyla anlamak ve buralardan elde edilen birikimi yeni bir stratejinin inşasında veri olarak kullanmak için biraz daha çaba harcamanın bir kıymeti bulunuyor.

Hatırlanırsa, neoliberalizmi ekonomik-siyasal-toplumsal bir bütünlük olarak tanımlamıştık. Dahası, neoliberalizmin salt piyasaların serbestleştirilmesinden, sömürü oranlarının artırılmasından

ya da işçi sınıfının haklarının elinden alınmasından ibaret olmadığını; aynı zamanda belirgin özellikleri olan bir siyasal ve toplumsal vizyona sahip olduğunu da belirtmiştik. İşte bu bütünlüklü model, sosyalist solun ve genel olarak muhalefet dinamiklerinin üzerinde hareket ettiği zemini tüm boyutlarıyla etkileyen ve biçimlendiren başat unsurlardan biridir.

Ve sosyalist solun strateji kaybında da bu zeminde gerçekleşen dönüşümlerin yeteri ölçüde incelenmemesinin veya kavranmamasının payı olduğu söylenmelidir.

Biraz kabalaştırarak söylersek, sol ve muhalefet dinamikleri neoliberalizm konusunda ekonomik alanın düzenlenmesinin ötesindeki boyutları fazla ciddiye almamış, dolayısıyla neoliberalizme ve kapitalizme karşı siyasal ve toplumsal alanlardaki mücadelesini yürütürken özel bir dönemleştirme mantığından beslenmemiştir. Oysa, neoliberal modelin siyaset ve toplumsal yapı başlıklarındaki dönüştürücü etkileri hayli önemlidir ve mutlaka çözümlenip bir mücadele stratejisinin temellerine yerleştirilmelidir.

Neoliberal modelde ekonomi alanının işleyişi ve dinamikleri, siyasetin her türlü dalgalanmasından ve eğiliminden kopartılarak koruma altına alınmıştır. Öyle ki, neoliberal modelin ideal tarifine göre, siyaset alanında ortaya çıkabilecek gelişmeler, hiçbir biçimde ekonominin işleyişine etki etmemelidir. Vaktinde Kemal Derviş'in sık sık kullandığı “ekonomiyi siyasetten ayıracağız” sözünün ifade ettiği hedef tam da budur.

Ekonomiyi siyasetten koparmanın ise başlıca iki yolu izlenmiştir. İlk olarak, düzen siyasetinin farklı noktalarına yerleşmiş tüm siyasal aktörler (*sadece partiler değil, yargı, akademi, basın gibi kurumlar da*) neoliberal modele ikna edilmiş ya da boyun eğdirilmişlerdir. Bir anlamda, mevcut düzen içinde faaliyet gösteren siyasal güçler neoliberal modelin ekonomiyi dokunulmaz kılan ilkesini kabul etmiş, etmeyenler tasfiye operasyonlarıyla yeniden biçimlendirilmiştir. İkinci olarak ise, halkın siyaset alanına katılımını mümkün kılan tüm mekanizmalar ya ortadan kaldırılmış ya da etkisizleştirilmiştir.

rilmiştir. Tüm rakiplerin birbirinin kopyası olduğu bir siyaset alanında seçim yapmaya zorlanan halk, bir de sendikalar, dernekler gibi alternatif yolların işlevsizleştiği koşullarda, kendi çıkarlarını ve taleplerini taşıyıp siyaset alanında temsil edecek bir aktör bulamaz duruma gelmiştir.

Kısacası, neoliberal modelde ekonominin dokunulmaz kılınması adına siyaset alanı pasifize edilmiş, hatta siyaset alanı 'siyasetleştirilmiş'tir.

Neoliberal modelin toplumsal yapı başlığındaki müdahalesi ise, halkın birlikte davranma ve ortak bir tutum geliştirme imkanlarını ortadan kaldıracak ölçüde toplumsal bağların tasfiye edilmesidir. Kimi sosyologların "toplumun sonu" demesine varacak ölçüde, bir toplumu "toplum" yapan temel bağ ve ilişki biçimleri yok olmuştur. Türkiye'de her gün daha feci örneklerine rastladığımız değer erozyonunun da ardında, toplumun bu biçimde yok edilmesi yatmaktadır.

Ancak bu müdahalenin esas hedefinin, işçi sınıfının ve çeşitli muhalefet dinamiklerinin neoliberalizme karşı direnç ve mücadele üretmekte beslenebilecekleri tüm kaynakların kurutulması olduğu gözden kaçmamalıdır. Mesela, kentsel dönüşüm gibi projelerde rant ve ilkel birikim arzusu ne kadar önemliyse, kolektif öznelerin oluşmasında önemli faydaları olan emekçilerin mahalle kültürünün, ortak yaşam duygusunun, dayanışma ağlarının ortadan kaldırılması da en az onun kadar önemlidir. Bu anlamda, neoliberal model, sadece işçi sınıfının haklarına el koyup daha da yoksullaştırmamış, aynı zamanda emekçilerin siyasal ve toplumsal kapasitesini daraltmaya, onun eylemlilik ve direniş kaynaklarını kurutmaya da yönelmiştir.

Bir anlamda, neoliberal modelle birlikte, toplumsal yapı her tür normdan ve değerden arındırılarak vahşileştirilmiş, özel olarak da işçi sınıfının ve emekçi kesimlerin ortak çıkarlarını bilince çıkarmakta faydalı bir kaynak olan mekânsal-duygusal bütünlük çözülmüştür.

Neoliberal model, bu bütünlüklü vizyonu ile birlikte halihazırda başat ve belirleyicidir. Son zamanlarda sık sık dillendirildiği gibi, Saray iktidarının tahtından düştüğü ve düzenin rehabilitasyonuna talip olan yeni bir ittifakın iktidara uzandığı bir gelecek senaryosunda da neoliberal kuşatma sürecinde sağlanan dönüşüm ve elde dedilen kazanımlar bir “müktesebat” olarak sıkı sıkıya korunak istenecektir doğal olarak.

İşte sosyalist hareketin kendisine misyon aradığı böylesi bir dönemde neoliberal kuşatma altında tasfiye edilen kamusalığın yeniden talep edilmesi ve devlet ile yurttaş ilişkisinin halkçı bir temelde tanımlanması; buradan sökün eden siyasal-toplumsal şiarların da radikalleştirilerek kitleselleştirilmesi gözden çıkarılamayacak bir hedef olarak beliriyor. Bir stratejiye tam da bu yüzden ihtiyaç olduğu gibi, bu yöndeki çabalar bir stratejinin inşa edilebilmesi için gereken maddi verileri de sağlayacak yegane kaynaktır.

Özetle, siyaset alanının pasifize edilmesine karşı siyaseti yeniden etkin bir güç haline getirmek; emekçi halkın direnme ve mücadele etme kaynaklarının kurutulmasına karşı onun bir araya gelmesini mümkün kılan bütünleştirici zeminler yaratarak bir kolektif özne inşa etmek, böylelikle neoliberal modele ve aynı anlama gelmek üzere kapitalizme karşı bir sınıf mücadelesini yükseltmek, sosyalist solun strateji tartışmalarının merkezi gündemlerinden olmayı sürdürecektir.

Zaten bu yöndeki pratik çabalarla tamamlanmadığı sürece, strateji tartışmasının da bir tefekkürden öteye geçmesi mümkün değildir.

İsmet Akça: Neoliberal Kapitalizm Otoriter Olmak Zorundadır ve Hep Otoriterdi

Tüm dünyada olduğu Türkiye’de de son 40 yılın siyasal ve toplumsal dönüşümüne neoliberal birikim biçimi ve otoriterleşme damgasını vurmuş durumda. Özellikle son 10 yılda dünyanın farklı bölgelerinde gözlenen siyasal gelişmelere bakıldığında, giderek artan otoriterleşme eğiliminin esasında neoliberal kapitalizmin krizine bir yanıt olarak öne çıktığını da görebiliyoruz.

Konunun birden fazla boyutta ele alınması gerekse de Komünist’in bu sayısında neoliberal birikim biçimi çerçevesinde kamusallığın tasfiyesini ve devlet-yurttaş ilişkisinin dönüşümünü konu aldığımız için merkeze devletin kamusal işlevlerinin ortadan kaldırılması ve yurttaşın serbest piyasanın azgın dalgaları karşısında yalnızlaştırılmasını aldık.

Bu sayımızda, neoliberalizmle birlikte kamusallığın tasfiyesi ve devlet-yurttaş ilişkisinin dönüşümünü akademisyen İsmet Akça ile görüştük. Neoliberal kapitalizmin her zaman otoriter olduğunu ve otoriter olmak zorunda da olduğunu belirten Akça, yaşanan süreçlerin sadece baskı ve antidemokratikleşme ile sınırlı kalmadan sınıf ilişkileri çerçevesinde incelenmesi gerektiğinin altını çiziyor.

Halkçı, demokratik bir kamusallık ve yurttaşlık yaklaşımının ola-

naklarını da değerlendiren Akça, önceliğin toplumun tüm mağdur sınıflarının güçlendirilmesini ifade eden bir siyasal-toplumsal yaklaşımda olduğunu, böylesi bir yaklaşımın Türkiye'nin önümüzdeki sancılı siyasal süreçlerde solun etkili olabilmesi açısından da elzem olduğunu ileri sürüyor.

İsmet Akça ile yaptığımız bu kıymetli söyleşiyi okurlarımıza sunuyoruz.

Komünist: Çağımızda devlet-yurttaş ilişkisinin ve kamusal-lık anlayışının erozyonundan ya da çöküşünden söz ediyoruz. Böyle bir saptamanın gerekçeleri nelerdir? Hangi verilere ve yeni olgulara bakarak bu saptamayı yapabiliyoruz?

İsmet Akça: Bu hikâyeyi neoliberal kapitalizm çerçevesinde değerlendirmek ve neoliberal kapitalizm dönemindeki neoliberal iktidar rasyonalitesi çerçevesinde ele almak gerekiyor. Çünkü bu değişim yeni bir şey değil. Ama burada hem dünya hem Türkiye için 40 seneyi aşan uzun bir tarihten bahsediyoruz. Soyut biçimde neoliberal iktidar olarak nitelendirdiğimizi reel tarihsel, toplumsal bağlamlara oturttuğumuzda her zaman aynı şekliyle kalmıyor. Çünkü her bir tarihsel, toplumsal bağlamanın kendi dinamiği, sınıfsal sosyo-politik güç ilişkileri var. Bunlarla şekilleniyor. Küçük bir örnek vereyim; özelleştirme kavramı 12 Eylül sonrasında bir anda gerçekleşti mi? Hayır. Türkiye’de özelleştirmeye karşı emek hareketinin oluşturduğu ciddi bir direnç vardı. Ama aynı zamanda devletin kurumsal mimarisi içinde, yargı içinde vs. özelleştirmelere karşı eski dönemin kapitalizmi çerçevesinde kabul gördürtülmüş bir kavram olan “kamu yararı” üzerinden özelleştirmeler engellenebiliyordu. Demek ki 80’lerde neoliberalizm geldiği anda her şey bir anda özelleşti gibi bir hikâyeden söz edemeyiz. Bütün bu politikalar, iktidar, iktidarın hamleleri varsa bunun karşısında çeşitli toplumsal sınıfların, aktörlerin de hamleleri var. Bunu gözeterek konuşmak gerekiyor. Bunları daha sonra açarız.

Bir genelleme yapacak olursak tabii ki 70’lerin sonunda, dünya

kapitalizmi hem merkez hem yarı çevrede yaşanan küresel krize temel bir cevap verdi. Bu cevap şu oldu: işçi sınıfının kazanmış olduğu ekonomik, politik, sosyal, kültürel mevzilerin dağıtılması; bu mevzilerin sermaye açısından birikim alanları haline getirilmesi ve aynı zamanda sermayenin politik-ideolojik hegemonyasının kurulması. Yani işçi sınıfı ve diğer toplumsal hareketleri dağıtacaksın, onları bütün bu mevzilerde güçsüzleştireceksin ve buralarda sermayeyi güçlendireceksin. Bütün temel kapışma budur. Zaten bizi neoliberalizme geçiren 70'lerin sonundaki ve 80'lerdeki krizlerin analizleri temelde bunu söyler. Avrupa gibi daha merkez kapitalist ülkelerde Keynesyen demokratik refah devletinin üzerinde çok yük var, "overloaded government" denilen, bu yükten kurtulmak istendi. Bu yük nedir? Bu yük aslında işçilerin, kadınların, gençlik hareketinin vs. mücadele ederek kazandığı haklardır. Mevziler işte bunlardı. Bu hareketlerin örgütlerini, politik-ideolojik-kültürel birlikleri ile bütünlüklerini ve bunu sağlayan örgütsel yapıları dağıtarak buradan güçlenmek üzerine kuruldu sistem. Bunu yaparken kamusal yarar, vatandaş faydası, devletin bu alanlardaki rolü, devletin düzenleyiciği sorunların kaynağıdır gibi bir retorik devreye sokuldu. Yani neoliberalizm "devlet kötüdür" dedi. Onun karşısında ne iyidir; piyasa rasyonallitesi iyidir, dedi. Ekonominin kendi mantığı vardır, devlet buraya müdahale edemez, dedi. Sınıf aidiyeti, gençlik aidiyeti, toplumsal cinsiyet aidiyeti gibi mücadeleyi örgütleyen kolektif kimlikler yerine birey vurgusunu ön plana çıkardı. Bu tabii neoliberal ve atomize bir birey idi.

Aynı zamanda devlet, kamusal fayda adına daha önce hizmet sunmak zorunda kaldığı alanlardan çekilirken sorumluluğu bireye bıraktı. Devlet karşısına bireyi ve sivil toplumu çıkardı. STK'lar devreye girdi. Bugün mesela genç işsizliğini konuşuyoruz değil mi? Bir önceki dönemin kapitalizmi, toplumsal-siyasal mücadeleler sonucunda şunu derdi: ben gençlere istihdam sağlamak zorundayım. Zorundasın, çünkü gençlik hareketi seni sıkıştırıyor; bana özgürlük alanları aç, diyor. Zaten 60-70'ler boyunca devam eden bu dalga, cevap verilerek söğürldü. Şimdi 80'lerin başından

itibaren hâkim olan iktidar rasyonalitesi ne diyor peki? İşsizsen bu senden kaynaklanıyor. Sen birey olarak kendini yeteri kadar iyi geliştiremedin. Bir dil bilmek yeterli değil, üç dil bilmen gerekiyor. Sen bunun sorumluluğunu taşıyacaksın, diyor.

Diyelim ki yoksulluk; yoksulluğun yönetişimi 90'ların ortasından itibaren küresel iktidar blokunun, Dünya Bankası'nın vs. de gündemi oldu. Burada ne yapılıyor? Hukuka geçirilmiş, vatandaşlık hakkı olan kavramlar dümdüz ediliyor. 80'lerde ne deniyordu? Devlet ekonomiden çekilecek, piyasa ekonomisi kendi kendini düzenleyecek, sonunda yoksulluk bitecek, refah gelecek. Böyle olmadığı 90'ların ikinci yarısında da görüldü zaten. Buna cevaben yoksulluğun yönetişimi denilen kavram altında ne yapıldı? Şirketler de sorumluluk alsın, sivil toplum kuruluşları da sorumluluk alsın, dendi. 70'lerin sonundan itibaren bu anti-devlet retorığının çok güçlü olduğu ideolojik bir saldırı vardı. Ama pratiğe baktığımızda devlet bütün bu alanlardan bir anda elini ayağını çekmedi. 90'ların sonunda yeni yoksulluğu yönetme politikaları devreye girdi. Tabii ki devlet oradaydı ama eski refah devletinden farklıydı. Vatandaşın hakkı, hukuku gibi kavramları yerle bir ederek aslında sosyal politikada inayet, yardım, tabiyet ilişkisi kuran bir biçime girdi. İlk soruyu toparlayacak olursak neoliberalizm 70'lerin sonundan itibaren temel olarak işçi sınıfının ve diğer toplumsal kesimlerin daha önceki dönemde mücadelelerle kazanmış oldukları ve devletin mimarisine ve hukuki alana kazımış oldukları kazanımları yıkıp bu kesimlerin, sınıfların, toplumsal grupların, kendi politik-ideolojik-kültürel organizasyonlarını, mevzilerini darmaduman edip hem bu alanları sermaye birikimine ve metalaşmaya açmak hem de sermayenin bu alanda politik-ideolojik-kültürel hegemonyasını kurmak üzere hareket etti. Bunu yaparken de az önce bahsettiğim gibi bir retorikle devlet, sınıf vs. karşısında bireyi, piyasayı, ekonomiyi, sivil toplumu vurgulayan bir söylem devreye sokuldu.

Komünist: Bu anlamda neoliberalizm olgusunun ve onun yarattığı siyasal-toplumsal sonuçların ancak sınıf ilişkileri çerçevesi içerisinde incelenebileceğini söylüyorsunuz. Bu sı-

nın ilişkileri çerçevesinde iktidar mantığı ya da rasyonalitesi nasıl işliyor?

İsmet Akça: Sonuçta ben bütün neoliberalizm, devlet, birey tartışmalarına kapitalizmin işleyişi ve sınıfsal ilişkiler çerçevesinde bakıyorum. Yani 70'lerin sonu 80'lerin başındaki kırılma, az önce de dediğim gibi, kapitalizmin büyük krizine verilmiş bir cevaptı. Dolayısıyla da bütün devlet-sınıflar ilişkisini, başka bir ifadeyle devlet-vatandaşlar ilişkisini, kamusal alan-özel alan ilişkisini tarumar eden, önceki dönemdeki kazanımları yıkan ve yeni tarifler yapmaya çalışan yeni bir yönetim mantığı vardı. Bizim neoliberal yönetim rasyonalitesi dediğimiz yönetim mantığı, az önce ifade ettiğim gibi piyasayı, bireyi, sivil toplumu, şirketi öne çıkaran söylem, daha az devletle daha fazla yönetmek iddiasındaydı. Bunları güya özgür bırakarak kendi iç işleyişiyle yönetme iddiası, kesinlikle kapitalizmin girdiği krize bir cevaptı. Ama bu çok genel ve soyut. Buna somut, tarihsel ve toplumsal bağlamlarda baktığımızda hemen böyle mi oluyor? Hayır. Az evvel özelleştirmeler konusunda da örneğini verdiğim gibi işliyor. Siz bir anda bireyci bir yaklaşıma mı geçiyorsunuz? Örneğin eğitim alanında Türkiye'yi düşününce neoliberalizme soyut olarak genel teorik düzlemde iktidar rasyonalitesinin tarif edildiği gibi mi geçiliyor? Hayır. O da müfredata, devletin milli eğitim ideolojisini şekillendirmek için girmeye başlıyor. Ama aynı zamanda daha önceki toplumun daha toplulukçu, milliyetçi, devletçi vs. anlayışı da devam ediyor. Ya da AKP döneminde bir tarafta bunlar artarak gelirken AKP bunu bir çeşit İslami milliyetçilikle yoğuruyor, eski milliyetçiliği de yeniden tarif ediyor. Bunlar hep tarihsel-toplumsal süreçlerde şekilleniyor. Soyut olarak aynen hayata geçiyor dersek gerçek toplumsal-politik dinamikleri doğru görmemiş oluruz.

Komünist: Devletin bu neoliberalleşme sürecinde yurttaş karşısında sorumsuzlaşması, kamusal hizmet ve yükümlülüklerin ortadan kalkması ve bunların biçim değiştirmesi, örneğin sosyal politika alanındaki dönüşümün daha hak temelli bir anlayıştan ziyade, sosyal yardım üzerinden bağımlı kılma amacıyla keyfi biçimde verilmesi, zorunluluk

esasının olmaması, özellikle İslamileşmeyle beraber Türkiye örneğinde, sosyal yardımların patrimonial örgütlenmesi, iktidarın burada klientelist bir ilişkiler ağı örgütlemesi gibi özetlenecek bir durum söz konusu. Tüm bu devletin hizmet yükümlülüklerinin dönüşümü ve ortadan kalkması demokratik kurallarda ve rejim tipinde ne gibi bir değişikliğe neden olmuştur? Örneğin otoriterleşme bu bağlamda tartışılabilir mi?

İsmet Akça: Meseleye biraz şuradan bakıyorum: Poulantzas bunu neoliberal kapitalizmle çok ilişkilendirmiyor ama 78'deki *Devlet, İktidar ve Sosyalizm* kitabında Poulantzas, kapitalizmin yeni dönemdeki normal devlet biçiminin otoriter devletçilik olduğunu söylüyor. Çünkü 70'lerin sonunda eski Keynesyen refah devleti dönemine dayalı kapitalizminin dinamikleri itibarıyla bir değişim olduğunu söylüyor, ama aslında biraz erken gördüğü şey bence mücadele içinde kendisini dayatan neoliberal kapitalizm. Otoriter devletçilik ne yapıyor? Otoriter devletçilik niye devlet formunu değiştiriyor? Temelde sosyo-politik-sınıfsal güç ilişkilerini yeniden yapılandırıyor ve bunlar devlete bir şekilde yeni bir form içinde kazanıyor. Yani daha önceki kazanım alanlarını yok edeceksin. Anayasa Mahkemesi'ni, sendikalar lehine verdiği kararları vs. Bunlar sonuçta emeğin mücadelesiyle kazanılmış haklar. Kimseye yukarıdan gelmiyor bu haklar. Dolayısıyla emeğin ve diğer toplumsal hareketlerin gücünü kırıp buralarda yeni bir mimari yaratacaksın. Bizim 80'lerin başından itibaren dünyanın her yerinde gördüğümüz bu mimari aslında bu sosyo-politik güç ilişkilerini sermaye lehine değiştiriyor ve bu değişmiş güç ilişkilerini koruyacak bir devlet formu ortaya koyuyor. Bu devlet formu her halükarda otoriter ve siyasal alanı daha fazla kapatan bir devlet formu.

Bunu nasıl yapıyor? Bunu toplumsal örgütlenmelerin varoluşunu imkansızlaştırarak, siyasal katılım süreçlerini tıkayarak, yürütme-yasama-yargı arasındaki dengeleri bozarak, yani yasama karşısında yürütmeyi güçlendirerek, gitgide karar alma mekanizmalarını merkezileştirerek, yargı bağımsızlığını yok ederek yapıyor. Kabaca liberal-demokratik veya sosyal-demokratik devleti

ortadan kaldırarak yapıyor. Hemen hemen 70'lerin sonu 80'lerin başındaki büyük dalga budur. Bir önceki dönemin bütün kazanımlarını ve kurumsal mimarisini dağıtmak üzerine kurulmuştur. Bu, Avrupa'da veya çeşitli Latin Amerika ülkelerinde ya da Türkiye gibi ülkelerde aynı şekilde olmuyor. Bizim gibi yarı çevre ülkelerde yaygın olarak darbe geçişleriyle oluyor. Dolayısıyla neoliberalizm ve militarizm birbiriyle eklemlenerek özgün formlar ortaya çıkarıyor. Biz o yüzden 80 ve 90'lar da Milli Güvenlik Kurulu ve orduyu daha çok konuşuyoruz. Avrupa'da bunu görmüyoruz ama aslında aynı eğilimler var. 82 Anayasası'na baktığımızda yeni devlet formu olarak otoriter devletçilik apaçık orada. Ama Türkiye'de fazlası da var tabii. Darbe ile kurulduğu için daha militer bir yapı da var.

Bence ikinci bir dalga olarak 90'ların ikinci yarısından itibaren literatürde "güvenlik devleti" "cezai devlet" vb. gibi isimlerle adlandırılan devletin yeni otoriter biçimleri ile karşılaşıyoruz. Hem ceza hukuku hem hapishane rejimi hem de polis aygıtının yeniden yapılanması; denetleme, disiplin, gözetleme ve kontrol teknolojilerinde ortaya çıkan yeni gelişmelerle yeni bir polis ve ceza devleti inşa edildi bu süreçte.

12 Eylül'den bugüne değişmeyen tek bir şey var: sınıfsal ve diğer temel sosyo-politik güç ilişkilerini hakim sınıflar ve gruplar lehine olacak şekilde koruyabilmek, dolayısıyla buna uygun bir devlet mimarisini korumak ve devlet ve toplumsal kesimler arasında buna uygun bir ilişki biçimini korumak. Değişmeyen şey budur, süreklilik burada. Dolayısıyla yapısal olarak neoliberal kapitalizm otoriter olmak zorundadır ve hep otoriterdi.

Bu yeni polis ve ceza devleti, neoliberal otoriter devletçiliği yeni bir aşamaya da taşımış oldu. Biz yaklaşık son 20-25 senedir bu devletin nasıl çeşitli “tehlikeli sınıflara” karşı kullanıldığını da görüyoruz. Göçmenlere ve işçi sınıfına karşı nasıl kullanıldığını görüyoruz. 1999 Seattle’da neoliberalizme karşı ilk dalga direniş başladı. Onun sonrasında 2011-2013 başka bir dalgaydı. Bu dalgalara karşı, bu yeni otoriter devletçiliğin nasıl kullanıldığını da defaten gördük. Bence neoliberalizm, siyasal alanı daraltmak, demokratik hak ve özgürlükleri daraltmak, bu alanları hakim sınıflar ve hakim gruplar lehine yeniden yapılandırmak zorunda olan bir siyaset, bir ideoloji. Çünkü içerici değil. Kapitalizmin kendi içindeki yönetim biçimlerine da bakacak olursak içererek yönetmeye değil, dışlayarak ve engelleyerek yönetmeye dayalı bir yönetim biçimi. Ama böyle olduğu için de farklı ülkelerde gördüğümüz üzere hegemonya krizleriyle karşılaşıldı ve bunu aşmaya yönelik siyasal hamleler yapılmak zorunda kalındı. Yani neoliberal popülizm diye tartışacağımız siyasal hareketler, (*Türkiye için bu AKP’nin kabaca ilk 10 yılı ama başka ülkelerde de muadil siyasetleri gördük*) bu otoriterliğin yarattığı ekonomik ve politik dışlamanın bir sonucu olan rıza üretme krizine karşı üretilen cevaptır. Bu kriz, özellikle 90’larda çeşitli yerlerde bir hegemonya krizinin ortaya çıkmış olmasıdır. Bence küresel olarak da ikinci dalga neoliberalizm, yoksulluğun yönetişimi, bunların gündem yapılması veya yönetim paradigması altında demokrasi söyleminin devreye sokulması, aslında bu yitip giden rıza üretimine bir cevap arayışıydı. Biz 2011-2013 dalgasına kadar, çeşitli yerlerde bunu başarabilen, yine otoriter fakat daha “içerebilen” neoliberal popülist iktidarlar gördük. Türkiye’de AKP, Brezilya’da Lula gibi örneklerini gördük. Kabaca son 10 senedir bunun da tıkanığı ve yeni bir krizin olduğu bir noktadayız.

Komünist: Neoliberal popülizm tarifinizi biraz açabiliriz. Kapitalizmin girdiği bu hegemonya krizine Brezilya ve Türkiye gibi ülkelerde yeni rıza üretme biçimleriyle karşılık verildi. Şöyle bir tezat vurgulanmalı; Brezilya’da da Hindistan’da da Türkiye’de de neoliberalizmin en yakıcı uygulandığı dönemler aynı zamanda refah hizmetlerinin, sosyal harcama-

ların devasa arttığı dönemlere tekabül ediyor. Bu ülkelerde hem neoliberalleşme süreci artıyor hem de sosyal yardımlar aracılığıyla refah harcamaları artıyor. Örneğin Cumhuriyet tarihinde en geniş sosyal yardımlar AKP döneminde örgütlendi. Bu tezat ancak hegemonya kriziyle birlikte okunduğunda anlaşılabilir, değil mi?.

İsmet Akça: Hem hegemonya krizi hem de birinci kuşak neoliberal söylem ve pratiklere tezat gibi görünüyor, ki doğru. Ama tam da birinci kuşak neoliberalizmin 90'ların ortasında dünyanın çeşitli yerlerinde tıkanması karşısında, aslında küresel iktidar bloğunun ürettiği ikinci kuşak neoliberal yönetim mantığının unsurları bunlar. 1996 Dünya Bankası raporunun teması devlet üzeri-neydi. Neden? Çünkü Güney ve Doğu Asya'daki finansal krizlerle birlikte "devlet çekilsin, piyasa her şeyi yapar" söylemi çöktü aslında. Neyi keşfettiler? Devleti bu kadar darmaduman ederek olmuyor, devleti yeniden kurumsallaştırmak lazım ama sermaye lehine. Yine 1999 yılında Dünya Bankası'nın "Yoksulluğun Yönetişi" raporu; "Devlet çekilirse refah gelecek" söyleminin gerçekleşmediğini, hatta tam tersi olduğunu ve bu "büyük sosyal tehlikenin" yönetilmesi gerektiğini söyledi. Hep bastırarak, hep vermeyerek yönetemezsin. Vereceksin ama öyle vermelisin ki eski sosyal politika anlayışı gibi işçi sınıfını, kadını, göçmenleri politik olarak güçlendirecek bir şekilde değil de onu bağımlı kılarak. Onu zayıf tutmaya devam etmesi lazım ama bir şeyler de vermelisiniz ki size rıza gelsin. Yoksa rıza gelmeyecek. Rıza oluşamazsa sürekli baskıyla yönetemezsiniz. Düdüklü tencere misali patlar. Sosyal patlama; sermayenin, onun siyasal temsilcilerinin ve devletlerin en çok korktuğu şeydir dünyada. Bu iktidar bloğu bunu görüyordu günün sonunda. O yüzden oraya doğru hamleler yapıldı. Bu hamlelerin siyaseten hayata geçirilebilmesi her ülkenin özgün koşullarında oldu. Türkiye'nin kendi özgün koşulları içinde bu yeni ikinci kuşak neoliberal uygulamalar ile ona uygun bir devlet kurumsal mimarisini inşa etmek ve neoliberal popülist bir siyaseti inşa etmek AKP eliyle mümkün oldu. Brezilya'da İşçi Partisi'nin içinde Lula'yla oldu.

Komünist: Neoliberal birikim süreciyle uyumlu hale gelme sırasında Türkiye’de devlet-yurttaş ilişkisinde ve kamusallığın tasfiyesinde aklınıza gelen sembol görünümler nelerdir?

İsmet Akça: Kamusal fayda konusunda başta eğitim ve sağlık olmak üzere bütün ana sosyal politika alanları bence en görünen yerler. Yani devletin iktisadi teşekküllerinden de çekilmesinin sonuçlarını bir sürü alanda ağır deneyimledik biz tabii ki, hiç şüphe yok. Ama özellikle eğitim, sağlık, altyapı hizmetlerinde devletin çekilmesi. Örneğin tren kazaları meselesi. İngiltere’de de tartışıldı ve 20-30 sene sonra geri adım atıldı. Ki Thatcherizm; neoliberalizmin bayraktarı, dünyadaki lideridir. Devlet buralardan çekildikten sonra özel şirketler, sermaye mantığıyla kar elde etme amacı altında orada yolculuk eden vatandaşın güvenliğini düşünmeden maliyeti kısmaaya çalışıyor. Dolayısıyla bakım-onarım harcamalarını azaltıyor. Eğitim alanı da aynı şekilde. En genel anlamda neoliberalizm diyor ki neden bu sadece devletin sorumluluğu olsun ki? Bu hizmetten faydalananlar ileride bir sürü para kazanacaklar. Dolayısıyla bunun maliyetine katılmak onların da sorumluluğu. Yani eğitimin özelleştirilmesi, ticarileştirilmesi, metalaştırılması dediğimiz süreçte ideolojik argümanlar bunlardı. Aynı şey sağlık alanında da oldu.

Bütün bu süreçlerde devletin buradan elini çektiğini söyleyemeyiz. Devlet, buralara kaynak aktarmaya da devam etti ama bu kaynağı vatandaşa hizmet için değil, sermayeye destek olarak aktardı, bir birikim alanı olarak tarif etti bu sosyal politika alanlarını. Dolayısıyla sayısal olarak buradaki harcamaların azalması değil çoğalması ama bu hizmeti alan vatandaş ile veren kamu otoritesi arasındaki ilişki biçiminin tamamen değişmesiyle karşılaştık biz. Daha önce toplumsal mücadelelerin sonucunda hak olarak kazanılan bu hizmetler ortadan kalktı. Tabanın örgütlü mücadelesini ve sosyal patlama riskini yönetebilmek için birtakım maddi-ekonomik tavizler vermek zorundaydı. Ama bunu yaparken politik güç ilişkisinin değişmemesi gerekiyordu. Politik güç ilişkisinin sermaye lehine, iktidar bloku lehine kalması gerekiyordu. Bütün yeni sosyal politika rejimi bunun üzerine kuruldu. Burada dev-

letin vatandaşla kamu ve kamu faydası gibi kavramlarla kurduğu bütün ilişkiyi değiştiren bir şey oldu. Devlet sorumluluğu üzerinden atarken vatandaşlar özel sektöre yönlendirildi. Nitelikli eğitim almak istiyorsan özel okula git, dendi. İşte bunun sonucunda bugün hem yükseköğretime hem de milli eğitime baktığımızda yetersiz kadro, öğretmen alınmaması, temizliğin yapılmaması, ücretli öğretmenlik gibi “maliyet düşürücü” uygulamalar görüyoruz. Bu bir yeni yönetim biçimiydi tabii. Hem 90’ların ortasında kendini gösteren neoliberal kapitalizmin ilk krizine bir cevap verildi hem de bu cevapla yeni biçim şekillendi. İkinci kuşak neoliberal reformlar denilen olgu, yeni alanları (*tarımın tasfiyesi gibi*) sermayeye açtı ama devleti daha fazla ekonomi yönetimine yeni biçimler ve formlarla yeniden davet etti.

Aynı zamanda yoksulluk olarak tarif edilen ama işçi sınıfının güvencesizleştiği, sendikasızlaştırıldığı, politik-kültürel-iktisadi açıdan güçsüzleştirildiği, düşük ücretle ve kötü çalışma koşullarıyla şekillenen sınıfsal tahribatın sosyal patlama riskini yönetmek. Ama bunu yönetirken oradaki temel politik güç ilişkisini de değiştirmeyecek şekilde kurgulanmış hamleler. Bunu siyasal alanda taşıyacak olan özneler, neoliberal popülist hareketlerdi. Bu hareketler o zaman da otoriterdi. O yüzden son 10 yılı tanımlamak için kullanılan otoriter popülizm gibi kavramlar bence doğru değil. Kısacası neoliberal popülist siyasal hareketler en başında da otoriterdi.

Komünist: Tüm anlattığınız bu hikâyede 12 Eylül’den bugüne hem bir süreklilik var gibi hem de neoliberal popülizm olarak tarif ettiğiniz süreçle bir başkalaşım da söz konusu. AKP iktidarını özel bir yere koymak mümkün mü? Bu dönüşüm salt AKP iktidarının gizli ajandasının eseri mi yoksa Türkiye kapitalizminin ve sermaye sınıfının belirli ihtiyaçlarıyla örtüşüyor mu? AKP ile sermaye sınıfı arasındaki ilişkinin gizi nerede saklıdır?

İsmet Akça: Bir gizli ajanda olduğunu düşünmüyorum, varsa da siyasal analiz bunu ortaya çıkarmakla yükümlü zaten. Bu bir gizli

ajanda meselesi değil. Türkiye siyaseti, Türkiye neoliberal kapitalizminin sınıfsal dinamikleriyle şekillendi. Bu öyle basit bir söylem değil. Neoliberal kapitalizmin sınıfsal dinamikleri dediğimizde basit şeylerden söz etmiyoruz. Fabrika işçiliğinde devasa bir dönüşüm var güvencesizleşmeden sendikasılaşmaya kadar. Ayrıca tarımın tasfiyesi, kırsalda boşa çıkan emek, bunun yeni esnek üretim biçimleri içerisindeki işçileşme süreçleri, genç işçileşme, hizmet sektöründeki işçileşme, hem iç hem dış göçün nasıl eklemelendiği... Bütün bu hikayede devasa sosyal ve politik süreçler var, bunları çok iyi analiz etmek lazım. Buradaki bütün bu toplumsal ve politik değişim içinde aktörler ve stratejileri, kurdukları ittifaklar ve mücadeleleri var. Neoliberal kapitalizmin amentüsü olmuş, 12 Eylül'den bugüne değişmeyen tek bir şey var: sınıfsal ve diğer temel sosyo-politik güç ilişkilerini hakim sınıflar ve gruplar lehine olacak şekilde koruyabilmek, dolayısıyla buna uygun bir devlet mimarisini korumak ve devlet ve toplumsal kesimler arasında buna uygun bir ilişki biçimini korumak. Değişmeyen şey budur, süreklilik burada. Dolayısıyla yapısal olarak neoliberal kapitalizm otoriter olmak zorundadır ve hep otoriterdi.

Bu dönemdeki devletler, daha önceki devlet formasyonlarıyla kıyaslandığında dünyanın her yerinde daha otoriterlerdir. Bu otoriterlik İsveç'te başka olur, Türkiye'de başka, bunu elbette biliyoruz ama önemli noktası daha öncesine göre daha otoriter olması. Siyasal alanı kapatan, toplumsal sınıfların ve grupların politikliğine ve özne haline gelmesine engel olan bir yönetim ve devlet biçimi var ve bu süreklilik taşıyor. Tabii toplumsal sınıfları ve grupları politik olarak güçsüz kılmak, bunun için stratejiler ortaya koymakta da süreklilik var. Ama bunu farklı otoriter stratejiler ve devlet biçimleriyle yaptı. 12 Eylül'ün tesis ettiği darbe rejimi hukukunun süreklilik arz eden unsurları da var; 80'lerde yeni sağla (*Türkiye'de ANAP*) bambaşka şeylerin eklemelendiği noktalar da var. Bunlar da otoriter. Zamanında demokratikleşme türevi liberal yanılsamaları çokça tartıştık. Son tartışma da 12 Eylül referandumu sırasındaydı.

Ama bu otoriterlik biçimi, 2013'ten itibaren başlayan derin hegemonya krizi ve devlet krizindeki otoriterlikle aynı değil. 90'ların otoriterliğiyle de aynı değil. Ama bir dip dalga olarak, yapısal eğilim olarak, neoliberal kapitalizm hep otoriterlikle işledi ve işlemek zorundaydı çünkü sermaye lehine diğerlerini dışlayarak yönetiyor. Şu çok basit ve yanlış bir ifade olur: 12 Eylül aynen devam ediyor. Hayır. Elbette neoliberal kapitalizme ait bu yapısallık devam ediyor ama bu 12 Eylül değil, farklı evreler yaşadık, süreklilik de budur. Bunun altında değişen otoriter devlet formları, otoriter yönetme stratejileri, dolayısıyla rejim biçimlerini ayırt etmek bizim işimiz. Bunu yapabilmek de değişen sosyo-politik güç ilişkilerini, bana göre başta sınıfsal, ama Türkiye örneğinde ayrıca koca bir etno-politik sorun olarak Kürt hareketini, analiz etmekten geçiyor. Sınıf siyasetiyle, sınıfsal sosyo-politik ilişkileriyle, Türkiye'deki etno-politik, hatta dinsel-politik siyasetin hangi dönemlerde nasıl eklemlenebildiğini, bunun iktidar bloğunun oluşumu açısından ne gibi avantajlar ve dezavantajlar yarattığını, sermayenin farklı fraksiyonlarının birliğini kurmak açısından ne gibi sorunlar veya avantajlar yarattığını, nasıl kullanıldığını, işçi sınıfıyla kurulan ilişkiyi nasıl şekillendirdiğini anlamak gerekiyor.

Kabaca söylersek, biz AKP'nin emekçiler nezdinde ilk 10 yılındaki hegemonik başarısını bir sürü şeyle açıklarız ki deminden beri konuştuğumuz sosyal politika buradaki en önemli şeydir. Bir diğer unsur olarak, Ali Rıza Güngen ve Ümit Akçay'ın anlattığı finansal içerilme, finansal kapitalizme uygun içerme stratejilerinden bahsedebiliriz. Aynı zamanda Yasin Durak'ın kitabı "Emeğin Tevekkülü" burada dinin ideoloji olarak nasıl kullanıldığı bağlamında bu eklemlenmeyi görmemize imkan sağlar. Refah Partisi bunu yapamayan bir İslamcı hareketti. AKP bunu daha iyi becerdi. Devlet, iktidar bloku, o dönem yükselen İslami sermaye kesimlerine "bu çizgide kaldığınız müddetçe size ekmek yok" dedi. Bu dönüşümün arkasında bütün bu dinamikler var. Türkiye'nin farklı sermaye fraksiyonları arasındaki çatışmalar, gerilimler var. Bütün bunlar nasıl şekilleniyor ve nasıl eklemleniyor? Yani sınıfsal politika dinamikleriyle Türkiye'de bir etno-politik bir dina-

mik var Kürt sorunu etrafında şekillenen, bütün bu devlet-rejim tartışmalarını bundan bağımsız konuşamayız. Bir de dinsel-politik akım var. Bunların farklı dönemlerde nasıl eklemlendiğini daha dikkatli analiz etmemiz gerekiyor.

Komünist: Son olarak, burjuva anlayışına alternatif bir devlet yurttaş ilişkisi ve kamusalılık anlayışına değinsek, bunu nasıl tanımlayabiliriz? Sosyalist ya da emekçi perspektiften devlet yurttaş ilişkisinin ve kamusalılık anlayışının temel özellikleri nasıl çizilebilir? Halkçı ve sol bir kamusalılık yaklaşımı hangi kaynaklardan ve hangi ilkelere dayanılarak üretilebilir? Siyasal aktörler için, farklı bir kamusalılığın inşasında oluşturulması ve dile getirilmesi gereken acil talepler neler olmalıdır? Somut olarak devlet yurttaş ilişkisi ve kamusalılık anlayışı konusunda nasıl bir mücadele hattı inşa edilmeli ve kitleselleştirilmelidir?

İsmet Akça: Bunlar tabii çok zor, devasa, hepimizin çok uzun yıllardır, on yıllardır boğuştuğu meseleler. Ama şunu söyleyelim, devlet dediğimiz şeyin alacağı biçim, demokratik mi olacak otoriter mi, kimle nasıl ilişki kuracak, kamusalılık denilen kavram, kullanırız kullanmayız, kamusal fayda örneğin, bunun içeriği nasıl doldurulacak, başka bir ifadeyle ki soru da o şekildeydi, devlet ile vatandaşın ilişkisi nasıl olacak? Siyasete özgür, katılımcı bir şey mi olacak? Bütün bunlar toplumsal, siyasal mücadelelerle şekillenir. Şimdi bir kapitalist toplumsal formasyon içinde de bana göre burada sınıfsal toplumsal siyasal mücadeleler daha belirleyicidir. Bunu söylerken doğrudan sınıfsal olmayan diğer sosyal politik mücadeleleri de kesinlikle yok saymıyorum. Bilakis onların nasıl eklemleneceği çok kritiktir. Bu hareketlerin, muhalif hareketlerin birbiriyle nasıl eklemleneceği, nasıl ilişkileneceği yeni bir kamusalılığın tarifinde önemlidir.

Şöyle örnek vereyim Türkiye'nin bir gerçekliği var. Türkiye'de bir Kürt sorunu var. Yüz küsur senenin sorunu. Bu etno-politik sorun etrafında şekillenmiş koca koca hareketler var. Silahlı hareket de var farklı siyasi partiler de var, koca bir nüfus var

bunu dert edinen, bu sorunu yaşayan. Devletin farklı dönemlerde farklı stratejileri var. Yani şu anda içinden geçtiğimiz ve 2015 seçimleriyle ivme kazanan Türkiye'deki büyük kırılma Kürt sorunu etrafında dönen bir mesele aynı zamanda. Türkiye'de kamusalılık tartışacaksak, devlet biçimini, demokrasiyi, kavramı kullanırsınız kullanmazsınız anlıyorum ama demokratik bir kamusalılık, halkçı bir kamusalılık, tüm bu kavramları düşünürken şunu tarif etmemiz lazım bir defa: Alt toplumsal sınıfları, ezilen, tahakküm altında olan toplumsal sınıfları ve toplumsal grupları, kadınları, farklı cinsel yönelim gruplarını, Kürtleri, göçmenleri bütün bunları sosyal, politik ve ekonomik olarak güçlendiren bir devlet formu varsa benim için o devlet demokratiktir. Bu güçlendirme hem anayasa, yargı vesaire ile kendisi gösterir, o kurumsal mimari içinde hem de çeşitli politikalarla kendisini gösterir. AKP'nin Türkiye özelinde veya neoliberal popülizmin dünyada yaptığı gibi siz bu kesimleri pasif, siyaseten ve iktisaden güçsüz kılıyorsanız, kendilerinin özne haline gelmesini engelleyen ilişki biçimleri kuruyorsanız buradan rıza devşirebilirsiniz ama bu rıza demokratik bir toplum, siyaset ve devlet yaratmaz. Tam tersine otoriter olmaya devam eder. Farklı otoriterlik biçimleri olabilir ama otoriter olmaya devam eder.

AKP'nin Türkiye'de ilk on yılda izlediği neoliberal popülizm Türkiye'de erken dönem AKP'nin neoliberal popülizmi demokratik olamamıştır. Çünkü bu kesimleri güçlendirmek değil güçsüzleştirmek üzerine kuruludur bütün ilişki biçimleri. Yani devlet vatandaş ilişkisi ve kamusalılık anlayışı bu kesimleri güçlendirmek üzerine kurulmamıştır. Bu kesimlerin direnci ve mücadelesi de bunu dönüştürmeye yetmemiştir şu ana kadar. AKP neoliberal popülist politikalar sayesinde önemli bir destek alabilmiştir, tek başına iktidar olmuş seçimlerde büyük destek almıştır. Ama biz bunun çözüldüğünü biliyoruz 2012-2013'ten itibaren, kabaca kırılmayı öyle alalım. Bir hegemonya krizi içinde, farklı kesimler kopuyor buradan. Bu bir hegemonya krizinin ötesinde devasa bir devlet krizine yol açmış durumda. Şimdi biz buradan nasıl çıkarız? Nasıl bir demokrasi mücadelesi tarifi, demokratik kamusalılık tarifi? Bu kesimleri güçlendirerek. Dile getireceğimiz her talep, yapacağımız her mü-

cadele, arkasından koşacağımız her yasal, anayasal düzenlemeye bu gözlükle bakmamız gerekiyor.

Bu kesimleri güçlendirmemiz lazım. Bizim Türkiye'deki işçileri güçlendirmemiz lazım. Gençlik hareketini güçlendirmemiz lazım. Kadınları güçlendirmemiz lazım. LGBTIQ+'ları güçlendirmemiz lazım. Göçmenleri güçlendirmemiz lazım ki biz gerçek bir demokratikleşme sağlayabilelim ve o güce dayanarak değişen ve değişecek olan o devlet formunu daha demokratik kılalım. Bütün argümanlarımızın ve bence bütün sosyalist çabanın burada düğümlenmesi gerekiyor. Tabii, yeni bir şey söylemiyorum. Kimsenin bilmediği bir şey de söylemiyorum. Öyle bir ukalalık da yapmak istemem. Yani on yıllardır buraya karınca karınca emek koymuş insanlar burayı takip edenler. Yani nedir bizim kriterimiz, budur. Bizi bugün yeniden gündeme gelen yeni tip 2010'lara benzeyen sapmalardan ayırt edecek şey budur. Diyorlar ki Türkiye sanki yeni otoriterleşti; hayır değil. Biz belki bugün adını koyamayız, faşizmi, neo-faşizmi, bonapartizmi, bunları tartışabiliriz ama yeni bir şey olduğu ortada. Bu şu demek değil, daha öncesi demokratikti şimdi böyle; hayır. Daha öncesi de otoriterdi; işte bu aşağıdakilerin güçlenmesi perspektifinden bakarsanız o dönemin de demokratik olmadığını, antidemokratik olduğunu görürsünüz. Onu bir sivilleşme söylemi ve siyasetiyle başka türlü paketledi liberal paradigma ve AKP, bugün de aynı tuzağa düşmememiz lazım.

Bugün birçok konuda, örneğin yangınlar örneğinde, başvuru devlet kapasitesi, devlet yapabiliyor mu edebiliyor mu konusuna bakalım. Tabii ki devleti tarumar ettiler, düzgün liyakatli kadrolar yok, bunlar bu ülkenin gerçeği, özgünlükleri, bunların da etkisi var mı var tabii ki, ama bundan daha ötede esas yıkım. Yani 2002-2010'a gidince çok mu demokratik olacak bu toplumsal kesimler için hayat, hayır tabii ki. Şu net, biraz daha nefes aldığımız bir hayat olacak ama hala bu kesimler açısından bir demokratik toplum, demokratik siyaset, demokratik bir devlet ortada olmayacak. Aslında bugünkü dönemde, AKP için söyleyeyim, ikinci on yıl-

daki krizin kökeni, kaynağı ilk dönemde zaten. Yani ilk dönemde siz zaten tabi kılarak içerdığınız için aslında, otoriter yöntemlerle içerdığınız ve rıza devşirdiğiniz için, bu kesimleri siyaseten, toplumsal olarak güçlendirmedığınız için, güçlenmelerine bilhassa engel olduğunuz için sonuçta demokrasinin gerçek sac ayakları oluşmadı ülkede. Bir kriz anında da buralardaki huzursuzluk, rahatsızlık, bu toplumsal kesimlerin talepleri karşılanamaz hale gelince, yani küresel kapitalizmin krizi ile birleşince ne yaptılar, bu defa havuç değil sopa, yeni otoriter yöntemler veya bambaşka devlet biçimleri, rejim biçimleri ile bu dinamiği yönetmeye kalktılar. Çünkü aslında siz bunun böyle olacağının tohumlarını ilk döneminizde attınız. Çünkü ilk döneminiz de demokratik değildi.

Bence perspektifi buradan kurmak gerekiyor. Bütün taleplerimizi buradan düşünmek, bir kamusalılık tarifi yapacaksak da buradan yapmak gerekiyor. Kamusal fayda kimin için, emekçiler için, ama aynı zamanda Kürtler için, aynı zamanda kadınlar için, onları güçlendirmek için, aynı zamanda LGBTIQ+'lar için, göçmenler için kamusal fayda. Biz buradan kurarsak, kamusalılığı hep buradan tarif edip bunun mücadelesini verirsek pusulamız şaşmaz. Öteki türlü ideolojik politik pusulamız çok şaşar, Türkiye'de siyasal alanın inanılmaz polarize olduğu ve mevcut iktidar blokunu yıkmaya kilitlenildiği bir yerde yine bu kesimleri, bizleri güçsüz kılacak başka bir iktidar blokunu getirmiş oluruz. Bu bir değişiklik yaratır mı, tabii yaratır, ben her şey aynı olur demiyorum, tabii ki yaratır. Ama bizim esas hattımız açısından büyük değişim yaratmaz, anlamlı bir değişim yaratmaz. Biz oraya doğru zorlamalıyız. Evet Türkiye'de belki bu anlamda bir iktidar bloku değişimi olacak, yani siyasal iktidarı kimin kullandığı vesaire anlamında bir değişiklik belki olacak ama bu değişikliği nereye doğru zorlayacağımız bir sonraki dönemde de hangi taleplerin peşinde koşacağımız az önce özetlediğim perspektifle olur bence. O perspektifi kaybetmediğimiz sürece her şeyi konuşabiliriz.

Arayışçılık, teorik ihtilalcilik ve direngenlik...

Türkiye sosyalist hareketinin en bereketli dönemlerinden biri olarak 1980 öncesi dönemde mücadele etmiş, militanlık ve komünizm davasına bağlılığı ile adı saygıyla anılmayı hak eden pek çok devrimci var.

Daha az sayıda da olsa 12 Eylül'den ve likidasyon dalgasından savrulmadan çıkabilmiş sosyalistten bahsetmek mümkün.

Belki daha azı, 90'lı yıllarda "akıntıya karşı" durabilmiş, örgütlü mücadele arayışıyla savunma hattı oluşturabilmiş devrimcilerdir.

Daha da azı, tüm bu engelleri Marksizmi yeniden üreterek aşanlar; milenyumun dünyasında değişen dönüşene de gözünü açarak yapabilenlerdir. Her zaman en zoru Marksizmi savunmak ama bunu yapabilmek için de onu yeniden üretebilmek, onun "farklı olanla" alışverişini canlı tutabilmektir. Arayışçılık, teorik ihtilalcilik ve direngenlik buradadır. İşte burada sınırlı sayıda komünistten bahsetmek mümkünse, bu isimlerden biri hiç kuşkusuz Haluk Yurtsever'dir.

Elinizdeki derleme kitap 73. yaşında Haluk Yurtsever'e armağan kitaptır.

Arka kapak yazısından...

Neoliberalizmin Otoriter Devleti: Sermayeye Hizmet Halka Şiddet

ALPER ÇAVUŞOĞLU

“Nerede bu devlet?” sorusu bu yazıya başlamak için uygun bir soru olabilir. 90’ların bağrından halk röportajlarından kopup gelen bu soru tam anlamıyla o dönemde devlette yaşanan dönüşüme işaret ederken sorunun bugün için muhtemel cevabı da bir hayli garip: “Hem her yerde hem hiçbir yerde.” Bir hak mücadelesi olduğunda bütün zor gücüyle, kolluk kuvvetleri ve yargısıyla hakkını savunanların karşısında; bir doğal afet olduğunda, vatandaş yaşam hakkını, barınma hakkını savunmaya çalıştığında ise ortada yok. “Schrödinger’in devleti” yani anlayacağınız.

Bu yazıda, hem var hem yok olma halinin Türkiye’ye özgü bir çarpıklık değil aksine küresel kapitalizmin gelişiminin sonucunda dönüşen devletin doğal bir izdüşümü olduğu tezini öne süreceğim. Küresel kapitalizmin otoriter devletin doğuşunu ve işleyişini Agamben, Schmitt ve Fraenkel üzerinden inceledikten sonra neoliberalizmin kurumsal olarak doğduğu topraklar olan Birleşik Krallık’ı ve ardından Türkiye örneğini inceleyeceğim.

Kısa bir sosyal refah devleti anlatısı

Yazıda ekonomik ve tarihi anlatıya mümkün olduğunca az yer vermeye çalışacağım ancak yazı konusu olan neoliberalizmin, otoriter devleti nasıl ve neden ortaya çıkarabildiğini anlatabilmek için neoliberal devletten ve öncesinde de sosyal refah devletinden kısaca bahsetmek gerekiyor.

Sosyal refah devleti, bir birikim rejimi olarak, 19.yüzyılda başlayan klasik liberalizm ve sosyal liberalizm tartışmalarından beslense de kurumsal olarak, liberalizmin 20. yüzyıl başlarında girdiği krize bir yanıt olarak ortaya çıktı. Hızlı sanayileşme sonucu oluşan üretim koşullarının dönüşümü ile kapitalist emek rejiminin istikrarlı biçimde birleşemediği bir dönemde önce işçi hareketlerinin yükselişi, ardından sosyalist alternatifi Rusya’da ortaya çıkması, 1929 Ekonomik Buhranı ve en nihayetinde İkinci Dünya Savaşı’nın yarattığı yıkım 19. yüzyıl birikim rejiminin yeni bir uzlaşmayla değişmesi gerektiğine dair bir inanın ortaya çıkmasına sebep oldu. John Maynard Keynes’in görüşleri doğrultusunda Roosevelt’in “New Deal” politikalarıyla kurumsal olarak ortaya çıkan ve ardından bütün dünyaya yayılan birikim rejimi, günümüzde “Sosyal Refah Devleti” olarak anılıyor. Sosyal öğelere sahip kapitalist bir ekonomik modelle, kapitalizmin sebep olduğu sınıf çatışmalarını devletin müdahalesiyle törpülemeye çalışan ve kamu sermayesini kullanarak toplumda oluşan gelir adaletsizliğini önleme fikrine dayanan sosyal refah devleti, yaklaşık çeyrek asır boyunca “kapitalizmin altın çağı” denen dönemin yaşanmasına olanak sağladı. Devletin ekonomiye müdahale etmesi, yatırımlarda bulunması, kamu harcamaları yapması gerektiğini iddia eden Keynesyen teori uyarınca kapitalizm “sermayenin görünmez eli” ile değil, devletin görünen eli ile işleyebilirdi. İlerleyen yıllarda sosyal refah devletinin yerini alan neoliberalizm, klasik liberalizmin “piyasa serbestliği ve onun güvenliğini sağlayan küçük polis devlet” fikri mirasını sahipleniyormuş gibi görünse de sosyal refah devletinin “görünen eli”nin ötesinde bir “güçlü devlet” imgesini ortaya çıkardı.

Sosyal refah devletinin 70'li yıllarda bunalım hali içine girmesi ve bu bunalımın faturasının kamu harcamalarına ve sosyal refah devleti anlayışına kesilmesiyle 70'li yıllarda ortaya çıkan neoliberalizmin ortaya çıkış sebepleri üzerine birçok çalışma yapıldı. Bu sebepleri tartışmak bu yazının konusu değil. Bu yazıda daha çok neoliberalizmin araçlarına ve sonuçlarına odaklanmak istiyorum.

Bir neoliberalizm özeti

Neoliberalizmle ilgili konuşmaya başlamadan önce akılda tutmak gereken ilk şey, tek bir neoliberalizmden değil, neoliberalizmlerden bahsetmek durumunda olduğumuzdur. Yani neoliberalizmden bahsederken aslında her kapitalist ülkenin kendi organik katkısını sunduğu bir küresel birikim rejiminden bahsediyoruz. Bununla birlikte bazı ortak noktalardan, hatta bu ortak noktaların yaygınlığı göz önünde bulundurulursa yapısal bazı temel özelliklerden bahsetmek mümkün. Neredeyse bütün neoliberal anlatılarda devletin piyasalardan çekilmesi, piyasa üzerindeki regülasyonların kısıtlanması, emek rejiminin sadece piyasa tarafından kontrol edilmesinin önünün açılması ve dolayısıyla işçilerin esnek çalışma, güvencesizlik, sosyal haklardan mahrumiyet ile sonuçlanan çalışma koşullarına tâbi olması gözlenir. Emekçi olmasının yanında tüketici olarak piyasaya katılan vatandaşın borçlanarak daha fazla tüketmesi desteklenir. Neoliberalizm ile birlikte, refah devletinin “toplumsal hakları olan vatandaş” olarak tanımlanan bireyi “iktisadi özne”ye dönüştürülür; devletin, bireyi ve toplumu piyasanın aşırılıklarından koruyan yapısı yerini piyasanın kesin hakimiyetine bırakır ve toplumsal ilişkilerde fayda-maliyet hesaplaması merkeze yerleştirilir. Öyle ki neoliberalizm; öğrenim görmek, flörtleşmek ya da spor yapmak gibi alanlarda bile piyasa yöntemleri uygular. Bunları, pazar ölçülerine uydurur; pazar tekniği ve uygulamalarıyla yönetir.

Neoliberalizmin propaganda ettiği “devletin küçülmesi” aslında devletin sosyal alanlardan çekilmesi ve bu alanları özel sektörün insafına bırakması anlamına gelir. Oysa devlet, denetim ve gözetim anlamında giderek güçlenmekte, büyümektedir. Zira ne-

oliberalizm, kapitalizmin gücünü artırmak adına emeğin gücünü azaltmayı hedefleyen; insan refahının, mülkiyet haklarının, bireysel özgürlüğün, pazarların ve serbest ticaretin, girişimci özgürlüklerinin en üst düzeye çıkarılmasıyla en iyi şekilde geliştirilebileceğini varsayan bir ekonomi politik pratiklerin teorisidir. Bu pratiklerin sonucu olarak artan gelir adaletsizliği ve eşitsizlikleri yönetebilmek için güçlü bir devletin, neoliberalizmin ihtiyaç duyduğu kurumsal çerçeveyi kurmak ve korumak adına hukuki yapıyı koruması ve zor gücünü giderek artan şekilde kullanması gerekmektedir.

Neoliberalizm devlet yapısı içerisinde kendisini sürekli kılacak mekanizmaları yaratıp, her krize girdiğinde kendini yeniden üretmesinin önündeki direnç ve engeli baskılayacak şekilde devleti değişim-dönüşüme uğratmıştır. Bunu devleti otoriterleştirerek yani katılım mekanizmalarını, sosyal hakları, sendikal örgütlenme ve talep hakkını sınırlayarak, yasama-yürütme ve yargı erkleri arasındaki ayrımı silikleştirerek, yürütmeyi diğer erkler karşısında daha güçlendirerek gerçekleştirmiştir.¹ Neoliberalizmin Güçlü Devlet'inde yasama giderek anlamını kaybederken; iktidar partisi haricindeki siyasi aktörlerin, siyasi partilerin ve dolayısıyla parlamentonun işlevi zayıflar, Türkiye'de Kanun Hükmünde Kararname (KHK) olarak bildiğimiz (*artık Cumhurbaşkanlığı kararnamesi "CBK" hatta son dönemlerde genelge*) yürütme yöntemleri giderek ülke yönetiminde egemen olur. Ordu ve polis, rejimin zor gücünü temsil ederek giderek güçlenirken yargı, sadece sistem karşıtlarının cezalandırıldığı bir ceza aygıtına dönüşür.

Neoliberalizmle beraber, İkinci Dünya Savaşı'yla tarih sahnesinden tamamen silindiği düşünülen otoriter devlet biçimi, farklı bir formda tekrar ortaya çıkmıştır. Bu anlamda otoriterlik, neoliberalizm içinde karşımıza çıkan temel yapısal bir eğilimdir. Bu durumu belki de en iyi tarif eden söz Umberto Eco'ya atfedilen, "İnsanlar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra otoriter yönetimlerin

1 Angın, C., (2019) *Türkiye'de Krizler, Kanun Hükmünde Kararnameler, Devletin Değişim-Dönüşümü*, (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

yine Nazi üniformasıyla geleceğini zannettiler; ama öyle olmadı,” sözü olmuştur.²

İşte bütün bu anlatılanlar; yani emek rejiminin dönüştürülmesi ve ardından baskılanması, devletin sosyal anlamda küçülürken zor gücü anlamında büyümesi ve nihayetinde tekleştirici yürütme pratiklerinin ama küçük ama büyük olarak ortaya çıkması, bölümün başında bahsettiğim neoliberalizmlerin temel yapısal özelliklerini göstermektedir.

Devletin neoliberal dönemde yaşadığı dönüşümü daha iyi anlayabilmek adına Carl Schmitt’in “Olağanüstü Hal”, Agamben’in “İstisna Hali” ve Fraenkel’in “İkili Devlet” kavramlarına başvurmanın yerinde olacağına inanıyorum.

Kuramsal çerçeve

Ernst Fraenkel, Nazi iktidarının yükseliş döneminde hukukun rolünü anlattığı *İkili Devlet: Diktatörlük Teorisine Bir Katkı* adlı eserinde, devletlerin yapısında “Norm devleti” ve “Önlem devleti” olarak iki farklı hükümet sistemi bulunduğunu anlatır. Norm devletini “Yürütmenin yasalar, mahkeme kararları ve idari işlemlerinde ifadesini bulduğu şekliyle hukuk düzenini ayakta tutmaya dönük geniş egemenlik salahiyetleriyle donatılmış hükümet sistemi” olarak tanımlayan Fraenkel, önlem devletini ise “Hukuki güvencelerle sınırlanmamış kısıtsız keyfilik ve şiddetin egemen olduğu sistem” olarak tanımlar.³ Yazar, bu iki sistemin aslında birbirini tamamlamayan ancak birbiriyle rekabet eden egemenlik sistemleri olduğunu savunur.⁴ İşte devletin içinde bulunan sistemsel bu rekabet onun İkili Devlet olarak tanımlanmasına sebep olur. Önlem devleti norm devleti karşısında güçlendikçe, norm devletinin görevi işi kitabına uydurmaya indirgenecektir. İş kitabına uydurmak gerekip gerekmediğine siyasi iktidar, konunun kendi iktidarını sürdürmek için önemine, aciliyetine ve toplumdaki çıktısına bakarak karar verecektir.

2 Angin, C., a.g.e.

3 Fraenkel, E., *İkili Devlet: Diktatörlük Teorisine Bir Katkı*, çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020

4 Fraenkel, E., a.g.e.

Kriz, yoksulluk, işsizlik ve hatta zorunlu göç günümüz iktidarları açısından bir sorun olmak şöyle dursun, neoliberalizmin idamesi için bir zorunluluktur. Günümüz iktidarları; krizin devam etmesini sağlayabilmek için toplumsal fay hatlarıyla oynamakta, popülist söylemlerle toplumu makbul olan ve olmayan vatandaşlar olarak ikiye ayırmaktadır.

Önem devletinin nasıl ortaya çıkabileceğini anlamak için nazizmin fikir önderlerinden Carl Schmitt'in "olağanüstü hal" kavramına değinmek gerekmektedir. Schmitt'e göre, "(Olağanüstü hal halinde) Bir hukuk düzeni değilse de, hukuki anlamda bir düzen mevcuttur. Burada devletin varlığı, hukuki normun geçerliliği karşısında tartışmasız üstünlüğünü kanıtlar".⁵ İşte olağanüstü halin ortaya çıkışı tam da devlete yönelen bir tehdit halinde "devletin varlığı" veya "devletin bekası" sorununun ortaya çıktığı iddiasıyla mümkün olabilir. Schmitt, egemenliğin alamet-i farikasının "olağanüstü hale karar vermek" olduğunu söyler, öyle ki "Olağanüstü hal devlet otoritesinin özünü en iyi şekilde ortaya koyar. Burada karar hukuki normdan ayrılır ve otorite hukuk üretmek için haklı olmak gerekmediğini kanıtlar,"⁶ diyerek olağanüstü hal durumunda hukuk devletinden bahsedilemeyeceğini ilan eder. Olağanüstü halin varlığı halinde, egemenin hükmetme otoritesinin doğrudan temsili olan yürütmenin tekleşmesi eğiliminin güçlenmesi bu nedenle şaşırtıcı değildir.

Agamben'in "İstisna Hali" kavramı,

5 Schmitt, C., Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm, çev. A. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi, İstanbul, 2020

6 Schmitt, C., a.g.e.

Schmitt'in "Olağanüstü Hal" kavramına bir katkı niteliğindedir. Agamben istisna halini, "yasanın yasa gücünden soyutlandığı, bir yandan normun yürürlükte olduğu ama uygulanmadığı (gücünün olmadığı), öte yandan yasa değeri olmayan kararların yasanın gücünü edindikleri bir yasa hali" olarak tanımlar.⁷ Bir yasa halidir çünkü merkezine bir kriz halini, devlete yönelmiş bir tehlikeyi, hukuki bir kavram olarak "zorunluluk" kavramını alır. *Necessitas legem non habet*, yani: zorunluluğun yasası yoktur, zorunluluk kendi yasasını yaratır.⁸ Bir şey zorunluluktan ötürü yapılıyorsa yasal olarak yapılıyor demektir, çünkü hukukta zorunluluk yasal olmayanı yasal olan haline getirmektedir. Roma Hukuku'na dayanan bu kural aslında içeriği incelendiği zaman, yasanın güç ve gerekçesinin uygulama alanı bulamadığı her tekil olayın değerlendirilmesini öngörür. Oysa modern istisna hali, istisnanın kendisini hukuk düzenine katmaya, olgu ile hukukun örtüştüğü bir belirsizlik bölgesi yaratmaya yönelik bir girişimdir.⁹ Bir belirsizlik bölgesidir çünkü, egemen, hukuk ile sınırlanmamış bir hukuki hal yaratarak egemenliğini koruma amacı gütmektedir. Bu noktada belirtmek gerekir ki, Agamben'in istisna hali ile Fraenkel'in önlem devleti kavramsal olarak tam olarak aynı yere düşmez. Zira Agamben istisna halini hukukla hukuksuzluk arasındaki gri noktada tanımlarken, Fraenkel önlem devletini hukuksuzluk ve keyfi şiddet hali olarak tanımlar. Ancak kabul etmek gerekir ki, hukukla sınırlanmamış bir egemenin varlığı, egemen zor gücünü kullanan olduğundan hukukla sınırlanmamış bir şiddeti çağırır. Dolayısıyla Agamben'in istisna hali kendiliğinden önlem devletinin şiddetini ve keyfiyetini çağırır.

Modern istisna halinin başlangıcını Reichstag Yangını'nın yarattığı krizin ardından Nazilerin kararnameyle anayasayı askıya almasından başlatırsak, o dönemden itibaren, demokratik denilen devletlerde de artan şekilde acil durum hallerinin iradi olarak oluşturularak temel uygulamalar haline getirildiklerini gözlemleyebi-

7 Agamben, G., *İstisna Hali*, çev: Kemal Atakay, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 2020

8 Agamben, G., a.g.e.

9 Agamben, G., a.g.e.

liriz. Bu haliyle istisna hali, yalnız siyasi hasımların değil, şu ya da bu nedenle siyasi ve ekonomik sistemle bütünleştirilemeyecekleri belli olan yurttaşların bedenlen ve hukuken ortadan kaldırılmaları-na izin veren yasal bir iç savaş halini temsil eder.¹⁰ Bu olağanlaşma süreci içerisinde dikkat çeken husus, bir yandan yürürlükte olan hukukun egemen tarafından uygulanmaması, yani onun askıya alınması, diğer yandan da kanun olmayan yasal düzenlemelerin (KHK-CBK gibi) kanun hükmüne yükseltilmesidir. Yani istisna hali söz konusu olduğunda, parlamento yerine yürütmenin ön plana çıkması, yürütme KHK'larının kanun gücüne erişmesi ve bu istisnai yöntemin giderek olağanlaşması söz konusudur.¹¹ Yine aynı şekilde önlem devletin kanunsuz şiddet içeren pratikleri (*devlet-mafya ilişkileri, derin devlet faaliyetleri, polis şiddeti vb.*) süreklileşen istisna halinin meşruiyetiyle korunmaktadır.

Kapitalizmin içine girdiği krizlerin sürekliliği, işte bu istisna halinin egemen için yarattığı konforlu alanın varlığı bir kez ortaya çıkınca, sistem için bir yardımcıdan öte ana ihtiyaç haline gelmiştir. Neoliberalizmin sürdürülebilirliği düzen değil düzensizliğin, huzur değil toplumsal çatışmanın, istikrar değil krizlerin sürekliliğine bağlıdır. Bu krizler ekonomik krizler olabileceği gibi, sosyal krizler ve hatta doğal afetler dahi olabilir. Bu krizleri sistemi tahkim edebilecek şekilde idare edebilmek ise ancak güçlü bir devletin varlığı halinde mümkün olabilir. Neoliberalizmin küçük ama güçlü devlet idealinin olabilirlik koşulu ve işleyiş biçimi şiddeti kaçınılmaz olarak çağırmaktadır. David Harvey'nin neoliberalizmi “yaratıcı yıkım” olarak betimlemesi, içinde bulunduğumuz dönüşümün genel mantığını açıklamak açısından büyük önem taşır.¹²

Harvey'in iddiasına göre kapitalizm, doğurduğu krizleri kendi lehine çevirebilmekte, sermaye dağılımını “yaratıcı bir yıkım” aracılığıyla yeniden düzenlemeyebilmektedir. Neoliberal kapitalizmin kullana-

10 Agamben, G., a.g.e.

11 Arın, C., a.g.e.

12 Gambetti, Z., (2009) İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:40

bildiği krizler arasında sadece ekonomik mahiyette olanlar değil; doğal afetler (örneğin ABD'deki Katrina Kasırgası), toplumsal buhranlar (iç savaş, mafya örgütlenmesi, etnik çatışmalar) ve savaşlar (Irak Savaşı) da bulunmaktadır. Harvey'e göre krizlerin yeni işlevi, sermaye ve mülkiyetin kreditorlere transfer edilmesidir. İddia tam olarak şudur: neoliberalizm kapitalizmin öyle bir evresidir ki, krizlerden kaçınmak şöyle dursun, onları kendi ihtiyaçları için kullanabildiği oranda, iradi olarak kriz tetikleyen mekanizmalar da üretmeye başlamıştır. Neil Smith de benzeri bir öngöründe bulunur: coğrafi olarak genişlemek, kapitalizmin yegâne çıkış yolu değildir. Coğrafi açıdan eşitsiz gelişme koşulları yaratabilen kapitalizm, uzamsal sıkışıklığını aşabilmektedir.¹³

Bu bağlamda dünyada 1970'lerin sonunda etkisini göstermeye başlayan neoliberal mantığa göre, hukuk ve sosyal refah devletinin kapitalist birikim sürecinin önünde engel teşkil etmesi, anayasal hak ve özgürlüklerin zımni olarak yeniden tanımlanmasını gerektirdi. Neoliberalizmin otoriter ve güçlü devleti, meşruiyetini tam olarak bu noktada üretmeyi başardı. Hak sahibi birey kavramının içini boşaltabilmek için güvenlik söylemini üretti: “güvenliğiniz için” devletin zor gücüne rıza gösterirsiniz; tehlikenin nereden, ne zaman geleceğini bilemediğiniz için özgürlüklerinizin bir bir kırılmasını arzulamaya başlarsınız. Güvenlik söyleminin kabul edilmesi; neyin, ne zaman tehdit oluşturacağını bütünüyle konjonktüre, “eşyanın doğasına” ve elbette egemenin bu konudaki beyanına bırakmıştır. Güvenlik algısı tehdit algılarının yaratılmasında devleti yeniden işlevsel kılmıştır.¹⁴ Dolayısıyla neoliberal devlet; vatandaşını krizlere karşı yalnız bıraktığında ortaya yönetebileceği bir kontrollü kriz çıkararak sistemin kendisini yeniden üretebileceği araçları oluşturmuş olur. Bu durum, sosyal alanlardan kendisini çeken ve bu alanları piyasaya, cemaatlara bı-

13 Gambetti, Z., a.g.e.

14 Gambetti, Z., a.g.e.

rakan devletin, güvenlik söylemiyle, piyasa yararına otoriter formasyonunu oluşturabilmesine imkan sağlar. Bugün karşı karşıya olduğumuz mafya örgütleriyle kol kola girmiş olan devlet yapısının terör söylemi de, suç ve ceza politikaları da, mülteci sorununu bir enstrüman olarak kullanması da tehdit algısının ve güvenlik endişesinin otoriter devlet formasyonunu oluşturmak için kullanılmasından ibarettir.

Kriz, yoksulluk, işsizlik ve hatta zorunlu göç günümüz iktidarları açısından bir sorun olmak şöyle dursun, neoliberalizmin idamesi için bir zorunluluktur. Günümüz iktidarları; krizin devam etmesini sağlayabilmek için toplumsal fay hatlarıyla oynamakta, popülist söylemlerle toplumu makbul olan ve olmayan vatandaşlar olarak ikiye ayırmaktadır. Fraenkel'in İkili Devlet teorisinde bu ayrımın işlevi çok güzel işlenmektedir.

Fraenkel'in norm devleti ve önlem devletindeki uygulamaların hangisinin, hangi durumlarda, kimlere uygulanacağı önem taşımaktadır. Nazilerin hukuk danışmanı Dr. Best bu soruya şöyle cevap veriyor: "Müstakbel davranışıyla ilgili norm koyan kendini kısıtlayış milletin bütün olumlu, yapıcı kuvvetleri için uygundur. Bu kuvvetler olabildiğince verimli bir etkide bulunabilmek için devletin eylemini olabildiğince geniş açıdan öngörebilmelidirler."¹⁵ Yani milletin olumlu, yapıcı kuvvetlerinin öngörebileceği bir hukuk düzeni Nazi devletinde dahi hâlâ bir ihtiyaç olarak bulunmaktadır. Burada aklımıza gelen soru, bu olumlu, yapıcı kuvvetlerin kimler olduğudur. İşte buna karar verirken Alman iktisadiyatı, ari ırktan olmayanları ve komünistleri olumlu yapıcı kuvvetlerin dışında tutmuş, bunları norm devletinin korumasından yoksun bırakarak önlem devletinin yaptırımlarını kullanmıştır. Ari ırktan olanlar için ise her olay özelinde inceleme yapılacak ve norm devletinin nimetlerinden faydalanıp faydalanamayacağı tespit edilecektir.¹⁶

Neoliberal dönemde devlet, kendi yarattığı ve/veya önlemek için

15 Fraenkel, E., a.g.e.

16 Fraenkel, E., a.g.e.

hiçbir çaba sarf etmediği krizlerde benzer bir düşünceyle iç düzenler üreterek güçlenen denetim ve gözetim aygıtını bu iç düzenlere yönelik olarak kullanır ve hem sistemin krizlerini sürekli kılar hem de buna karşı gelecekteki tepkilerin sesini kısma amacı güder. Bu doğrultuda neoliberalizmde gördüğümüz yürütmeyi tekleştirici eğilimin bir uzantısı da ceza politikasında yaşanan değişimde görülür.

Sosyal refah devleti döneminde sosyoekonomik eşitsizliği asgari hale getirmek için izlenen politikalarla suçluluk da dahil sosyal çatışmanın kaynaklarını ortadan kaldırarak “sosyal içermeyi” gerçekleştirmek hedeflenmektedir. Neoliberal dönemde bu uzlaşmacı yaklaşımın dağılması ile beraber toplumsal bütünleşmenin parçalandığı, suçun gündelik bir olgu haline gelmesiyle “tehlikeli grup” algısının oluştuğu, cezalandırıcı söylemin arttığı görülmektedir.¹⁷ Sosyal gruplar, o gruba ait olmayan “öteki”ni bir tehlike olarak işaretlemektedir ve bu ötekileştirme genellikle etnik ve sınıfsal farklılıklara dayanmaktadır. Devlet bu doğrultuda, sermayenin baskısı altında nüfusun kontrolü ve yönetiminde üstlendiği yeni rolleri yerine getirmek için, yeni yönetim ve egemenlik biçimleri ile özel ve kamusal güç arasında kurduğu yeni ilişkiler ışığında, “tehlikeli grup”ların yarattığı güvenlik endişesini yönetmek ve risk yönetimini sağlamak amacıyla otoriter bir eğilim kazanmaktadır.¹⁸ Neoliberal dönemde uygulanan yeni ceza politikalarıyla cezalandırma aygıtına muhatap olan nüfus sürekli artmaktadır. Bunun nedeni, yukarıda da bahsedilen şekilde sosyal güvencesizliğin idare edilmesi ve neoliberal politikaların alt sınıflarda yarattığı toplumsal düzen sorununun sınırlandırılmasında ceza sisteminin giderek daha fazla kullanılmaya başlamış olmasıdır.

Neoliberal cezalandırmanın amacı toplumsal düzeyde suçu önlemek, yok etmek ve cezalandırmaktan çok, sistemin içsel rasyonalitesini artırarak suçu düzenlemek, idare edilir duruma getirmek-

17 Özkazanç, A., Biyo-politik Çağda Suç ve Cezalandırma: Denetim Toplumunda Neoliberal Yönetimsellik, *Neoliberal Tezahürler: Vatandaşlık, Suç, Eğitim* içinde (s.101-163), Dipnot Yayınları, İstanbul, 2011

18 Özkazanç, A., a.g.e.

tir. Hapishane artık “üreticiler olarak ihtiyaç duyulmayan yığınla insandan kurtulmanın ya da onları etkisiz hale getirmenin bir yoludur”.¹⁹ Bu durumda zaten cezalandırma iktidarı için suçun gerçekten suç olması önemli değildir. Toplumun bir kesiminin tehlikeli sınıf sathına yerleştirilmesi ve ötekileştirilmesi; onların her türlü eyleminin ötekileştirilmesi, “terörize edilmesi” önemlidir. Dolayısıyla muhaliflerin, gettolardakilerin cezalandırma aygıtıyla karşı karşıya bırakılması sürpriz olmak bir kenara, sistemin iç rasyonelitesini sağlamak üzere sürdürmesi gereken bir durum yaratmaktadır. Bu da sistemin tekleşme eğilimi göz önüne alındığında önlem devletinin araçlarının kullanılmasını zorunlu hale getirmektedir.

Buraya kadar otoriter neoliberal iktidarın neden var olduğuna dair teorik bir anlatı sunmaya çalıştım. Şimdi kurumsal neoliberalizmin doğduğu Birleşik Krallık ve ardından Türkiye örneklerini inceleyerek otoriterleşme ihtiyacını pratikte göstermeye çalışacağım.

Birleşik Krallık'ta neoliberalizm

Margaret Thatcher 1979 yılında iktidara geldiğinde politik ajandasında piyasaya yönelik devlet müdahalesinin kaldırılması, daha serbest bir piyasa ekonomisine uygun maliye ve para politikalarının ihdas edilmesi, kamu sektörünün payının azaltılması, özelleştirme, sermayenin önündeki engellerin vergi indirimleriyle ve devletin vatandaşı piyasanın etkilerinden korumaya çalışan, işsizliği önlemeye yönelik politikalarının zayıflatılması vasıtasıyla ortadan kaldırılması yer alıyordu. Göreve geldiği dönemde, sosyal refah döneminin tam istihdam politikasının terk edilmesiyle işsizlik artarken Thatcher'ın karşısında bir işçi muhalefeti de yükseliyordu. Öyle ki İngiliz İşçi Partisi'nin 1979'da 1.3 milyon üyesi varken bu sayı 1981'de 2.5 milyona çıkmıştı bile. Bu muhalefetin sindirilmesi için Birleşik Krallık'ta o dönemde çok güçlü olan işçi sendikalarının gücünü sınırlamak, sosyalizmin örgütlülüğünü

19 Bauman, Z. *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, (çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 1999

kırmak ve İşçi Partisi tarafından kontrol edilen yerel konseylerin yetkilerini ortadan kaldırmak elzemdi. Bu doğrultuda adım adım kanun değişiklikleri ve bütçe denetimleriyle bu örgütler üzerinde baskı kuruldu. Sempatı grevleri yasaklandı, bazı kamu görevlilerinin sendikalara katılması engellendi, sendikalara bağış yapılması zorlaştırıldı. Yasadışı ilan edilen bir grev düzenlenmesi halinde düzenleyici sendikaların malvarlıklarına el konabileceğine dair bir kanun çıkarıldı, aynı şekilde işverene lokavt hakkı veren bir düzenleme de meclisten geçirildi. Çok güçlü bir sınıf mücadelesi geçmiş olan Birleşik Krallık'ta işçilere karşı açılan bu savaşın yürütülmesi elbette otoriter devleti çağırıyordu. Bu otoriter devletin oluşturulmasında üç "kriz" Thatcher tarafından özellikle kullanıldı: 1981 Madenci grevi, IRA eylemleri ve Falkland savaşı.

Bu krizler Thatcher'ın neoliberal politikalarıyla otoriter popülist Thatcherist retoriğin kolayca birleşebilmesini sağladı. Çift Uluslu Toplum olarak anılan bu retorik neoliberalizmin yarattığı gelir adaletsizliğinin sebep olduğu huzursuzlukla mücadele için kullanıldı. Thatcher öncesi Muhafazakar retorik; ekonomik büyüme, tam istihdam ve artan refah yoluyla yoksulları toplumla bütünleştirme amacı güdüyordu. Oysa neoliberal retorik bu amacı açıkça reddetti. Ekonomik krizin güvenlik algısını besleyen etkilerini teşvik etmek için işsizlerin ve yeni ücretli yoksulların oluşturduğu alt sınıfı genişletti. Aynı zamanda sosyal refah devletini küçültmeyi amaçladı. Bu doğrultuda Thatcher'ın kullandığı üreticiler ve parazitler karşıtlığı, toplumu çalışkan ve makbul olanlar ile toplum düşmanı tembellere olarak ikiye bölmek için kullanıldı. Bu tembel toplum düşmanlarını genel anlamda şehirli yoksullar, farklı etnik gruplardan gelen vasıfsız işçiler oluşturmaktaydı.

"Çift Uluslu Toplum" yaklaşımı, daha fazla üretim için elverişli koşulları yaratmak için hem metalaştırmayı hem de marjinal veya marjinalize edilebilir gruplara zarar verdiği ölçüde daha fazla devlet müdahalesini gerektirmekteydi. Bu ihtiyaç kendisini Thatcherism'e atfedilen "Güçlü Devlet" kavramında buldu. Kanun ve düzene yapılan vurgu, devlet aygıtının güçlendirilmesi, gücün merkezileşerek yürütmede yoğunlaşması Thatcher döne-

minin ayırt edici yönlerindendir. Öyle ki, köklü ve güçlü bir parlamententer sistemin, bunun yanı sıra güçlü bakanlık kurumlarının olduğu Birleşik Krallık'ta Thatcher dönemi, bakanlıklara karşı başbakanın yürütmeye tek başına üstünlüğünü simgeleyen, milletvekillerinin ve partilerin etkisiz hale getirildiği, Birleşik Krallık tipi KHK'lar ile yönetimin sağlandığı bir dönem olmuştur. Thatcher'ın bu yaklaşımının "bakanlık sistemine yakınsadığını" ve hatta "otoriter popülist" bir siyasete işaret ettiğini iddia edenler bulunmaktadır.²⁰ Bu durum, özellikle 1982 yılında Birleşik Krallık'ın Falkland Adalarında Arjantin'e karşı kazandığı savaş (*kabinedeki bakanlıklarının görüşlerinin aksine savaşa girme kararı veren*) Thatcher'ın popülaritesinin ve kamuoyu nezdindeki desteğinin artmasının ardından, 1983 yapılan seçimlerle birlikte Thatcherist "Güçlü Devlet" in sağlanması sonucunu doğurmuştur. Thatcher, sendikaları güçsüzleştirmiş, yerel yönetim mekanizmasını parçalayarak yerel özerkliklere sınırlamalar getirmiş, (*İşçi Partisi'nin güçlü olduğu*) Londra merkezi hükümetini tamamen ortadan kaldırmış, eğitim, basın-yayın ve sanat kurumlarında atamalarla ve sermaye transferleriyle kadrolaştırmıştır. Parlamentonun egemenliği; yasamadaki tüm inisiyatif kullanabilen, tüm muhalefet partilerini tamamen görmezden gelen, siyasi izolasyon tehdidi yoluyla kendi destekçilerini kontrol eden yürütmenin egemenliğine kaybetmiştir.

Güçlenen merkezileşme eğilimiyle birlikte ayrıca polis yerel polis makamlarından daha fazla yetki ve özerklik elde etmiş, daha sık silahlı eylemlere başvurmuş ve önemli ideolojik rollere (*örneğin okullarda ve etnik topluluklarda*) verilmiştir. Merkezi hükümetin kamu görevlileri üzerindeki yetkileri artırılmıştır. Kolluk makamları güçlendirilirken, toplumda büyüyen sosyal kriz, daha fazla suça, daha fazla suç da Thatcher'ın sert politikalarıyla daha fazla cezalandırılmaya neden olmuştur. 1986 yılındaki Public Order Act (*Kamu Düzeni Kanunu*) ile birlikte kolluğun, bir kişinin niyetlerini olaydan önce yorumlamayı da içeren proaktif bir poli-

20 Stanger, N., *Charter 88 and the Bill of Rights*, 29.09.2021 tarihinde <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1080/03064229008534918> adresinden alındı.

tika izlemesi gerektiği düzenlenmiştir. Bu durum, toplumun bazı kesimlerinin (*siyahlar, latinolar vb.*) risk yönetimi kapsamında ötekileştirilmesine, gettonun şehir hayatından dışlanmasına davetiye çıkarmıştır.²¹

Yine Kamu Düzeni Kanunu ile, kolluğa belirli bir alanda yürüyüşleri üç aya kadar yasaklama yetkisi verilmiştir. Ayrıca bu kanuna dayanarak, gösterilerin; yer, süre ve katılımcı sayısı konusunda şerhler koyulabilmektedir. Bu yetkiler özellikle işçi grevlerine müdahalede çokça kullanılmıştır.

Thatcher dönemi 1990'da sona erse de devlet ve meclis yapısındaki etkileri uzun yıllar devam etmiştir. Öyle ki, yıllar sonra Tony Blair liderliğinde iktidara gelen İşçi Partisi de Thatcherist ekonomi politikalarını devam ettirmiştir.

Türkiye'de neoliberalizm

Türkiye'de neoliberalizm 24 Ocak (1980) kararları ile kurumsal olarak ithal ikameci ekonominin lağvedilerek serbest piyasanın önünün tamamen açılmasıyla etkisini hissettirmeye başlamıştır. 24 Ocak kararlarının alınmasından çok kısa bir süre sonra askeri darbe yapılmasıyla bu ekonomik sistem değişikliği ve buna bağlı olarak devletin dönüşümü güvence altına alınmıştır. Bütün bu dönüşüm hikayesinin dünyanın pek çok neoliberal ülkesinde yürütmenin güçlendirilmesi, ceza politikalarının sertleşmesi ve kolluk kuvvetlerinin yetkilerinin artırılması ile gerçekleştirildiğini önceki bölümlerde tekrar tekrar söylemiş ve örneklemiştim. Türkiye'yi batıdaki birçok örneğinden ayıran, buna karşılık Güney Amerika'daki birçok örnekle ortaklaştıran devlette yaşanan dönüşümün gerçekleştirilmesi için askeri darbelere ihtiyaç duyulması olmuştur.

Tarihi 12 Mart 1971'e geri sardığımızda, neoliberalizm öncesi küresel piyasalarla bütünleşme sürecini kuracak dönüşümün başlatılması için ihtiyaç duyulan güçlü yürütmenin, daha 1971'de

21 Terrill, R. J., Margaret Thatcher's Law and Order Agenda, The American Journal of Comparative Law, Vol:37, No:3

yapılan askeri darbenin ardından gerçekleştiren anayasa değişikliğiyle sağlanmaya çalışıldığını görüyoruz. Darbenin ardından 1972 ve 1976 yılında yapılan anayasa değişiklikleriyle; TSK üzerinde yargı denetimi azaltılmış, Anayasa Mahkemesi denetimi sadece şekli boyuta indirgenerek yargı erki diğerlerinin karşısında güç kaybetmiş, küçük partilerin anayasa mahkemesine başvuru yapabilmesinin önünün kapatılmasıyla meclis partileri güç kaybetmiş, memurlara sendika kurma ve sendikaya üye olma yasası getirilmesiyle emek hareketlerine ket vurulmuştur. Ancak bu anayasa değişikliğinin belki de en önemli yönü KHK kurumunun anayasaya eklenmesidir. KHK'nın anayasaya eklenmesinin en önemli nedenlerinden biri olarak özellikle “kriz durumlarında” yürütme tarafından hızlı karar alınabilmesinin yer aldığı düşünülürse, bu durum yazının ilk kısımlarında bahsedilenlerin pratik örneğini göstermektedir. Bununla birlikte çıkarılan ilk KHK'nın “Geliştirilecek Haşhaş İkame Bölgesi Teşkilatında Görevlendirilecek Olan Devlet Memurları” ile ilgili olması, amacın sadece kriz durumlarıyla sınırlanmadığını veyahut daha önemlisi kriz durumunun genelleştirildiği ve olağanlaştırıldığını göstermesi açısından önem taşır.

1972'den 1980'e kadar çıkarılan 34 KHK'dan 18'i kamu personeliyle, 15'i ekonomiyle, 1'i ise basın-yayın ile ilgilidir. Bu açıdan bakıldığında güçlenen yürütmenin, KHK'lar aracılığıyla devleti dönüştürmek üzere ekonomiyle birlikte öncelikle kamu personel rejimini hedef aldığını görmekteyiz. Poulantzas, devletin dönüşümünde kamu personel rejiminin önemini çok güzel özetlemiştir.

Otoriterliğin inşa edicisi olan egemen, idarenin yüksek kesimlerini önce ele geçirmekte sonra burarlarda kadrolaşarak kumanda görevlerini tekeline almakta, karşı çıkanları dışlamakta ya da kızığa çekmekte, memur alımındaki olağan-geleneksel aşamaları-düzeni bozmakta, devlet kurumlarını en iyi bir biçimde etkiyebilecek stratejiler ortaya koy-

maktadır. Bu şekilde bürokrasinin-idarenin üst kademeleri ele geçirildikçe, bürokrasi hegemonyanın örgütlenmesi görevini, rolünü ve işlevini üstlenir hale gelmektedir. Bu durum ise artık idari kararlar ile siyasi kararlar arasında ayırım olduğu (hükümet-devlet ayrımı) yönündeki ve bürokrasinin yani memurun tarafsız olması ve kanunlara göre hareket etmesi gerektiği yönündeki genel kabulleri kurmaca haline getirmektedir. İdarenin siyasileşmesine bağlı olarak egemen, güvenilir adamlarını devlet teşkilatına yönlendirir ve bu duruma bağlı olarak idare ve egemen (parti) arasında karşılıklı bir etkileşim, değişim ve dönüşüm gerçekleşir ve bunun da sonucunda egemen (partinin) yönetim çevreleri ve hükümet giderek kamusal işlevlerle özdeşleşir hale gelir.²²

KHK ile kamu personeli rejiminde hukuki-kanuni rejimden idari-siyasi rejime geçilmesi memuru hukuksal güvenceden ve tarafsızlıktan kopararak siyasal iktidara göre hareket eden bir araç haline getirmektedir. Böylece hukuksal güvenceye sahip ve tarafsız olması gereken kamu görevlisi anlayışı KHK'larla aşındırılmıştır. Bu durum kamu personelinin siyasal iktidarın hegemonyası altına girmesine ve daha sonraki süreçte Poulantzas'ın da belirttiği gibi bizzat kendisinin de bir hegemonya aracı haline gelmesine neden olabilmektedir.²³ Günümüze kadar devam eden süreçte kamu personeli rejimi iktidarlardan tarafından aynı şekilde kullanılmaktadır.

Türkiye'de bölüşüm ilişkileri 1977 yılından itibaren, bütünleşmeye çalıştığı küresel piyasaların içine girdiği krizden etkilenerek bir değişim-dönüşüm içine girmiştir. Bir yandan şiddet olayları, bir yandan ekonomik kriz ve bir yandan da siyasal istikrarsızlık ve toplumsal çatışmaların artması gibi gelişmeler, bölüşüm ilişkilerinde emek ve sermaye kesiminin karşılıklı taleplerinin karşılıksız

22 Poulantzas, N., *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, (çev: T. Ilgaz), Epos Yayınları, Ankara, 2006

23 Angin, C., a.g.e.

kalmasına ve daha sonra sürecin emek kesimi aleyhine işlemesine neden olmuştur. Çünkü askeri darbe ortamının garantörlüğünde devreye girecek olan neoliberal politikalarla bölüşüm ilişkilerinde artık emek kesimi kazanımlarını kaybederek geri plana düşecektir. Gelineen noktada emek-sermaye ilişkisinin yeni bir toplumsal formasyonda, yeni bir model içinde yeniden dizayn edilmesi zorunluluğu doğmuş, dizaynın manifestosu 24 Ocak kararları, garantörü ise 12 Eylül askeri darbesi olmuştur.²⁴ Bir tarafta güçlenen yürütme, öte tarafta onun devlette yarattığı dönüşümün koruyucusu olan ordu 80'li yıllardaki paradigma değişimini yürüten güçler olmuşlardır.

Özal'ın göreve geldiği 1983 yılından cumhurbaşkanı olduğu 89 yılına kadar çıkarılan yüzlerce KHK ile devletin ve personelinin dönüşümü sağlanmış, devlet Özal'ın da deyimiyle “şirket gibi” yönetilmeye başlanmış, personel rejimi de buna göre düzenlenmiştir. Devlet, sosyal alanlardan elini çekerek şirketlerin, vakıfların ve cemaatlerin hayır hasanat işleriyle kendilerine meşruiyet yaratacakları ve mürit bulacakları bir alanı boş bırakmıştır.

Özal döneminin ardından 90'lı yıllarda iki kutuplu dünya SSC-B'nin yıkılmasıyla ortadan kalksa da neoliberalizmi benimseyen ülkelerin bir bir krize girdiği bir döneme sahne olmuştur. 90'lı yıllarda çıkarılan birçok KHK ile yetki ve görevlerin yürütme erkine aktarılması ve oluşturulan yeni teşkilatların doğrudan yürütme erkine bağlanması yoluyla istisnasız her stratejik alanda sürekli olarak yürütme erki güçlendirilmiştir. Neoliberalizmin yaşadığı krizlere rağmen 90'lı yıllarda ağır aksak kısmen sürdürülebilir olan neoliberal hegemonya bunalımı 2000 başındaki krizler ile beraber sürdürülemez hale gelmiştir. Mevcut siyasal partilerin toplumsal temsiliyetinin düşmesi, partilerin yeni program ve seçenekler sunamaması ve aynışması, temsil eden ve edilenler arasında çatışmaların artması, katılım mekanizmalarının giderek daraltılması, yönetsel sınıfın liderliğinin bitme noktasına gelmesi, kitlelerin var olan ideolojilerden beklentilerinin kalmaması, bağımlı sınıfların

24 Angin, C., a.g.e.

gelirlerinin ve hayat standartlarının düşmesi, işsizlik, güvensizlik ve meşruiyet krizi²⁵, neoliberal hegemonyayı temsil eden siyasi aktörlerin görev değişimi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. İşte AKP'nin ortaya çıkış hikayesi burada yatmaktadır.

Bütün bu yakın çağ Türkiye tarihi anlatısında gösterildiği üzere, AKP iktidara geldiğinde halihazırda ordu ile yürütmenin el ele verdiği bir çeşit neoliberal otoriter devlet formasyonu bulunmaktaydı. AKP bu formasyonu ortadan kaldırmak üzere değil, devlet kademelerine kendi kadrolarını yerleştirerek neoliberal hegemonyayı temsil eden aktör değişimi ihtiyacını karşılamak üzere iktidara geldi. Dolayısıyla “AKP'nin hegemonik projesi her zaman otoriterdi. Bu doğrultuda AKP, Türkiye'nin sağ muhafazakar geleneginden miras aldığı ve her türlü siyasi eleştiriye, protestoya veya toplumsal ve siyasi muhalefete karşı hoşgörüsüzlükle yaklaşan çoğunlukçu demokrasi anlayışını kuruluşundan itibaren sürdürdü.”²⁶

Akça vd.'nin isabetli bir şekilde iddia ettiği üzere; “AKP iktidara geldiğinde 20 yıllık neoliberal yeniden yapılanma, işçilerin sendikalar veya sol partiler aracılığıyla örgütlenme gücünü ve işçi hareketinin dönüştürücü kapasitesini halihazırda baltalamıştı. Neoliberal reformların neden olduğu kurumsal değişiklikler, sendikaların üyelik sayılarını ve genel olarak toplum üzerindeki siyasi ve ideolojik etkilerini önemli ölçüde aşındırmıştı. AKP'nin neoliberal ve otoriter hegemonik projesini üzerine inşa ettiği bu toplumsal temel üzerinde yükselen hükümetleri, işçi sınıfının geniş kesimlerinin desteğini refah programlarının daha önce dışlanmış bireyleri kapsayacak şekilde genişletilmesi ve en temel sosyal koruma düzeylerini sağlamayı amaçlayan yeni yardım programlarının uygulanması, gelişen tüketici kredisi piyasası yoluyla düşük gelirli hanelerin finans sektörüne entegrasyonu ve alt sınıfların yaşam dünyasına başarıyla hitap eden sembolik/ideolojik kay-

25 Angın, C., a.g.e.

26 Akça, İ. vd., Antinomies of Authoritarian Neoliberalism in Turkey: The Justice and Development Party Era, Tansel C. B. (Ed), *States of Discipline: Authoritarian Neoliberalism and the Contested Reproduction of Capitalist Order* içinde (s.189-210), Rowman & Littlefield International Ltd., Londra

nakların kullanımı yoluyla elde etti.”²⁷ Böylece kendinden önceki dönemde oluşturulan neoliberal formasyonu daha da ileri taşıma görevini üstlenerek Batı nezdinde rıza üreten, yarattığı güçlü seçmen desteğiyle politikalarına meşruiyet sağlayan AKP’nin son dönemlerinde artık neoliberal dönüşümün halk üzerindeki yıkıcı etkilerini daha çarpıcı olarak deneyimlediğimiz apaçık ortada.

AKP’nin ilk döneminde otoriter devletin yürütmesi kendisini torba yasalarla gösteriyordu. Bilmeyenler için torba yasa, birbiri ile konu yönünden ilgisi olmayan kanunlarla çok fazla sayıda değişiklikler yapan, olağan komisyon sürecini atlatma amacı güden, genellikle amaç, kapsam, temel ilkeler gibi bölümleri bulunmayan kanunlardır. Dolayısıyla bir meclis eylemi gibi görünmekle birlikte yürütmenin asıl etkili organ olduğu bir kanun yapma sürecidir. 2010 referandumuna giden süreçte otoriter neoliberalizmin sacayaklarından birini teşkil eden ordunun tasfiyesinin ardından 2010 referandumuyla birlikte yargının yetkilerinin budanması ve yargı makamlarında iktidar partisinin kadrolaşmasının önünü açan değişiklikler yapılmasıyla neoliberal otoriter iktidarda ordunun görevini sivil yargı ve kolluk kuvvetleri almıştır. AKP’nin devlet aygıtları üzerinde tam kontrol sağlamak için yeniden yapılandığı “sivilleşme” süreci bu nedenle Türkiye’de devletin demokratikleşmesini sağlamamıştır.

2010 referandumunun ardından elde edilen güce karşılık iktidar bloku içerisindeki çatışmaların şiddetlenmesiyle birlikte darbe girişimine kadar olan süreçte AKP için devlet üzerindeki kontrol daha da hayati hale geldi. Bu dönemde AKP’nin ilk KHK’larını çıkararak yürütmenin meclis üzerindeki hakimiyetini pekiştirmesi bu nedenle şaşırtıcı değildir. 2016’daki darbe girişiminin ardından ise aslında sadece OHAL nedenini oluşturan konularda çıkarılması gereken OHAL KHK’larıyla²⁸ yargılama sürecinde, yargıda ve yüksek yargıda hem personel rejimi hem teşkilatlanma hem de işleyiş-yetki-sorumluluk konularında birçok önemli

27 Akça, İ. vd., a.g.e.

28 OHA KHK’larının AYM tarafından denetimi şekli denetim ile sınırlandırıldığından ve Anayasa Mahkemesi bu konudaki içtihatlarını değiştirdiğinden OHAL KHK’ları denetlenememiştir.

düzenleme yapılmıştır. Yapılan düzenlemelerin özüne bakıldığında KHK'larla yürütme erkininin sadece yasama erkinin önüne geçmediğini aynı zamanda yargıyı da tali hale getirdiğini görmekteyiz. Yapılan düzenlemelerin birçoğu doğrudan kanunla düzenlenmesi gereken konular olmasına rağmen KHK'larla düzenlenerek meclis ikincil konuma düşmüştür.

OHAL'de, OHAL gerekçeleri aşarak ancak OHAL'in getirilerinden yararlanılarak neoliberal yönelimli düzenlemeler hayata geçirilmiştir. OHAL ortamı işlevselleştirilerek ekonomi yönetimi bir yandan merkezileştirilmiş bir yandan da yürütme erki ekonomi alanında sermaye kesimine kârlı sahalara açılmıştır. Grev ertelemeleri ve işverenlere getirilen vergi afları bu dönemde alışıla idari işlemlerden olmuşlardır. Yani aslında kısaca neoliberal otoriter devlet tarihi misyonunu yerine getirerek özel sermayenin önünü açmıştır diyebiliriz.

2017 referandumu sonrasında ise devletteki bütün bu yürütme-yi güçlendirici eğilimin taçlandırılması olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş yaşanmıştır. Bu dönemin ardından Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ülke yönetiminde uyulacak temel normlar haline gelmiştir. Pandemi döneminin ardından ise "genelgeler rejimi" adını verebileceğimiz, müesses hukukun tamamen dışında bir rejim ortaya çıkmıştır.²⁹

Bir tartışma: Ahbap-çavuş kapitalizmi mi, yoksa neoliberalizmin kendini yenilemesi mi?

Az önce bahsi geçen özel sermayenin önünü açma hamlelerinin sadece "yandaş" ya da daha net bir şekilde "beşli çete" olarak adlandırılan sermaye gruplarını kapsıyor olduğu iddiası ile Türkiye'de artık bir neoliberalizmden değil, ahbap-çavuş kapitalizminden bahsedilebileceği iddia edilmektedir. Bu iddia demokrasinin olmadığı yerde kapitalizmin işler olamayacağı tahayyülü ile desteklenmektedir. Bütün bir yazıda anlattığım şey aslında günü-

29 Genelgeler rejimiyle ilgili incelemem için bkz: <https://ilerihaber.org/icerik/iktidarin-genelgeler-rejimi-bize-ne-anlatiyor-125897.html>

müz kapitalist birikim rejiminin ayakta kalabilmek için otoriter yöntemleri nasıl kullandığını ve buna muhtaç olduğunu anlatmaya yönelikti. Dolayısıyla ikinci iddiaya cevap verdiğimi düşünüyorum.

İlk iddiaya gelirsek yine Türkiye'nin yakın tarihinden hareketle neoliberalizmin krizlerle değişen yapısının otoriter formasyonu koruyacak yeni aktörlere nasıl ihtiyaç duyabildiğini ve bunu nasıl sağlayabildiğini gösterdiğini düşünüyorum. Müesses siyasi partilerin ve ordunun 2000'li yıllarda çözüm bulamadığı bazı sıkışmalara sivilleşme adı altında yürütmeyi güçlendirerek AKP'nin çözüm olarak sunulduğunu söylemiştik. Devleti sınıf mücadelelerin sahası olarak görüp sınıfların da kendi içlerinde çıkar çatışmaları yaşayabileceğini kabul edersek, AKP'nin neoliberalizmi Türkiye'de uygulayabilecek ana aktör olarak var olma çabasını garipsemiyor, bunu sınıfsal imtiyazlarla tahkim etmesinin genel kapitalist mantıkla çelişen bir yönünü görmüyorum. AKP'nin ABD ile özellikle Suriye İç Savaşı'ndaki politik ayrılık nedeniyle gerginleşen ilişkilere rağmen "Bu ülkeyi küresel kapitalizme en yaraşır şekilde ben yönetirim" şeklindeki iddiasını sürdürmeye çalıştığını, ABD ile zayıflayan ilişkilerin güçlenmesi için çaba gösterdiğini, iktidara geldiği ilk andan itibaren devam eden dış yatırımın ülkeye getirilmesi için tavizler ve imtiyazlar verilmesi politikasının devam ettiğini görüyoruz. Buna karşılık Dünya Ekonomik Forumu gibi kapitalist oluşumlarda "The Great Reset" gibi düşüncelerin paylaşılması, "kapitalizmin devamı için neoliberalizmin ölmesi gerektiği" gibi düşüncelerin ortaya çıkması pekala yerel ölçekte Türkiye'de bir aktör değişimine işaret edebilir. Bu nedenle AKP'nin ve Erdoğan'ın hala küresel kapitalizmle işbirliğine en yatkın olanlar olduklarını göstermeye çalışmaları boşuna değil.

Ancak ABD'de kapitalizmin yumuşaması gerektiğini düşünen Demokrat başkan Biden'ın göreve gelmesi Erdoğan'ın işini kolaylaştırmıyor. Avrupa'yla ilişkilerini göçmen kozu nedeniyle belli bir seviyede tutabilse de, neoliberalizmin içinde bulunduğu kriz halinde yeni bir aktörle değiştirilme endişesi AKP'yi sınıf içi

ittifaklara itiyor. Zira, karşısındaki örgütlü muhalefeti oluşturan Millet İttifakı bloku, tam da Biden'ın temsil ettiği reformist zihniyete hitap ediyor. Ancak tekrar belirtmek istiyorum ki, bu durum neoliberal paradigmadan bir çıkışa işaret etmiyor. Örneğin sınıf içi ittifaklarda AKP'nin karşısında yer almaya hazır olabilecek Koç Grubu'nun veya TÜSİAD'ın henüz bir önlem devleti yaptırımıyla karşılaştığını görmedik. Aksine, bu yazı yayımlanmadan birkaç gün önce Kalamış yat limanının Koç Grubu'nun sahip olduğu iş-traklerden birine ihale edildiğini öğrendik. AKP'yi tanımlayan iş kolları olarak düşünebileceğimiz inşaat sektörüyle ya da madencilikle yoğun olarak iştigal etmiyor olmaları, Koç-Sabancı gibi sermaye gruplarının iktidarla Beşli Çete benzeri bir karşılıklılık ilişkisinde olmadığını göstermiyor anlayacağınız. Kaldı ki ahabap-çavuş kapitalizminin varlığını savunanlar, Birleşik Krallık'ta Boris Johnson yönetimi döneminde kamu tarafından verilen ihalelerin kahir ekseriyetinin verildiği şirketlerin Muhafazakar Parti'yi fonladıkları bilinen şirketler olduğunu görseler sanıyorum ki neoliberalizmin beşiği Birleşik Krallık'ı da ahabap-çavuş kapitalizmi ilan edebilirler!

AKP'nin Önlem Devleti

Otoriter devlet formasyonunun ele geçirilmesi ve büyütülmesi süreci sırasında AKP pek çok krizden faydalanmıştır. İktidara geldiği ilk dönemden itibaren orduyla arasındaki laiklik geriliminden faydalanan AKP, orduya karşı girilen Balyoz ve Ergenekon süreçlerinin ardından “vatana ihanet” ve “darbecilik” söylemini oluşturmuş, daha sonra önce Kürt hareketiyle ardından cemaatle arasının bozulmasının ardından “terörizm” söylemini retoriğine yerleştirmiştir. Terörizm söylemi uyarınca iç düşman algısı canlandırılmış ve beslenmiş, temel hak ve özgürlükler ile Anayasa'da düzenlenmiş hukuki güvenceler “terörle mücadele” adı altında muhalefetin en sert şekilde bastırılması amacı doğrultusunda mahkemeler tarafından göz ardı edilmeye başlanmıştır. Öyle ki anayasaca kararları herkesi bağlayan merci olan Anayasa Mahkemesi'nin kararlarına siyasi iktidarın onaylamadığı hallerde

uyulmamakta, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi kararları uygulanmamaktadır. Mahkeme kararlarının haricinde önlem devletinin varlığını gösteren diğer göstergeleri elbette kolluk kuvvetlerinin fiillerinde aramak gerekir. Kanunun belirlediği geniş sınırların da dışına çıkarak yapılan müdahaleler, aramalar, gözaltı sonrası insan hakları ihlalleri, sorumlu memurların cezalandırılmaması gibi uygulamalar bu duruma örnek verilebilir. Ayrıca son dönemde rastladığımız “ailelerin aranarak eylemlere katılan çocukları hakkında uyarılması” da tamamen hukuksuz bir önlem devleti yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de önlem devleti pratiklerinin uygulanması için Birleşik Krallık ve Nazi Almanya’sındakine benzer şekilde makbul vatandaş ve makbul olmayan vatandaş ayrımı yaratılmıştır. Gerek hukuki, gerek ekonomik, gerekse sosyal alanda norm devletinin getirilerinden sadece makbul vatandaşlar yararlanabilmektedir. Bu bağlamda Türkiye’deki makbul vatandaşları “Müslümanlık, Türklük ve özel girişimcilik” üzerinden tanımlayabiliriz. Bu tanımın dışında kalan ve bu tanıma merkezden karşı çıkan vatandaşlar ise norm devletinin güvencesinden yararlanamayarak önlem devletinin güvensiz bölgesine itilmektedirler.

Otoriter devlet formasyonunun sivil idare tarafından ele geçirilmesi ve kolluğun kuvvetlendirilmesi, 2005’te Ceza Kanunu ve Ceza Muhakemesi Kanunu, 2006’da Terörle Mücadele Kanunu ve 2007’de Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu’nda yapılan bir dizi yasal değişiklikle sağlanmıştır. Yeni Ceza Kanunu’nda terör suçları, birçok sokak eylemini içerecek şekilde yeniden tanımlanırken, eski Devlet Güvenlik Mahkemelerinin yerini Özel Yetkili Mahkemeler almıştır. Ardından bu mahkemeler de kaldırılmış ve hepimizin aşına olduğu Sulh Ceza Hakimlikleri ihdas edilmiştir. İstisnai yargılama süreçleri kapsamına çeşitli suçlar dahil edilmiş ve bu yasal değişikliklerle özel yetkili savcılara olağanüstü takdir yetkisi verilmiştir. Süreklileşen bir istisna hali yaratan, polisin ve yargının bir ‘düşman’ ile muhatap olma fikriyle hareket etmesine izin veren bir ceza sistemi ortaya çıkmıştır. Terörle Mücadele Kanunu’ndaki terör ve terörist tanımları o kadar geniş bir şekilde tanımlanmıştır

ki, çok çeşitli meseleler, aktörler ve eylemler, kasıtlı ve keyfi olarak terör veya teröristlerle bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Bu da AKP'nin siyasi muhaliflerini “terörist” olarak suçlamasına izin vermiştir. Her zaman ‘iç düşman’ olarak tanımlanan sosyalistlerin, Kürtlerin ve Kürt hareketinin yanı sıra, Kemalist seçkinler ve daha sonra cemaatçi bürokratik kadrolar da aynı şekilde terörist ve devlet düşmanları olarak nitelenmiştir. Siyasi muhalifleri ortadan kaldırmak veya devre dışı bırakmak için birçok dava açılmıştır.³⁰

Türkiye’de neoliberal formasyonun bugünü

Yazıda Türkiye’yi anlattığım süre boyunca bahsettiğim otoriter devlet formasyonunun bugün geldiğimiz noktada giderek meşruiyetini kaybettiğini gözlemlemekteyiz. Özellikle pandemi döneminden başlayarak “devletsizlik” olgusunun daha net görüldüğünü söyleyebiliriz. Türkiye’de iktidar bir süredir boğuştuğu ekonomik krize çözüm ararken bunun etkili olduğu diğer krizlerle eş zamanlı olarak mücadele edemiyor.

Pandemi dönemindeki ücretsiz maske dağıtımı fiyaskosu, ardından pandemi önlemleriyle birlikte kapatılan işyerleri için açıklanan yetersiz yardımlar, paylaşılan IBAN hesapları, ücretsiz izin hakkının kanunen tanınmasıyla patronlara karşı bir mevzi daha kaybeden emekçilerin yaşadığı ekonomik bunalım halihazırda var olan krizin etkilerinin çok daha fazla hissedilmesine neden oldu. Bunun üstüne yaz aylarında yaşanan yangın ve sel afetleri, buna karşılık devletin afetle mücadelede aciz kalması, ekonomik destek için banka hesap bilgileri paylaşması, afetzedelere krediyle ev sahibi olmanın teklif edilmesi gibi olaylarla “devletsizlik” olgusunun vatandaşın belleğinde kalıcı olarak yer etmesiyle sonuçlandı. Bütün bunların üzerine Eylül ayında başlayan “Barınmıyoruz” eylemleri, aslında herkesin dilinde olan hayat pahalılığı ve barınma masraflarının yarattığı umutsuzluğun bir dışavurumuydu.

30 Akça İ. vd., a.g.e.

David Harvey, neoliberalizmi “yaratıcı yıkım” olarak betimlerken haklıydı. Günümüzde gerçekten de kapitalizm, doğurduğu krizleri kendi lehine çevirebiliyor ve sermaye dağılımını “yaratıcı bir yıkım” aracılığıyla yeniden düzenleyebiliyor. Devletin aczinin ortaya çıktığı son dönemde sermayenin, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de toplumun geri kalanının aksine daha da zenginleşmesi şaşırtıcı değil.

Türkiye’de en çok göze çarpanlar elbette kamu ihaleleriyle büyüyen iktidara yakın Beşli Çete şirketleri olsa da sermayenin kalanının da kriz dönemini son derece kârlı geçirdiği kolaylıkla iddia edilebilir. Bununla birlikte AKP’nin, otoriter neoliberal formasyon için özellikle Türkiye nüfusunun yaklaşık %60’ını oluşturan asgari ücret ve daha altında ücretlere çalışan seçmen nezdinde yarattığı meşruiyet, aciz devletin apaçıklaşmasıyla giderek solmaya başlıyor. Giderek şiddetlenen iktidar içi çatışmalar ve ifşaatlar bu noktada aydınlatıcı veriler sunuyor. Bunlar akla Türkiye kapitalizminin bir restorasyon döneminin eşiğinde olup olmadığı sorusunu getirirken, geleceğe yönelik ihtimallerin bize ne getirebileceğini bir kez daha düşündürüyor.

Çıkarılacak dersler var

Yazı boyunca neoliberalizmin otoriter bir devlete neden ihtiyaç duyduğunu, otoriterliği nasıl kurumsallaştırdığını ve bu otoriterliğin araçlarını anlatmaya çalıştım. Neoliberalizmin bütün bir emek piyasası üzerinde baskı kurmak için nasıl işlediğini, devletin sosyal alanlardan elini çekerek vatandaşları krizler ve bunları değerlendirmek isteyen şirketler karşısında nasıl yalnız bıraktığını, buna karşılık hayatın her alanının piyasalaşması sonucu insanların güvenlik söylemiyle otoriter devletin politikalarına nasıl boyun eğdiğini göstermeye gayret ettim.

Burada sosyalist bir siyaset için çıkarılacak dersler bulunuyor. Sosyalistler, kapitalist siyasete atfedilen özgürlük ve devlet baskısından bağımsızlık gibi kavramları kendi ellerine almak ve bunları adalet ve eşitlik idealiyle birleştirmenin kaçınılmazlığını göster-

mek zorundalar. Bu aslında 60'lı yıllardan beri süregelen bir talep. Adalet ve özgürlük üzerine kurulu bir toplum fikri 1960'ların öğrenci hareketinin ve 68 kuşağının siyasi gündemiydi. Hem adalet hem de özgürlük için çok yaygın bir talep vardı: devlet baskısından özgürlük, şirket sermayesinin dayattığı baskıdan özgürlük, piyasa baskılarından özgürlük ama aynı zamanda sosyal adalet ve bunun kaçınılmaz eşlikçisi olarak eşitlik talebi.

1970'lerde kapitalist siyaset özgürlükler konusunda bu yeni dalgaya birtakım şerhler koymakla birlikte boyun eğse de adalet ve eşitlik taleplerine gözlerini kapadı. Bu kapsamda sundukları özgürlükler sınırlıydı ve çoğunlukla piyasada seçim yapma özgürlüğü anlamına geliyorlardı. Özgürlük sorusuna verdikleri yanıt devlet düzenlemelerinden özgürlük ve serbest piyasaydı. Adalet ve eşitliğiye unutmak gerekiyordu. Adalet, herkesin hak ettiği tatlıları almasını sağlamak amacıyla sözde çok iyi düzenlenmiş olan piyasa rekabeti yoluyla sağlanacaktı. Ve sonuç, erdemli özgürlükler sağlamak adına birçok kötü özgürlüğün (*örneğin toplumun geniş kesimlerinin sömürülmesi*) serbest bırakılmasıydı.³¹

Bugün geldiğimiz noktada kapitalist paradigmada ideal insan, 7/24 işiyle ya da kariyeriyle meşgul olması beklenen, kendisine vakit ayırmak bir kenara, hayatını devam ettirebilmek için emeğini esnek saatler boyunca işverene kiralaması gereken bir insana dönüştü. Gerçek özgürlük, arzu ettiklerimizi gerçekleştirebilmek için kendimize ayıracak zamanımızın olduğu bir dünyada yaşamaksa, sosyalizmin özgürleştirici siyasi misyonunun merkezinde bunu barındırdığını daha yüksek sesle söylemek gerekiyor. Otoriter neoliberal devlet, insanların ellerinden bütün özgürlüklerini ve haklarını alırken onları sadece çalışan ve zaman zaman nefes alan birer makine haline getirmeye çalışırken, onun yerine geçmesi önerilen sosyalist devletin, otoriter devletin bir başka formasyonu değil, gerçek özgürlüklerin garantörü olduğunu ve bunun sağlanması için insanların özgürlüklerini ellerinden alan özel şirketlerin ve otoriter devlet düzeninin tam karşısında ko-

31 <https://jacobinmag.com/2020/10/david-harvey-the-anti-capitalist-chronicles-socialism-freedom?s=08>

numlandığını anlatmak gerekiyor. Bu doğrultuda, sosyalist devlet idealinin aslında insanların istedikleri zaman istediklerini yapabilmeleri için gereken tüm temel ihtiyaçlarının ücretsiz olarak karşılandığından emin olma amacında olması gerektiğini göstermek elzem görünüyor.

Sosyal alanda görünmez olan devletin yarattığı “terk edilmişlik” hissiyle birleşen şekilde, otoriter devlet formasyonu ile var olan zor gücünün toplumun bir kesimi üstünde adaletin kılıcını sallaması, kitlelerde topyekün bir devlet antipatisi oluştursa da bunun çözümünün (*henüz*) devletin topyekün ilgası olamayacağını belirtmek gerekiyor. Zira, neoliberal yasaların işlemeye devam ettiği bir yerde devletin boşalttığı iktidar alanını, örgütlü bir mücadelenin yokluğunda şirketlerin dolduracağını öngörmek hiç de zor değil. Yaşadığımız yüzyılda sadece sosyal haklarımız, sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaçlarımızı sağlayan kurumlarımız, emeğimiz ve zamanımızın değil, bütün kamusallığımızın özel şirketler tarafından ele geçirildiğine şahit oluyoruz artık. Şehir içinde nefes alacağımız parklar, ormanlar, denize gireceğimiz kumsallar, bütün canlılarıyla doğa özel şirketler tarafından ele geçiriliyor. İnsan doğadan koparılırken bütün kamusalılığı sadece işçi ve/veya tüketiciler kimliğiyle girebildiği, özel şirketlerin ana belirleyeni olduğu kamusal alanlara tâbi kılınıyor. Bu gidişatın karşısına çıkaracağımız sosyalist devlet idealinin ise, bu dönüşümü tersine döndürecek şekilde özgürlükleri garanti edici bir rolü olması gerektiğinin altını çizmek gerekiyor.

Devlet ve Yurttaş İlişkisi Bağlamında Kamusallık: Yurttaşlık Siyasetinin Esasları

KAĞAN ŞEKER

1- Devlet ve yurttaş ilişkisine bütüncül bir genel bakış

Yazının başlığının kimileri için pek çok *boş göstereni* içerdiğinin farkındayım. Soyutlama düzeyinde ele alınması gereken kelimeler, boş gösteren olarak değerlendirilme riskini heybelerinde taşırlar. Biz de bu yazıda aslında, bu boş gösterenliğin sunduğu imkanlardan faydalanarak, bu kelimelere hakim düşünce tarafından yüklenen anlamlarla inşa edilen hegemonya projesine bir yanıt olarak inşa edilecek karşı hegemonik siyaset için yeni anlamlar yüklemenin peşine düşeceğiz.

a- Kimdir devlet?

Bu çılgılığı hepimiz anımsıyoruz. Bu çılgılık, Samistal Yaylası'nda iş makineleri ve dozerin geçeceği güzergahın önüne sopasıyla dikilen Havva Ana'nın çılgılığı. Ne diyordu Havva Ana: "Ne mahkemesi, kafayı mı yediniz? Mahkeme nedir? Mahkeme bizim. Devlet nedir? Devlet yok halk var. Kimdir devlet? Devlet bizim sayemizde devlettir."

Öyleyse, bu çılgınlığa kulak vermek ve sözümüzü buradan kurmak mecburiyetindeyiz. Yurttaşları için varolan bir devlet teorisini var etmek mecburiyetindeyiz. Devlet ve yurttaş kavramlarına dair bugüne değin yüzlerce tanım verildi, bunları izaha ve dolayısıyla tekrara girişmeye sanıyorum gerek yok. Yazının bağlamı ölçüsünde biz de bu tanımlardan yalnızca bazılarına başvurmakla yetineceğiz. Devletin ortaya çıkışına dair tartışma, son derece besleyici ve pozisyonumuzu tayin eder nitelikte olsa da tartışmayı buradan başlatmak niyetinde değiliz. Bu yüzden her ne kadar, yurttaşlık bahsinde Antik Yunan'dan hareketle bir izlek sunulacak dahi olsa devlete dair bu yazıda ileri sürülen tüm savların modern devlet parantezinde okunması gerektiğini söylemiş olalım.

Modern devletin bugün en kaba ve belki de en yaygın tanımı ile başlamak yerinde olacaktır: “Devlet; belirli bir toprak parçası üzerinde ve belirli bir insan topluluğu üzerinde zor yetkisini kullanma gücüne sahip olarak örgütlenmiş bir kurumdur.” Bu tanım içinde üç kurucu unsur barındırmaktadır. Bunlardan ilki, belirli bir toprak parçasının varlığıdır. Yurttaşlık kavramının izahı için de hayli önem taşıyan bu unsur, devletin varlığı için bir toprak parçasının varlığını zorunlu kılar. Devletin kurulabileceği bir yurdun varlığı mühimdir; bu yurt, yurttaşlar arasındaki birliğin ve beraberliğin, yani bir aradalığın tutkalı olma vazifesi de görecek nitekim.

İkinci unsur, belirli bir insan topluluğunun varlığıdır. Yurt bahsinde sözü edilen bir aradalık kavramı aslında izlerini Platon'a kadar götürebileceğimiz bir kategoridir. Platon, devleti, bir arada yaşama zorunluluğundan doğan bir kavram olarak görür. Bu aslında halk egemenliği kavramının referans noktalarından biridir. İnsan unsurunun nasıl ele alınacağı belirlemektedir çünkü. Etnik bir referansla, geçmiş ve gelecek ile soyut bir birlikteliği imleyen millet kavramı yerine, belirli bir zaman ve belirli bir mekan üzerinde bir arada yaşayanları tarif eden bir kategori olarak halk, bu yüzden tercih sebebidir. Bu yönüyle aslında bir aradalıktan yola çıkan bir hat, yurt ve yurdun üzerinde yaşayan insan topluluğu ile öz ve biçim itibarıyla farklı bir yurttaşlık bağı kurar.

Üçüncü unsuru ise zor yetkisini tekeline alan siyasi egemenlik olarak tarif edebiliriz. Millet ve halk kavramları arasındaki çatışma bu unsurda da belirleyicidir. Zira, egemenliğin, millet egemenliğine mi yoksa halk egemenliğine mi dayanacağı yüzyıllardır süregelen tartışmalardan biri olduğundan millet ve halk kavramları, yurttaşın devlet karşısındaki konumunun tayini için ciddi bir anahtardır.

Sözü yeniden Havva Ana'ya bırakacak olursak, kaba bir modern devlet tanımı ile yetinecek değiliz. Erken Marksist literatür, devleti, hakim sınıfların diğer sınıflar üzerindeki tahakkümünü sürdürebilmesi için bir baskı aygıtı olarak görür. Bu işlev, devletin sınıflar karşısındaki konumu, dolayısıyla yurttaşlar karşısındaki konumu ile kendini gösterir. Havva Ana'dan ve Marksist literatürden hareketle, devletin, doğrudan üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkması nedeniyle artık değer üzerine kurulu bir yapı olduğunu unutmamak gerekir. Bu nedenle, evet modern devlet-neoliberal devlet ezilen sınıfların devleti olmayabilir, ancak ezilen sınıflar sayesinde devlettir. Öyleyse, bu devleti var eden yurttaşların devletten yegane talebi, kendi ayrıcalıklarının korunması olamaz, çünkü bu ayrıcalıklar kendileri için değil yalnızca hakim sınıflar için tanınmıştır. Yurttaşların önünde duran yegane şey bir kopuş fikrinin peşine düşmektir.

b- Yurttaşlık: Bir kopuş fikri

Yurttaşlık, Antik Yunan'a dönmeden izah etmesi güç bir kavram. Bu nedenle, Antik Yunan'ın sınıflı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin egemen olduğu bir toplum olduğunu göz ardı etmeksizin, yurttaşlık kavramı için açmış olduğu verimli araziye geniş bir çerçevede değinmek gerekir. İlaveten, demokrasi tecrübesinin siyaset felsefesi literatürüne en ciddi katkıyı sunduğu topraklar olan bu topraklarda, kamusal tartışmalarına girizgah arz etmesi bakımından da yurttaşlık önemli bir başlık.

Antik Yunan'da kamusal erdemi taşıyan ve kamusal niteliği ile var olan bir kavram olarak yurttaşlık, devlet işlerine katılımı ve *polis'e* olan aidiyeti barındırır. İlk elden, yeri *polis* değil *oikos*

(hane) olan kadınların bu kamusal erdemden yoksun kılındığını ifade edelim. Antik Yunan'da özel alan ile kamusal alan arasında net bir ayrım çizgisi bulunmaktadır ve kadınların kamusal alana katılımı yok denecek kadar azdır. Antik Yunan'da özel yaşam kamusal yaşam ile kurduğu uyum nispetinde kıymetlidir. Kadınlar bu di-kotomiyi, köleler ise sınıflı toplumu tehdit etmediği müddetçe erdemlidir. Özgür insan, *polis'in* yönetimine katılan insandır. *Polis'in* yönetimine katılma ayrıcalığı ise soyluların elindedir. Melih Cevdet Anday, Defne Ormanı şiirinde tam da bundan söz etmektedir:

*Köle sahipleri ekmek kaygusu çekmedikleri için felsefe yapıyorlardı
çünkü ekmeklerini köleler veriyordu onlara.*

Özgür insanlar, iktidarın, diyalogun ve katılımın beşiği kamusal erdem diyarı *polis'te* yönetime katılır, çünkü ekmeklerini köleler verir onlara. Özgür insan olmak, köleliğin var olduğu bu sistemde, yalnızca soylulara tanınan bir ayrıcalıktır. Antik Yunan'ın devlet ve yurttaş arasındaki kamusalılığın niteliğini olumlarken bunu asla unutmamak gerekir. Çünkü bu yurttaş hakları bahsinde asıl mücadelelenin haklara erişim mücadelesi olduğunu göstermesi bakımından son derece önemli bir başvuru kaynağı olacaktır.

Tüm metnin modern devlet parantezinde ele alınması gerektiğini yukarıda vurgulamıştık. Yurttaşlık düşüncesi, Antik Yunan polislerinden Ortaçağ devletlerine kadar, pek çok siyasi örgütlenmede temel unsurlardan biri olarak ele alınmıştır; fakat yurttaşlığın yalnızca ayrıcalıklıların eriştiği bir kategori olmaktan modern devlet ile birlikte çıktığı savına bütünüyle katılabilmek mümkün değildir. Burjuvazinin, aristokrasiye karşı elde ettiği zafer, eşitlik mücadelesinin ve haliyle yurttaşlığın zaferidir, ama bu eşitlik mücadelesine ve haliyle yurttaşlığa asıl anlamını kazandıran proletaryanın burjuvaziye karşı vermiş olduğu mücadeledir. Dolayısıyla proletaryanın, burjuvaziye karşı vermiş olduğu mücadele neticesinde elde etmiş olduğu yurttaş hakları, neoliberal dönüşüm sürecinde burjuvazinin devleti kendi talepleri doğrultusunda yeniden çağırması ile birlikte alaşağı edildi.

Pierre Bourdieu, “İnsan Hakları, Yurttaş Hakları ayrımıyla o kopuş fikrini zihnimize yerleştiren yine Marx’tır”¹ derken aslında tam da bundan söz etmektedir. Bu yüzden bugün bu kopuş karakteri üzerine inşa edilecek bir yurttaşlık siyaseti örgütlemek gerekmektedir. Bugünün neoliberal düzleminde, en temel yurttaşlık taleplerinin dahi düzenin kıyısında yer aldığını göz önüne alacak olursak, bu kopuş karakteriyle düzenin kıyısında yer alan taleplerin peşine düşecek bir yurttaşlık siyasetinin önemini kavramış oluruz. Bir karşı hegemonik siyaset formu olarak yurttaşlık, düzeni ya kıyısındaki talepleri karşılamaya iterek düzenin kıyısına itecek ya da düzen dışı siyaseti anaakım zeminine taşıyacak. Bu kopuş fikriyle yüklü bir yurttaşlık siyasetine göre hizalanacak devleti bu kez biz çağırmak durumundayız.

c- Rağmen mi birlikte mi?

Klasik burjuva İnsan Hakları teorisi, tüm mücadelesini yurttaş devleti karşı korumak gibi bir yerde kurguladığından, yurttaşın devlet karşısındaki konumu daha çok devlet ile yurttaşın birbirine temas edeceği alanların en asgari düzeyde tutulması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, temel hak ve özgürlükler, devletin asla müdahale etmemesi gereken alanlardır. Devlet genel nitelikte düzenlemeleri yapıp çekilmeli, ancak bu düzenlemelerin ihlali durumunda devreye girmelidir. Şayet mümkünse de devlet değil de devletin gücünü ve yetkisini tevdi ettiği piyasa kontrolündeki kurumlar devreye girmelidir. Bu yüzden insan hakları derken bundan neyi anladığımız belirleyicidir. Söz gelimi, üçüncü zümrenin, Fransız İhtilali sonrasında verdiği, seçme ve seçilme hakkı mücadelesi esasında aristokrasiye karşı verilmiş bir mücadeledir. Nitekim, seçme ve seçilme hakkının yalnızca belirli düzeyde vergi ödeyen “erkeklerle” tanınmış olması bu hakkın kapsamının genişlemesi bakımından önemli olmakla birlikte proletaryanın, kadınların ve haliyle toplumun kahir ekseriyetinin ulaşamadığı bir hak olarak karşımıza çıktığının ispatıdır.

1 Pierre Bourdieu, “Devlet Üzerine”, Çeviren: Aslı Sümer, İletişim Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 2020, s. 416.

Ernst Bloch'un aktardığı üzere, 1791 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi bir yönüyle dikkat çekmektedir. Bu bildirgede, devredilemez dört haktan söz edilir. Ancak bu dört hakkın başında mülkiyet hakkı gelmektedir, asıl çarpıcı olan mülkiyetin, güvenlik ve baskıya karşı direnme haklarından önce geliyor olmasıdır.² Haliyle, insan hakları rejiminin tüm çekirdeğinin mülkiyet hakkı üzerine kurulu olduğunu defaatle söylemek zorundayız. Diğer haklar, mülkiyet hakkına uyumu nispetinde kıymetli, anlamlı ve pek tabii korunmaya değerdir.

Sanayi Devrimi sürecinde, işçilerin ağır koşullarda haftalık 70-80 saati bulan çalışma saatlerinin indirilmesi ve bunun beraberinde gelen kanunlaştırma süreci, proletaryanın yurttaşlık mücadelesinin en etkili örneklerinden biridir. Proletaryanın çalışma koşullarının iyileştirilmesi için verilen her mücadele, özünde yurttaşlık mücadelesidir. Zira, çalışma koşullarının iyileştirilmesi yaşama hakkını, sağlık hakkını, özel yaşam ve aile yaşamına saygı hakkı gibi pek çok hakkın kullanımını doğrudan etkilemektedir demek yeterli olmaz, doğrudan belirlemektedir. Bu nedenle de sözünü ettiğim bu hakların da kıymetini, anlamını ve korunmaya değer niteliğini mülkiyet hakkına uyum ile kazandığını söylemek gerekir.

Öyleyse, hakların sınıfsal niteliğine dair bir bakış sunduğumuza göre, şimdi hakların tasnifinde en çok başvurulanan metotlardan birine başvuralım. Hakların, dört kuşak hak olarak tasnif edildiği bir yaklaşım bu, ancak biz yalnızca iki kuşak haktan söz edeceğimiz şimdilik. Bu tarif, tarihsel bir bakış sunması bakımından kıymetlidir.

Birinci kuşak haklar, medeni ve siyasal haklar olan klasik haklar olarak da nitelendirilir. Burjuvazinin en temel taleplerini içerir bu haklar. Nitekim, içtihatlarda da klasik burjuva insan hakları kuramının temel insan hakları olarak kabul ettiği haklar bunlardır. Bu haklar bir yönüyle negatif haklar olarak da açıklanabilir. Yani

2 Ernst Bloch, "Socialist Humanism an International Symposium", Doubleday, New York, 1965, sf. 201

devletin negatif yükümlülüğünden kasıt, devletin müdahale etmemeye yükümlülüğü demektir. Söz gelimi mülkiyet hakkı devletin negatif yükümlülüğü bulunan haklardandır. Bu başlıktaki hakları sayacak olursak: Mülkiyet hakkı, eşitlik hakkı, yaşam hakkı, kişi özgürlüğü ve güvenliği, düşünce ve düşüncüyü açıklama özgürlüğü, seçme ve seçilme hakkı, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı.

İkinci kuşak haklar, esasen ilk kuşak hakların eleştirisidir de bir yerde. Çünkü ilk kuşak hakların sınıfsal niteliği malumdur, bu haklar yalnızca burjuvazinin erişebileceği bir dizi hakkı içermektedir. Mülkiyet hakkının tüm yurttaşlar için tanınmış olması doğrudan bu hakkı herkesin kullanabileceği sonucunu doğurmaz. Boş zaman yaratma imkanından yoksun bir proletaryanın pek çok hakka erişimi, çoğu zaman imkansızdır. Seçme ve seçilme hakkının, yalnızca belirli düzeyde vergi verenlere tanınmış bir hak olduğu dönemde meselenin sınıfsal niteliği tartışmasıdır. Ancak işçi sınıfı tarafından genel oy hakkının kazanılması ile birlikte seçme ve seçilme hakkının bir yurttaşlık hakkına dönüşmesine karşın, toplumun çoğunluğunu oluşturan proletaryanın parlamentoların çoğunluğunu oluşturduğunu söyleyemeyiz. İkinci kuşak haklar, tüm bu savlardan hareketle, birinci kuşak hakların sınıfsal niteliğini gözler önüne sermektedir. Hatta haklı olarak Albert Szymanski, Lenin'in, söz konusu hak ve özgürlüklerin işçi sınıfı için çok az bir anlamının ve ilgisinin olduğunu, bu hak ve özgürlüklerin kapitalist sömürünün dar sınırları tarafından kuşatıldığını ve yalnızca mülk sahibi azınlıklar için var olduğunu söylediğini aktarır. Ayrıca Lenin kapitalist toplumlarda özgürlüğün Antik Yunan'daki gibi kaldığını vurgular.³ Bu yoksulluk altında kamusal ve siyasi hayata katılmak yalnızca bir ihtimalden ibarettir.

İkinci kuşak haklar, ki bunu sözünü ettiğimiz bağlamda bir yurttaşlık mücadelesi olarak ifade etmekten kaçınmamak gerek, ilk kuşak hakların yanı sıra pozitif haklardır. Devletin, hakların kullanılması için pozitif yükümlülükte bulunması, yani gerekli hizmeti

3 Lenin'in bu vurgusu, yukarıda Melih Cevdet Anday'ın Likya Ormanı Şiiri ile birlikte okunduğunda son derece anlamlıdır. Albert Szymanski, "Human Rights in the Soviet Union", Zed Books, London, 1984, sf.7

sunması demektir. İkinci kuşak hakları sayacak olursak: Çalışma hakkı, grev ve toplu sözleşme hakkı, sağlık hakkı, barınma hakkı, beslenme hakkı, konut hakkı, dinlenme hakkı, parasız öğrenim ve eğitim görme hakkı. Devlet bu hakların sağlanabilmesi için gerekli yasal düzenlemeleri yapmalıdır. Kamu hizmeti olarak devlet kar amacıyla değil kamusalılık gereği olarak bu alanlarda faaliyet yürütmelidir. Çünkü bu haklar müdahale edilmeyerek, hakim sınıfların ayrıcalıklı pozisyonlarını perçinleyerek geri çekileceği haklar değil bilakis kamu hizmeti olarak faaliyet yürütmesi gereken haklardır.

Bu bahis önemli. İkinci kuşak hakların ilk kuşak haklar gibi negatif haklar olmaması nedeniyle hakların temel hak ve özgürlükler olarak kabul edilemeyeceği ileri sürüldü klasik burjuva insan hakları teorisyenleri tarafından. Bu fikrin temelinde yatan şey, burjuvazinin sınıfsal pozisyonu gereği, devlet ile kurduğu ilişkidir. Burjuvaziye göre yurttaş devlete rağmen yurttaştır. Devlet bu alanlara dokunmamalı ve bu ayrıcalıklı pozisyonu bertaraf edecek her şeyden kaçınmalıdır. Dolayısıyla devletin müdahale ederek tesis ettiği bir hak, temel hak ve özgürlük olarak kabul edilemez. Fakat bu sav daha ilk kuşak haklar için bile kabul edilebilir değildir. Örneğin, ilk kuşak haklarda yer alan tarafsız bir yargıç önünde yargılanma hakkı, yerleşik dil ile biz adil yargılanma hakkı diyelim buna. Bunun tesisi için devletin kamu hizmeti olarak bir yargı örgütü kurması, buna uygun istihdam yaratması ve neticesinde gerekli yükümlülükleri yerine getirmesi gerekir. Öyleyse burada, yalnızca bir müdahale etmeme kriterinden nasıl söz edeceğiz? Klasik burjuva insan hakları teorisinin düğümlendiği pek çok başlıktan biri elbette budur. Bu sebeple ikinci kuşak haklar, devlete yeni pek çok başlığın kamu hizmeti olarak devletin faaliyetleri arasında girmesini dayatmaktadır. Doğrudur, devlet, eğitimi parasız yapmalıdır. Eğitim bir kamu hizmetidir çünkü. Devlet sağlık hakkını tesis etmek için hastaneler kurmalıdır. Tüm bu haklar yalnızca ayrıcalıklı bir kesimin ulaşabildiği haklar olmaktan çıkmalıdır. Sonuç olarak, sosyalist bir programa göre yurttaş devlete rağmen değil devletle birlikte yurttaşdır.

d- Bir örnek: TİP'in Anayasa Mahkemesi'ne açtığı davalar

Devlet ve yurttaş ilişkisinde haklara ilişkin genel bir çerçeve çizmiş olduk. Bu başlıkta tarihsel bir pratiğe işaret etmeyi son derece önemsiyoruz. 1961 Anayasası ile birlikte, kanunların ve TBMM içtüzüğünün anayasaya uygunluğunu denetlemek üzere Anayasa Mahkemesi kurulur. Kanunların anayasaya aykırılığı iddiası ile iptal davası açma hakkı TBMM'de temsilcisi bulunan siyasi partilere tanınır. Yürürlükte olan kanunlar bakımından ise bir geçici madde hükmü konulur, Anayasa Mahkemesi'nin kuruluşundan itibaren 6 ay içinde yürürlükte bulunan bir kanunun anayasaya aykırılığı gerekçesiyle iptal davasının açılabilmesine yönelik bir hükümdür bu. Ankara Senatörü Niyazi Ağırnaslı'nın Türkiye İşçi Partisi'ne katılmasıyla birlikte, başvuru süresine 18 gün kala Türkiye İşçi Partisi, yürürlükte olan kanunların anayasaya aykırılığı iddiasıyla iptal davası açma hakkını kazanır. Türkiye İşçi Partisi bu süreçte ve partinin 1965 seçimleri sonrasında TBMM'de grup kurarak bu hakkı elde ettiği süreçte toplam 40 tane iptal davası açmıştır. Bu 40 iptal davasından 24'ü Niyazi Ağırnaslı'nın partiye katıldığı günden, başvuru süresinin sona ereceği bu 18 gün içinde gerçekleştirilmiştir.⁴

Türkiye İşçi Partisi'nin bu dönemde vermiş olduğu mücadele bir kutup yıldızı niteliği taşımaktadır. Toplumsal mücadele ile parlamenter mücadeleyi bir aradan yürüten parti, bir yandan geniş kitlelere ulaşırken, bir yandan da devlet ile yurttaş ilişkisinin ölçütlerini tayin eder bir varlık göstermiştir. Nihat Sargın, Türkiye İşçi Partisinin iptal davası stratejisine ek olarak parlamentodaki yasa tekliflerini dört başlıkta ele almaktadır:

A - Milli bağımsızlık ve kalkınma yolunda ana sorunları çözmek üzere getirilen üç yasa önerisi:
'Toprak reformu', 'bütün petrol işlemlerinin TPAO'nun tekeline alınması ve TPAO'nun KİT yapılması', 'yabancı sermaye teşvik yasasının kaldırılması';

4 M. Murat Öngel, "Anayasanın Eksiksiz ve Tastamam Uygulanması: Türkiye İşçi Partisi'nin Anayasa Mahkemesi'nde Açtığı İptal Davaları (1963 – 1971)" Vira Verita E-Dergi, sf. 41 <http://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/483336>

B - Emekçilerin haklarını koruyucu ve geçimlerini kolaylaştırıcı beş yasa önerisi: 'İşsizlik sigortası yasası', 'tarımda ortakçılık ve kiracılığı düzenleyen yasa', 'araziye giden işçilerin yolluklarının arttırılması', 'lokavtın kaldırılması ve grev yasaklarının en aza indirilmesi', 'çiftçilere tohumluk verilmesinde büyük toprak sahiplerini kollayıcı hükümlerin kaldırılması';

C - Emekçi halk çocuklarının okumalarını kolaylaştırıcı iki yasa önerisi: 'İlkokul öğrencilerinin okul araç ve gereçlerinin bedava sağlanması', 'köy bölge okullarının kurulması';

D - Emekçi halkın vergi yükünü hafifleten ve doğacak gelir kaybının yabancı şirketlerle büyük gelir sahiplerinin gelirlerinden alınacak vergilerle karşılanmasına ilişkin dört öneri.⁵

Esasen iptal davaları ve yasa teklifleri, yurttaşlık siyasetinin nereden kurgulanması gerektiği bakımından ciddi bir yol göstermektedir. Elbette 1961 Anayasası bu anlamda, sınıfsal mücadeleye olanak tanıyan, onun imkanlarını genişletmeye müsait bir metindir. Bu yönüyle içinde bulunduğumuz koşullarla kıyas götürmeyeceği açıktır. Nitekim Mehmet Ali Aybar'ın ve Behice Boran'ın 1961 Anayasasına dair yapmış olduğu açıklamalar, Anayasanın sosyalist bir yoruma, hatta düzene olanak verdiğini ileri sürmektedir. Özgürlükler konusundaki kavrayış da bu süreci tamamlamaktadır. Hürriyet konusunda önemli olan sadece yasakların bulunmaması değil, fiili imkanların mevcut olması şeklinde özetlenmektedir.

Yukarıda saydığımız hak ve hürriyetlerden bugün sadece belli sınıflar, zenginler, yüksek gelirli olanlar faydalanmaktadır. Büyük halk kitleleri için bu hak ve hürriyetler erişilmesi imkansız hayallerdir. Anayasanın gerekçesine göre Sosyal devlet, emekçi, dar

5 Nihat Sargın, "TİP'li Yıllar (1961-1971) Anılar Belgeler I-II", Felis Yayınları, 2001, İstanbul sf. 242,243

gelirli halk kitlelerini bu hak ve hürriyetleri fiilen kullanabilecek duruma getirmekle görevlidir.⁶

Yine Boran şöyle demektedir:

İşçi sınıfı ile öbür emekçi sınıflar bilinçlenip Anayasanın tanıdığı hak ve hürriyetlere sahip çıktıkları, politik alanda örgütlenmelerini tamamlayıp komp-rador burjuvaziyle toprak ağaları karşısında ağırlıklarını koydukları zaman, Anayasa düzeni sosyal temellerine oturacak, gerçekten işler hale gelecektir.⁷

Son olarak şunları kaydetmektedir:

Bütün bu nitelikleriyle Anayasa kapitalizmi reddetmektedir, kapitalist yoldan kalkınmaya kapalıdır, sosyalizme ise açıktır. Getirdiği tam bir sosyalist düzen değildir, ama toplumun sosyalist yönde gelişmesine açıktır.⁸

Bu yüzden TİP'in AYM'de açtığı davalarda ileri sürdüğü talep, Anayasanın muntazaman ve tastamam uygulanmasıdır. Bunun temelinde yatan şey, yurttaşlık haklarının temelini oluşturan sosyal hakların anayasal düzeyde korunmasından ileri gelmektedir. Öyleyse aslında yazının başından bu yana tariflediğimiz formülü TİP gerçekleştirmiştir. Tarihsel bağlamda proletaryanın mücadelesiyle kazanılmış olan ikinci kuşak haklar üzerinden yükselen bir yurttaşlık mücadelesi, günün sonunda sosyalist bir pratik için uygun koşulların hazırlanması da demektir. Bu nedenle, burjuva demokratik devletini, yurttaşlık siyaseti öncülüğünde zorlamak, günün sonunda işçi sınıfının kendi kazanımlarına sahip çıkması demektir. Bugün Türkiye İşçi Partisinin barınma hakkı için, temel ihtiyaçlara erişim için, faturaların bir kısmının devlet tarafından karşılanması için TBMM'ye sunmuş olduğu kanun teklifleri, o günün aksine daha da farklı bir yerde durmaktadır. Çünkü ne-

6 Behice Boran "Türkiye ve Sosyalizm Sorunları", Gün Yayınları, İstanbul, 1968 sf. 202

7 Behice Boran, age sf. 213

8 Behice Boran, age sf. 219

oliberal dönüşüm ile birlikte bugün sözü edilen talepler düzen içi talepler olarak adlandırılmaz. Bugün bu talepler, refah devletinin alaşağı edildiği ve burjuvazinin devleti kendi çıkarları doğrultusunda çağırdığı neoliberal bir dönemde düzenin kısıyında durmaktadır.

2- Devletin yükümlülükleri rejimi

Yazının ilk bölümünde, devlet ve yurttaş ilişkisini kamusalılık bağlamında bütüncül biçimde ele almaya çalıştık. Bu bölümde ise halihazırda içinde bulunduğumuz koşullarda neoliberal dönüşümün hukuk ile nasıl gerçekleştirildiğinin çerçevesini çıkaracak, ilk bölümde ortaya koymuş olduğumuz yurttaşlık siyaseti bağlamında düzenin kısıyındaki talepler ile birlikte devletin tüm yurttaşlar için yeniden çağırıldığındaki faaliyetlerine ilişkin kimi esasları ortaya koymaya çalışacağız.

Yurttaşlık siyaseti bağlamında, devletin yurttaşların haklarını kullanabilmeleri için pozitif yükümlülüklerinin bulunduğunu vurgulamıştık. Bu yükümlülükler kendisini idari faaliyetlerde göstermektedir. Bu nedenle bu başlık bütünüyle, devletin yükümlülükleri rejimi olarak ele alınacaktır. Devletin halihazırda yürütmekte olduğu dört ayrı faaliyet mevcut; bunlar: Kamu hizmeti, kolluk faaliyeti, özendirme ve desteklendirme faaliyetleri ve son olarak regülasyon. Biz yazının kapsamı nedeniyle kolluk faaliyetine bu bahiste değinmeyeceğiz.

a- Neoliberal dönüşümün devlet faaliyetlerinde görünümü

1970’li yılların başındaki hegemonya krizi, sermayeyi yeni bir yanıt aramaya itti. Neoliberalizm tam da bu noktadan, devletin sermaye sahipleri için çağırılması demektir. Yurttaşların ekonomik ve sosyal hakları tırpanlanacak, devlet kamu hizmeti niteliği taşıyan pozitif yükümlülüklerinden mümkün olduğunca sıyrılacak, sıyrılmadığı başlıklarda bu hizmetlerin sunumunu şirketler aracılığıyla gördürecek, kamu kaynakları özelleştirilerek ve sermaye gruplarına aktarılacaktır. Bu dönüşüm ile birlikte özelleştirme politikaları sonucu devlet kamu hizmetini gören bir pozisyon

kamu hizmetini denetleyen, daha az müdahaleci, yalnızca gözetleyen bir yapı haline bürünmüştür. Bilhassa devlet enerji, sermaye, finans ve para piyasaları gibi pek çok alanda, hizmeti gören bir aktörden ziyade hizmeti gören şirketlerin esenliğini gözetan bir yapıya dönüşmüştür. Bu dönüşümün tesisi hukuki yapı içinde pek çok alanda düzenleme gerektirmiştir. Bu dönüşümü uygulamak için de öncelikle idari faaliyet başlıklarından olan ve kamu-sallığın kalbi olarak kabul edilen kamu hizmetleri tırpanlanmış, devletin bu kamu hizmetlerinin görünüş usullerinde ibre şirketler tarafından gördürülmeden yana dönmüştür. Yap-İşlet-Devret gibi kamu-özel işbirliği projeleri, hazine garantili ihaleler, doğrudan temin usulleri, hepsi kamu hizmetinin bir dağıtım ağının parçası haline getirilmesinin birer örnekleridir.

b- Kamu hizmeti

i- Kamu hizmetine hakim ilkeler ve kamu hizmetinin görünüş usulleri

Bu bahiste kamu hizmetine hakim birkaç ilkeden söz etmek gerekir. Kamu hizmetine hakim üç ilkeden söz edebiliriz. Bunlardan ilki, süreklilik ilkesi, ikincisi uyarlama ve üçüncüsü de eşitlik ilkesidir. Süreklilik ilkesi kamu hizmetinin, kesintiye uğramasının mümkün olmamasını ifade ederken, uyarlama ilkesi ise günün koşullarına uygun olarak kamu hizmetinin uyarlanabileceğini gösterir. En önemli ve aslında ayırt edici unsur ise eşitlik ilkesidir. Kamu hizmeti tüm yurttaşlara eşit olarak sunulur. Bu eşitliğin de unsurlarını açıklamak gerekir. Kamu hizmeti tarafsız niteliktedir. Devlet kamu hizmetini eşitlik ilkesine uygun olarak tarafsız olarak sunmak durumundadır. Elbette devletin açıkça bir sınıfın tarafı olduğu yerde, kamu hizmetinin de tarafsızlık niteliği tartışmalıdır. Eşitliğin bir diğer unsuru ise meccaniliktir. Meccanilik, kamu hizmetinin bedelsiz olarak görülmesidir. Bu unsura “leyli meccanilik” örnek gösterilebilir. Bugüne parasız yatılı diye tercüme edebileceğimiz bu kavram aslında meselenin özeti niteliktedir. Eğitim bir kamu hizmetidir ve devlet bu kamu hizmetini, eşit, tarafsız ve meccani olarak sağlamakla yükümlüdür. Yurttaşlık

siyaseti de pozisyonunu buradan kurgulamakla yükümlüdür. Bu talep, bugün daha önce de sözünü ettiğimiz gibi çok daha anlamlıdır. Eğitim sisteminin eşit, laik, bilimsel nitelikten yoksun kılındığı bu dönemde, özel okul sahibi bir ismin son dört yıldır Milli Eğitim Bakanlığı yaptığı bir ülkede, bu talep düzenin kısıyında durmaktadır. Bu talebin peşine düşmek, esasen düzeni istese de yanıt veremeyeceği bir durumla karşı karşıya bırakmak olacaktır.

Devlet kamu hizmetini görürken, birden fazla usule başvurabilir. Bu usuller hayati önem taşımaktadır. Yukarıda sözünü ettiğimiz devletin yükümlülükleri rejimi tartışmalarının nihayetlendiği noktalardan biridir bu. Devlet, kamu hizmetlerinin görülüşünde gerekli araç gereçleri kendi personeli ve sermayesi ile görebilir veya bu hizmetleri şirketlere gördürebilir. Nitekim doğrudan kamu kurumları bünyesinde dahi devlet kamu hizmetini kendi araç gereç ve personeli yerine taşeron işçiler ve sözleşmeli personeller ile görmeyi tercih etmektedir. Kamu hizmetinin şirketlere gördürüldüğü ihtimalde ise karşı karşıya kaldığımız tablo hepimizin malumu.

c- Özendirme ve destekleme faaliyetleri

Devletin kamu hizmetine ek olarak, kamusal niteliği ile ön plana çıkan bir diğer faaliyeti de özendirme ve destekleme faaliyetleridir. Devlet bu faaliyeti kapsamında, şirketlerin kar getirmeyeceği düşüncesiyle yatırım yapmaktan imtina ettiği alanlarda “sınıfsal pozisyonu” gereği destekte bulunarak bu alanları belirli bir olgunluğa erdirmeyi amaçlamaktadır. Devletin teşvikleri de destekten yoksun bırakma kararları da bu bağlamda değerlendirilebilir. Örneğin, kalkınmanın ve istihdamın yalnızca büyük kentlere sıkışmasının önüne geçmek adına, yurdun dört bir yanında yapılacak yatırım için devletin doğrudan aktör olarak o işe girmesi bir kamu hizmetidir. Ancak aynı işlevi üstlenmek üzere şirketleri, vakıfları veya diğer özel hukuk kişilerini desteklemek adına teşvik vermesi bir destekleme ve özendirme faaliyetidir. Moda Sahnesi’nin geçtiğimiz günlerde Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından destek almaya uygun görülmediği açıklandı. Devlet bu desteğiyle

bir pozisyon almaktadır. Ya da devlet, kamu hizmeti niteliğinde olarak yurtlar inşa etmek durumundadır. Ancak bunu yapmak yerine bu faaliyeti yürüten TÜGVA, TÜRGEV, Ensar Vakfı gibi kuruluşlara, taşınmaz tahsislerinde veya türlü teşviklerde bulunmaktadır. Bu konuda son bir örnek olarak da alkol ürünlerindeki yüksek miktardaki vergi oranını verelim. Bu da doğrudan devletin destekleme ve özendirme faaliyetinin bir parçasıdır. Bu faaliyet, olumlu bir idari işlem olarak da karşımıza çıkabilir, olumsuz bir idari işlem olarak da karşımıza çıkabilir. Alkol ürünlerinden alınan vergi, bu ürünlerin kullanılmaması için caydırıcı nitelik taşıması adına bu denli yüksektir.

Tüm bu faaliyet araçlarının kamusal niteliği göz önüne alınarak neoliberal dağıtım ağının bir parçası olarak değil tüm yurttaşların haklara erişiminin sağlanması için harcanması gerektiği talebini yükseltmek mecburiyetindeyiz. İlk elden, kamu hizmetinin yetişemediği yerlerde devletin özendirici ve destekleyici faaliyetler ışığında bu hakların erişilebilir olmasını sağlaması gerekmektedir. Örneğin beslenme hakkının tesisi için devletin kamu hizmeti gereği olarak varlık göstermesi, bunun ilk elden mümkün olamadığı

Devleti, yurttaşlığı ve kamu-sallığı yalnızca burjuva siyaset literatürünün yüklediği anlamlarla düşünmek, mücadeleli elverişli araçlarından yoksun bırakmaktır. Daha da ötesinde, bu elverişli aracın taşıdığı devrimci büyük imkanı ıskalamaktır. Ezcümle, inşa edilecek bu yurttaşlık siyaseti hakim düşünce tarafından yüklenen anlamların karşısında, bir kopuş fikri olarak yeniden kurgulanmalı ve karşı hegemonek siyaset için yeni anlamlarla yüklenmelidir.

noktalarda ise şirketlerin ve bilimüm vakıfların aksine yine özel hukuk kişileri olan tarım, hayvancılık kooperatifleri bu faaliyet kapsamında desteklenmelidir. Başka bir örnek olarak, TOKİ barınma hakkı bağlamında ivedilikle konut yapmalı ve yurttaşların bu konutlara mümkün olan en kısa sürede erişebilmelerini sağlamalı, bunun ilk elden netice veremeyeceği yerlerde yurttaşların bir araya gelerek en makul, en uygun ve en adil biçimde toplu konut kooperatifleri eliyle barınma hakkına kavuşabilmelerini sağlamak adına destekleyici ve özendirici faaliyetlerde bulunmalıdır.

d- Regülasyon

Regülasyon bu bahsin önemli başlıklarından biri. Karşısında durduğumuz ne varsa onun cisimleşmiş hali gibi bir nevi. Devletin, sermaye sınıfı lehine kamu hizmetlerinden geri çekilmesi ile birlikte bu alanı şirketler memnuniyetle doldurdu. Devlete ait yetkilerin ne şekilde kullanılacağı bir sorundu ve buna bir çözüm üretilmesi gerekliydi. Çözüm üretildi. Devlet piyasaya girmesin, herhangi biçimde hiçbir hizmeti mümkün ise kendisi üstlenmesin, mümkün değil ise bu hizmeti her iki ihtimalde de dağıtım ağının paydaşları olan şirketlere gördürsün. Denetleyici ve düzenleyici pozisyonunun getirdiği yetkilerini de piyasanın kurallarına göre belirlenmiş regülasyon kurumları olan bağımsız idari otoritelere devretsin. İşte kazın ayağı dediğimiz, hukukun Mcdo-naldlaştırıldığı yer tam da burası.

i- Bir çırpıda regülasyon araçları

Literatürde düzenleyici ve denetleyici kurumlar olarak geçen bu kurumların ilki Türkiye’de neoliberal dönüşümün başladığı tarihlerde kurulur. 1981 yılında kurulan Sermaye Piyasası Kurulu, 1982 yılında faaliyete geçer. Bu denetleyici ve düzenleyici kurumlar, yürütme organı karşısında organik ve işlevsel anlamda bağımsız, birer danışma organı değil, düzenleyici veya idari işlemler yapmakta ve icrai kararlar alarak bunları uygulamaktadır. Siyasi denetimin dışında kalan bu kurumlar, depolitizasyon sürecinin de olmazsa olmaz bir parçalarıdır. Ekonomik olan ile

siyasi olanın birbirinden ayrılığını vurgulamak adına kullanışlı birer aygıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Özleri ve niteliği itibariyle neoliberal çizginin temsilcisi olan bu kurumlar, bağımsız idari otoriteler olarak sanki politik bir mahiyet taşımıyormuş gibi bir illüzyon yaratırlar. Bu kurumları bir çırpıda sayacak olursak: BDDK, EPDK, KİK, RTÜK, BTK. Hepsinde, ciddi bir özelleştirme furyasının yaşanmış olduğunu hatırlatmaya gerek yok. Bu kurumların pek çoğunun IMF ile yapılan para politikası anlaşması neticesinde kurulduğunu, bu protokolde özelleştirme ile AB müktesebatına uygun neoliberalleşme ivmesinin sürdürülmesinin zorunlu tutulduğunu vurgulamak gerekir

Tüm bu dönüşüm, hukuki anlamda da bir yere oturmaktadır. Yargı, bu Mcdonaldlaştırmanın pençesi altındadır. Kamusal niteliği en yüksek bulunması gereken örgütlerden yargı örgütü, işler acısı bir haldedir. Yargıya erişim son derece pahalıdır, yargılama süreleri uzun sürmekte ve doğrudan adil yargılanma hakkı ihlal edilir niteliktedir. Neoliberal devletin hukuka bakışı da piyasa mantığının içindedir. Nitekim iyi bir ceza politikasının suçun piyasasının maliyetinin, suçun maliyetini aşmamasını sağlayacak tedbirler alınmasında görülmesi şaşırtıcı değildir.⁹ Neoliberal çözümler de bu bakışın neticesinde üretilmektedir. Birkaç örnek verecek olursak: Tahkim, arabuluculuk ve şimdi de sulh komisyonları. Tüm bu yapı içinde, yurttaşların yargı dışı çözümlere itilme olanağı tabiri caizse teşvik edilmektedir. Tahkim, yalnızca belirli mali koşulları taşıyanlara kısa süreli bir çözüm imkanı sunmaktadır. Alternatif bir yargı yolu olarak, hukukun gereğinden ziyade tarafların mali çıkarlarını öncelemektedir. Arabuluculuk bilhassa işçi-işveren uyuşmazlıklarında, işçilerin hakkı olan bedellere en erken 3 sene içinde kavuşacak olmaları karşısında, cüzi bir rakam ile teklif edilen tutarı kabul etmesi sonucunu doğurmaktadır. Şimdi de artan iş yükü nedeniyle sulh komisyonlarının kurulacağını açıklanması, bunu da adil yargılanma hakkının bir çıktısı olarak değil yine hukuk ekonomisine yönelik piyasa enstrümanlardan biri olarak görmek gerekir.

9 Kağan Şeker, "Salt Şiddet ile Siyasi İktidarı Sürdürmek Mümkün Olabilir mi?", Metapolitik <https://metapolitik.net/salt-siddet-ile-iktidari-surdurmek-mumkun-olabilir-mi/> Şiddet ile Kaim: Neoliberalizm

e- Devletin yükümlülüklerine bir örnek olarak yurttaşın safında bir kaymakam

Tüm dünyayı etkisi altına alan bir salgının gölgesinde yaşamlarımızı sürdürmeye çalışıyoruz. Bu süreç COVID-19 pandemisi kadar neoliberalizmin de yaşamlarımızı ne denli tehdit ettiğini gözler önüne serdi. Sağlık hakkının metalaştırıldığı, hastaların müşterilere dönüştüğü salgın yönetim süreci bunu bir kez daha acı biçimde tecrübe etmemizi sağladı. Aslında bu krizi mücadelemenin bir imkanı olarak görmek gerekir. Bu noktada yine çarpıcı bir örneğin yolumuzu aydınlatacağını düşünmekteyiz.

Bu başlıkta, Yaşar Kemal'in Teneke adlı oyunundan söz edeceğiz. Yaşar Kemal'in bu metni Çukurova'da çeltik tarlalarının bulunduğu bir kasabada geçmektedir. Bu köye 24 yaşında genç bir kaymakam atanır: Fikret Irmaklı. Çeltik tarlalarının bulunduğu yerde köylünün üzerine çöken çeltik ağaları olmaz olur mu hiç? Çeltik, üretimi konusunda devletin izne tabi kıldığı ürünlerden biridir. Çünkü çeltiğin üretiminde, ciddi miktarda su gerektiğinden köylerde bataklıklar meydana gelir ve buradan üreyen sivrisinekler köylerde sıtmaya neden olur. Bu yüzden çeltik üretiminin genişlemesi kamu sağlığını tehdit eder bir noktaya varabilmektedir. Çeltik ağaları kasabaya yeni gelen kaymakamın da öncekiler gibi kendi dümen sularında seyredeceğini ummaktadır. Çeltik ağaları, genç kaymakamın tecrübesizliğinden faydalanarak bu işin bir yolunu bulurlar ve çeltik iznini almayı başarırlar. Genç kaymakam, kendisinin kullanıldığının farkına geç de olsa varır. Çeltik tarlaları, üretimin neticesinde köylerden birini sular altında bırakır. Köylüler bunun üzerine Kaymakamın kapısını çalar. Kaymakam, çeltik ağalarına karşı bir mücadele başlatır. Ağaların, dolayısıyla karın ve paranın değil yurttaşın safında yer almaya karar vermiştir kaymakam. Bu pozisyon alış karşısında çeltik ağaları, kaymakamı göndermek için ellerinden gelen her şey yaparlar. Ankara'ya telgraflar çeker, hatırlı isimleri devreye sokarlar ve ne yapar ne ederler kaymakamı görevden aldırırlar. Kasabanın çocukları araçla kasabayı terk eden kaymakamın ardından teneke çalarlar. Çeltik ağaları kazanmıştır.

COVID-19 pandemisi bize sağlık hakkının, piyasanın koşulları karşısında nasıl ikincil bir nitelik taşıdığını bir kez daha gösterdi. Devletin ısrarla tam kapanma tedbirinden kaçınması, meydana gelen ekonomik krizde, emekçileri ve tüm dar gelirli yurttaşları piyasanın inisiyatifine terk etmesi, alınan önlemlerin turizm takvimine göre belirlenmiş olması gibi pek çok örnek sayılabilir ve bu örnekler çoğaltılabilir. Tüm bu tecrübe ettiğimiz şey, aslında Teneke'de yaşananlardan farksız değil. Yurttaşların yaşam hakkını, sağlık hakkını önceleyen değil de yurttaşları kendi başının çaresine baksın diye bırakan bir devletle karşı karşıya kaldık. Devlet, ekonomik yükümlülükleri kendisinin üstlenmesinden bilhassa kaçındı. Aylarca, pek çok emekçi ücretsiz izne çıkarıldı. Çalışmaya devam etmek mecburiyetinde kalanlar örneğin moto kur-yeler ve market çalışanları, yani evde kalamayanlar, bu süreçte yaşamlarını tehlikeye atarak çalışmaya devam etmek durumunda kaldı. Devlet ile yurttaş arasındaki ilişki arzu ettiğimiz yurttaşlık siyasetinin gereği doğrultusunda kamusal zemininde inşa edildiğinde, tenekeler kaymakamın ardından değil yurttaşların yaşam hakkını ve sağlık hakkını tehdit eden çeltik ağalarının ardından alınacak.

2- Sonuç yerine: Devleti niçin çağırmalıyız?

Netice olarak, yazının başından beri vurgulamaya çalıştığımız şey şu, yurttaşlık kavramı modern devlet ile ve işçi sınıfı mücadelesi ile egemenliğin esas öznesi haline gelmiştir. Burada burjuvazinin vermiş olduğu mücadele yadsınamaz, ancak bununla yetinmemek ve genel oy hakkı mücadelesinde olduğu gibi yurttaşlığın tüm kazanımlarının tüm yurttaşlarca kullanılabildiği bir devlet ve dünya inşa etmek zorundayız. Bunun yolu da devleti tüm yurttaşlar lehine çağırmaktan geçiyor. Devleti niçin çağırmalıyız? Sözde küçülen, yalnızca sermaye sınıfının ayrıcalıklarının sürdürülmesi için bekçilik yapan bir pozisyondan çıkarmak üzere devleti çağırmalıyız. Bugün düzenin kıyısında bulunan tüm bu yurttaşlık taleplerini tüm yurttaşlar için yerine getirmek görevini devletin omzuna yüklemeliyiz.

Tüm bu görevleri yerine getirmenin yolu daha güçlü bir kamu hizmeti politikasından geçecektir. Bu da yurttaşların haklarının tesisinin ve ihtiyaçlarının giderilmesinin bir kamu politikası çerçevesinde örgütlenmesi demek anlamına gelmektedir. Devlet ilk elden, kamu hizmeti başlığının altında yer alan ve kamunun kaynaklarını sermaye dağıtımının imkanı olarak talan ettiği bu alanlara kamusal niteliği ile eşitlik ve meccanilik ilkeleri ışığında yeniden girmelidir. Kamu hizmetinin verili koşullarda sağlanamayacağı alanlarda ise devlet kısa vadeli bir çözüm olarak destekleme ve özendirme faaliyetleri kapsamında özel hukuk kişileri olan ancak kar amacı gütmeyen tarım-konut kooperatifleri gibi emekçi-dayanışma kuruluşları özendirmeli ve desteklemelidir.

Devleti, yurttaşlığı ve kamusalılığı yalnızca burjuva siyaset literatürünün yüklediği anlamlarla düşünmek, mücadeleyi elverişli araçlarından yoksun bırakmaktır. Daha da ötesinde, bu elverişli aracın taşıdığı devrimci büyük imkanı ıskalamaktır. Ezcümle, inşa edilecek bu yurttaşlık siyaseti hakim düşünce tarafından yüklenen anlamların karşısında, bir kopuş fikri olarak yeniden kurgulanmalı ve karşı hegemonik siyaset için yeni anlamlarla yüklenmelidir. Bunun yolu da yukarıda sözünü ettiğimiz minvalde örgütlenecek düzenin kıyısında yer alan talepler siyasetinden geçmektedir.

Neoliberal Otoriterliğin Krizi ve Rehabilitasyon Denemeleri

KUBİLAY CENK KARAKAŞ

Sermaye sınıfının uluslararası amiral gemilerinden *Financial Times* (FT) geçtiğimiz yıl birçok editöryal yazısında neoliberal doktrinin sona yaklaştığını, hem toplumun genelinin hem de sermaye sınıfının “iyiliği” için yeni bir toplumsal sözleşmenin ihtiyaç haline geldiğini vurguladı. Özellikle finans kapitalin görüşlerinin yansıtıldığı bu gazetenin yazdıklarının bir eğilimi temsil ettiğini söylemek mümkün. Kaldı ki sadece FT değil genel olarak dünya genelinde sermaye çevrelerinin “varolan neoliberalizmin” en azından rıza üretme mekanizmasını artık işletmek zorunda kalmadığı konusunda hemfikir olduğu görülmekte. Örneğin Dünya Ekonomik Forumu’nun (WEF) kurucusu Klaus Schwab, pandeminin dünyanın yaşadığı sorunların (*toplumsal eşitsizlik, ekolojik tahribat, gıda güvenliği vb.*) çözümü için bir fırsat sunduğunu söyleyerek “*Büyük Sıfırlama - The Great Reset*” kavramını ortaya attı. Türkiye gibi çevre/yarı-çevre ülkelere neoliberal reçetelerin uygulanmasında büyük pay sahibi olan IMF’in baş ekonomisti “*daha kapsayıcı ve daha sürdürülebilir ekonomiler*” vurgusu yaparken şirketlere yönelik asgari vergilerin dünya genelinde uygulanmasını savundu.¹ Nisan

1 IMF’den ‘Küresel Asgari Vergi Oranı’na destek – Erişim tarihi: 28 Eylül 2021 <https://www.amerikaninsesi.com/a/kuresel-vergi-ekonomi-sirket-uluslararası-para-fo-nu-imf-amerika-fransa-gopinath/5842774.html>

2021’de gerçekleştirilen TÜSİAD Genel Kurulu’nda da benzeri eğilimler vurgulandı ve “dünyanın tıpkı 70’lerdeki gibi ekonomik ve toplumsal dönüşümün eşiğinde” olduğu aktarıldı.²

Bu tartışmalar hem Türkiye’de hem de dünyada müesses nizam içerisindeki unsurların belirli eğilimlerini, hatta adını koymak gerekirse “rehabilitasyoncu”³ eğilimini yansıtıyor. Zira dünyanın hemen hemen her bölgesi özellikle son on yılda önemli krizler yaşıyor. Emeğe yönelik saldırılar artıyor, göç krizi Avrupa Birliği’ni sıkıştırıyor, ABD’nin uluslararası polis olarak son 30 yıldır sürdürdüğü hegemonyasına karşı Çin yükseliyor. Neoliberal doktrinin, Sovyetler Birliği’nin çözülüşünden sonra ilan ettiği “*tarihin sonu geldi*” argümanının meşruiyeti büyük ölçüde yitirilmiş durumda. Yukarıdaki gelişmeler, bunun farkında olan sermaye fraksiyonlarının kapitalizmin mevcut şekilde düzen için istikrar sağlayamayacağını gördüğünün işareti. Bununla birlikte, yine dünya genelinde geçmişte liberal-demokratik kurumların “demokrasi, özgürlük ve insan hakları” söylemleriyle karşılaştığımız birçok ülkede kapitalizmin otoriter eğilimlerinin görünür hale geldiğine şahit oluyoruz. Örneğin ABD’de geçtiğimiz seçimlerde Donald Trump’ın iktidarı bırakmama ihtimalinin bu kadar yüksek sesle konuşulmuş olması, Amerika tarihinde eşi benzerine rastlanmayan Kongre Binası baskını, Brezilya’da Jair Bolsonaro’nun “*beni ancak tanrı iktidardan indirebilir*”⁴ açıklamaları, Avrupa’da uzun yıllardır siyasal alanın kıyısında köşesinde gezen aşırı sağcı ve faşist partilerin yükselişi, FRONTEX gibi kurumların silahlandırılması vb. gibi bir dizi olay sıralanabilir.

2 Kavga: Türkiye kapitalizminin kim, nasılı yönetecek? – Hakkı Özdal – Erişim tarihi: 27 Eylül 2021 <https://www.gazeteduvar.com.tr/kavga-turkiye-kapitalizmini-kim-nasil-yonetecek-makale-1517988>

3 Burada çeşitli politik ve teorik çalışmaların “restorasyon” kavramını kullandığını görüyoruz. Fakat kasıtlı olarak seçtiğim rehabilitasyon kavramı, restorasyon kavramının aksine, kapitalizmin krizine yönelik yol açma çabalarında geleceğe dönük bir hamleyi tarifliyor. Yani neoliberal modelin tıkanıklığı karşısında yeni alternatifler arayan eğilimlerin bir tür “eskinin yeniden inşası” çabasında olmadığını düşünüyorum.

4 Brezilya Devlet Başkanı Bolsonaro: Beni ancak tanrı iktidardan indirebilir – Erişim tarihi: 27 Eylül 2021 <https://t24.com.tr/haber/brezilya-devlet-baskani-bolsonaro-beni-ancak-tanri-iktidardan-indirebilir,977575>

Kuşkusuz ki 20 yıllık AKP iktidarı ve Türkiye örneği, mevcut otoriterliğin ve yukarıdaki düzen içi iki eğilimin incelenmesinde önemli bir yer tutuyor. Bu yazının ilk bölümünde neoliberal doktrinin dünya ölçeğindeki tarihsel dayanağının kısa bir özeti sunuyorum. Burada Nancy Fraser'ın kavramsallaştırdığı “ilerici neoliberalizm”⁵ mefhumunu, bir dönemin paradigmasını vurgulamak için kullanıyorum. İkinci bölümde, Nicos Poulantzas'ın “otoriter devletçilik” kavramını, neoliberalizm ve otoriterlik bağlamında ele alıyorum. Çeşitli Avrokomünist okumaların aksine, Poulantzas'ın yaklaşımı sınıf mücadelesini reddetmediği gibi, tam aksine, merkezine alıyor. Bu çerçevede geliştirdiği “iktidar bloku” kavramı, özellikle devlete dair araçsalci yaklaşımlardan farklı olarak, hegemonya kavramı ve sermaye fraksiyonları gibi dinamik bir Marksist devlet analizi yapmaya olanak sağlıyor. Üçüncü ve son bölümde ise, Türkiye’de neoliberal uygulamaların hayatımıza girdiği 1980’li yıllardan başlayarak, çeşitli birikim rejimlerini, AKP iktidarına giden yolu ve 2002-2007, 2007-2015, 2015-2021 olmak üzere AKP iktidarını (*hepsini otoriter ve neoliberal olarak tanımlayarak*) üç farklı dönemde ele alıyorum. Poulantzas'ın teorik çerçevesini AKP iktidarının çeşitli hamleleri ve Türkiye’nin yaşadığı gelişmeler üzerinden inceliyorum.

Kısa bir neoliberalizm tarihi

Neoliberal düşüncenin öncülerinden sayılan ve sonraları isimlerini sık sık duyacağımız Milton Friedman ve Friedrich Hayek’in de aralarında bulunduğu Mont Pelerin Topluluğu (MPS) 1947 yılında kuruldu. MPS temel olarak üç şeyi savunuyordu: i) Toplumdaki hedeflerini gerçekleştirmek için en yetkin özne yine bireyin kendisidir ve bunun önündeki engeller kaldırılmalıdır. ii) Serbest piyasa, bireylerin ihtiyaçlarını fiyat mekanizması aracılığıyla takip edebilecekleri, kendine güveni geliştirmek için en yetkin araçtır. iii) Rekabetçi piyasaları savunacak ve bir mülkiyet rejimi etrafında şekillenen bireysel hakları garanti edecek müdahaleci olmayan

5 Fraser’ın bu kavramsallaştırması, Türkiye’deki “ilericilik” kavramıyla farklı bir noktada duruyor. ABD siyasetinde özellikle Demokratlar içerisindeki bir kanadı temsil ettiği için kullanılıyor.

bir devlete olan inanç. İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği Keynesyen politikaların uygulandığı, devletin ekonomiye belirli ölçüde müdahale ettiği, çeşitli sosyal politikaların uygulandığı bu dönem “Keynesyen uzlaş” olarak adlandırılabilir. Tam da bu nedenle MPS etrafındaki neoliberal yazar-çizerler ana akım politika yapı-cılar arasında değildi.

1970'lere gelindiğinde yaşanan ABD dolarına dayalı Bretton Woods sisteminin (*sabit kur sistemi*) bitişi ve OPEC petrol krizi, borsanın çöküşüne neden oldu. Bunun bir sonucu olarak ABD'de Ronald Reagan, İngiltere'de ise Margaret Thatcher'ın iktidara gelmesini sağlayacak koşullar oluştu. Thatcher ve Reagan gibi iki sağcı ve muhafazakar figürün Atlantik'in iki kıyısında da iktidara gelmeleriyle birlikte, MPS etrafında toplanan yazar-çizerler küresel çapta neoliberal reçeteleri uygulamak üzere daha etkili figürler haline gelmeye başladı. Örneğin Şili'de Salvador Allende iktidarı askeri bir darbeye devrildikten sonra Şili'ye geri dönüp neoliberal ekonomi politikalarını uygulayan Chicago Boys, bizzat Friedman'dan ders almıştı. Türkiye'de de benzeri bir dönüşüm 12 Eylül ile birlikte yaşandı. Pierre Bourdieu, neoliberal doktrini adlandırırken, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Keynesyen uzlaşya karşı bir “muhafazakar devrim” olarak nitelendiriyor. Bourdieu'ya göre neoliberalizm, insan toplumunun tarihsel gelişiminde toplumsal ve ekonomik faktör arasındaki uçurumu meşrulaştırmak, insan doğasını yeniden *homo economicus*'a indirgemek ve toplumsal olanı serbest piyasanın yapısal şiddetinin güçlerine boyun eğdirmek için elinden gelen her şeyi yapar. İşte bu “zorundallığı” her fırsatta vurgulayan Margaret Thatcher neoliberal doktrini kastederek “*başka bir alternatif yok*” demiştir.

Bu noktada, ABD ve İngiltere gibi merkez ülkelerde neoliberal politikaların uygulanması ile Şili ve Türkiye gibi çevre/yarı-çevre ülkelerdeki uygulamalar arasında farklılık olduğu görülmeli. Elbette bununla birlikte, merkez ve çevre ikiliğinde de içsel tutarlılığı sağlamış ve tek tip bir neoliberalizasyon süreci olduğunu söyleyemeyiz.

Nancy Fraser'ın ortaya attığı ve bir oksimoron olarak adlandırıldığı “ilerici neoliberalizm”⁶ kavramı üzerinde durmakta fayda var. 1970’lerde Keynesyen uzlaşının bozulmasına neden olan ekonomik kriz, ABD’de savaş sonrası dönemde nispeten uykuda olan emek-sermaye çelişkisinin yeniden ortaya çıkmasına neden oldu. ABD’nin Kuzey Doğu ve Orta Batısında (*Pas Kuşağı olarak bilinir*) yer alan sanayi sermayesi, emeğin daha az örgütlü olduğu Güney eyaletlerine kaydı. Bu değişim, sanayi sermayesinin üretimi başta Çin olmak üzere diğer Küresel Güney ülkelerine kaydırmasından önce kısa bir uğrak noktasıydı. Bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler ve IMF gibi uluslararası kuruluşların sermayenin serbest dolaşımı için sağladığı imtiyazlar çok uluslu şirketlerin küresel değer zincirleri geliştirmesine izin verdiği için “offshoring” uygulamaları arttı. Reagan ile başlayan neoliberal söylem, 1992’de Bill Clinton’la birlikte yerleşik ve kurumsal bir hale geldi. Keynesyen dönemde uygulamaya koyulan emek-sermaye uzlaşısı, bu dönemde yerini neoliberal girişimciler, hizmet sektöründe çalışan kentli kesimler ve gençler arasında kurulan bu yeni ittifaka bıraktı.

Fraser’a göre, özellikle 68 Hareketi’nin ana akım siyaset sahnesine taşıdığı çeşitli toplumsal hareketlerin ortaya attığı özgürlükçü söylemler, neoliberal doktrinin yerleşmesi ve geniş kesimlerin rızasını kazanmasında etkili oldu. Savaş sonrası dönemde “Batılı” toplumların gündelik hayatta sık sık karşılaştığı, faşizm ve sosyalizmi eşitleyen “totaliterlik” söyleminin yarattığı ortamın etkisi de düşünülünce özgürlük, bireysellik, çok kültürlülük gibi kavramların çekiciliği daha net anlaşılabilir. Çok kültürlü ve sınırların ortadan kalktığı bir dünya hayali satan neoliberal doktrin, emek düşmanı politikaları sürdürürken özellikle Wall Street ve Goldman Sachs gibi finans sermayesinin amiral gemilerini de bu ittifaka dahil etti. Finans sermayesinin önünü açmak için bankacılık uygulamaları

6 Bu kavramın taşıdığı risklerin farkındayım. Amaç neoliberalizme ilerici bir nitelik atfetmek değil. Fraser tarafından ABD siyaseti bağlamında ele alındığında, özellikle Donald Trump yönetiminin önceki düzen aktörlerinden farkını vurgulamak için kullanıldı. Bu yazıdaysa neoliberalizmin oluşturduğu iktidar bloğu unsurlarının dönem dönem değişebileceğini, kimi zaman bunların kendini ilerici tonlarla pazarlayabileceğini kastediyorum.

deregüle edilirken serbest ticaret anlaşmalarıyla sanayisizleştirme hızlandı. Pas Kuşağında yer alan ve sanayi proletaryası olarak adlandırılabilir kesimler bu sürecin dışında kaldı. Burada, mavi yakalı işçi sınıfının durumu kötüleşirken beyaz yakalı ve kentli kesimlerin neoliberalizasyondan olumlu etkilendiği söylenemez. Fakat finans sermayesini arkasına alan neoliberal yöneticiler, bazı söylemleri düzen içinde üreterek yeni bir *ethos* inşa ettiler.

İngiltere’de Thatcher’ın uyguladığı politikalar da farklı değildi. Bir yandan bireysel özgürlük, girişimcilik ve mülkiyet hakkı kutsanırken diğer yandan örgütlü emeğe yönelik saldırı yoğun bir biçimde sürdürüldü. Zenginler üzerindeki vergiler kaldırıldı, kamu harcamaları kesildi, sosyal güvenlik uygulamaları bireyselleştirildi ve bir çok kamu kuruluşu özelleştirildi. Örneğin, ülkede enflasyonu artırdığı gerekçesiyle maden sektörünü bitirmeye yönelik başlatılan saldırı dalgası 1984-1985 yılında modern tarihin en önemli işçi direnişlerinden birine sahne oldu. Özelleştirme sonucu iki milyon kişi işini kaybederken grevin yenilgisiyle birlikte İngiltere’de sendikal hareket önemli ölçüde güç kaybetti.

Neoliberalizm ve otoriterlik

Neoliberalizm ile otoriterlik arasındaki bağ, neoliberalizmin ideoloji, politika ve program, devlet biçimi, yönetsellik ve nihayetinde söylem hegemonyalarını yayarken inşa ettiği, meşrulaştırdığı ve savunduğu yönetim sistemiyle doğrudan ilişkilidir. Neoliberalizm, toplumsal ilişkilerin hiyerarşik düzenlerinin kurulmasının, sürdürülmesinin ve genişletilmesinin yeniden yaratıldığı, sürdürüldüğü ve yoğunlaştığı, “ötekileştirme” süreçlerinin ön plana çıktığı bir bağlamdır. Bu nedenle neoliberalleşme, mekan içinde ve ötesinde toplumsal bölünmeler ürettiği için şiddetin ayrılmaz bir parçası olarak görülmelidir.

Nicos Poulantzas, 1976’da yaptığı çalışmayla “otoriter devletçilik” kavramını ele alır. Bugün otoriterliği salt kişiler üzerinden açıklamaya çalışan yaklaşımların aksine, Poulantzas neoliberalizm ve otoriterlik ilişkisine bir devlet biçimi olarak yaklaşır. Buna göre,

burjuva demokratik düzen içerisindeki kimi haklar ve özgürlükler ortadan kalkarken siyasal kurumlar zayıflar ve sosyal/ekonomik alanın tamamına yönelik zor yoluyla müdahale yaygınlaşır. İşte bu, kapitalizmin krizi karşısında çıkış yolu olarak gördüğü yeni biçimdir. Bu yeni biçim, Poulantzas'a göre kapitalist devletin önceki dönemlere göre kalıcı bir değişikliğe gittiğini göstermektedir. Mesela, yönetim erki güçlendirilirken burjuva demokratik kurumlara ihtiyaç duyulmaz; iktidar, hakim sermaye fraksiyonunun çıkarı etrafında toplanır; toplumsal dinamikleri kontrol altında tutmak için gözetim ve denetleme mekanizmaları yerleşik hale gelir; gerek sembolik gerekse fiziksel şiddet kullanımı artar. Ancak devlet görece olarak güçlenir ve yayılırken aynı zamanda dönemin özelliği olarak burjuvazinin hegemonyasının istikrar-sızlığı nedeniyle krizlere karşı daha savunmasız hale gelir. Bu da bir ikilik yaratır.

Poulantzas, hegemonyayı stratejik olarak kapitalist üretim tarzına özgü olarak tanımlar. Önceki sistemlerin aksine, kapitalizm içindeki üretim ilişkileri, yalnızca devletin meşru şiddet tekeline kullanılmasıyla sürdürülür ve yeniden üretilir, ama aynı zamanda yoksul kitlelerin bazı kesimlerinin rıza göstermesini de sağlamak zorundadır. Biçimsel olarak, kapitalist devlet, “halkın” çıkarlarını temsil eder ve sınıfsızdır; fakat gerçekte egemen sınıfların çıkarlarını korur. Devletin iki ana işlevi, toplumun egemen sınıflarının birliği ve örgütlenmesi ile ezilen sınıfların örgütlenmesini engellemektir. Devlet, tahakküm altındaki sınıfların üyelerinin üretim ilişkilerini sınıf ilişkileri olarak yaşamamalarını, “demokratik” ulusun “özneleri” olarak oluşturulmuş bireyler arasında rekabetçi ilişkiler olarak yaşamalarını sağlar. Poulantzas bu sürece ‘izolasyon etkisi’ adını verir. Devlet, egemen sınıflar için tam tersi bir işlevi yerine getirirken, tahakküm altındaki sınıflar içinde sınıf bilincinin yükselmesini önlemeye çalışır.

Poulantzas, siyasi çıkarları devlet (*yani egemen sınıflar*) tarafından desteklenen sınıflar topluluğunu “iktidar bloku” olarak adlandırır. İktidar bloku, kapitalist sınıfın çeşitli fraksiyonlarının yanı sıra, toprak sahipleri, küçük burjuvazinin unsurları vb. gibi ekonomik

olarak diğer güçlü sınıflardan veya sınıf fraksiyonlarından oluşur. İktidar bloku bileşenlerinin çıkarları heterojendir. İktidar bloğunun çeşitli bileşenlerinin özel çıkarları farklı olduğu için, sömürülen ve ezilen sınıfların tehdidine karşı uzun vadeli siyasi çıkarlarını korumak için çeşitli sınıfları ve fraksiyonları birleştirmek ve organize etmek devletin rolüdür. Bu birleşme ancak bir sınıf veya fraksiyonun devlet içinde karar alma organı haline gelmesi, her zaman kendi çıkarlarına öncelik vermesi ve aynı zamanda tüm blokun siyasi çıkarlarını desteklemesi durumunda mümkündür. Poulantzas'a göre, sınıflar, sınıf mücadelesinden önce statik bir şekilde var olmaz. Üretim ilişkileri her zaman toplumsal mücadeleler içinde kurulur ve bu nedenle devlet, üretim ilişkilerinde dolaysız olarak mevcuttur; egemen sınıf olarak burjuvaziyi oluşturur ve örgütler. Burjuvazi, tanımı gereği, ekonomik ve politik açıdan bir yönetici sınıftır. Siyasetin varlığı, sınıfların varlığından sonra gelen bir şey olarak anlaşılamaz ve devlet de yalnızca toplumsalın bir uzantısı değildir.

Türkiye'ye bakmak

Türkiye'de neoliberal dönüşümün temelini atan 24 Ocak kararları, dönemin iktidar blokunun, yukarıda bahsettiğim uluslararası kriz ortamının sermaye lehine çözülmesi için aldığı kararlardır. Fakat ülkedeki sosyalist hareketin örgütlülüğü ve sınıf mücadelesinin gelişkinliği gibi faktörler, bu kararların uygulanması için toplumsal rıza üretilmesini mümkün kılıyordu. Sonuç 12 Eylül darbesi oldu.

Özal'lı yıllar diyebileceğimiz bu dönemde ihracata dayalı birikim rejiminin uygulanabilmesi için ilk iş olarak reel ücretler baskılanmış, sendikacılık ve işçi haklarına yönelik yasaklar gelmiştir. 1982 Anayasası ise, ekonomik ve sosyal konuların teknokratik dar bir zümreye bırakılması, karar alma mekanizmalarının merkezileşmesi ve yürütme erkinin yasama ve yargıdan daha baskın hale gelmesini sağlamıştı. Bu, Poulantzas'ı doğrular niteliktedir. 1990'lara gelindiğindeyse, uluslararası finans sermaye girişine dayalı birikimin bir sonucu olarak bankacılık, bilgi ve işlem tekno-

lojileri gelişti. IMF ve Dünya Bankası gibi neoliberalizmin uluslararası polisleri de Türkiye'ye yönelik yapısal uyum paketlerini destekledi.

Bu dönemde uluslararası tedarik zincirleriyle etkileşim sağlayan ve “Anadolu Kaplanları” olarak bilinen orta ölçekli İslamcı sermaye grupları ortaya çıktı. Siyasal alanda da temsil edilmek isteyen bu gruplar, “eski müesses nizam”ın aktörleriyle karşı karşıya geldi. 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşmasıyla birlikte İstanbul burjuvazisi diyebileceğimiz büyük sermaye, Avrupa piyasasıyla tamamen bütünleşmek ve Avrupa’nın teşvikiyle üretim kapasitesini genişletmek istedi. Fakat siyasal koalisyonların istikrarsızlığı, büyük sermayenin istediği reformların gerçekleşmesini engelledi. Ortaya çıkan bu hegemonya krizinin nedeni, yine Poulantzas’tan hareketle, iktidar bloğu içerisinde sermaye fraksiyonlarını birleştirecek ve organize edecek bir siyasal aklın mevcut olmayışından kaynaklanır.

2001 krizi ve 2002 seçimleri bu nedenle belirleyicidir. AKP’yi iktidara taşıyan bu dönem “istikrarsız koalisyonları” bitirirken siyasal ve ekonomik alanı yeniden şekillendirdi. 1980 ile başlayan neoliberal uygulamalar, uluslararası finans sermayesi ve Avrupa’nın desteğiyle çok daha güçlü bir şekilde yerleşik hale geldi. Bunun da ötesinde, iktidar bloku içerisindeki iki sermaye fraksiyonu da çıkarlarını temsil edecek ortak bir siyasal temsilci buldu. Bu, özellikle bugün sık sık dillendirilen AKP’nin sözde “özgürlükçü ve demokratik” ilk döneminin başlangıcı oldu.

Biraz sonra değinecek olmakla beraber, 2013 Gezi Ayaklanmasıyla birlikte “otoriter ve dışlayıcı” ikinci bir dönem tarif ediliyor. Hatta AKP’den kopan eski ortaklar da bunu sık sık dillendiriyor. Oysa AKP hiç bir zaman demokratik ve özgürlükçü olmadı. 12 Eylül sonrasında inşa edilen neoliberal devlet aygıtı büyük ölçüde süreklilik sağladı. Buna ek olarak, bugün karşılaştığımız birçok sorunun hem oluşumu hem de derinleşmesine büyük katkı sağladı. İstanbul, neoliberal doktrine uygun bir şekilde “pazarlanabilir bir şehir” haline getirildi, 1990’ların koalisyon hükümetleri

döneminde yarım kalan yapısal reformlar devam ettirildi, kamu kuruluşları özelleştirildi, sendikal harekete yönelik yeni engeller getirildi. 2003 yılındaki iş kanunuyla birlikte esnek ve yarı zamanlı çalışma ve taşeronluk uygulamaları yasallaştırıldı. Bu sayede çalışma koşulları uluslararası rekabet şartlarının gereklerine ve Türkiye'nin büyük burjuvazisinin taleplerine göre değişti. Bu yeni düzenlemelerle, işçi sınıfına piyasa disiplini uygulanarak potansiyel örgütsel temelleri zayıflatıldı.

Peki buna rağmen neden AKP iktidarının demokratik ve özgürlükçü olduğu iddia ediliyor? Fraser'ın ABD örneğinde "ilerici neoliberalizm" olarak kullandığı, neoliberalizmin "yaygın hegemonyasını" sağladığı rıza mekanizması, Türkiye örneğinde hem siyasal hem de ekonomik alanda başarılı oldu. Birincisi, "Eski Türkiye"nin başat sermayesi sayılabilecek ve TÜSİAD etrafında toplanan büyük burjuvazi, Avrupa ile tam entegrasyon istiyordu. İkincisi, koalisyon hükümetleri hem siyasal hem de ekonomik reformları uygulayabilecek istikrarı sağlayamadı. Üçüncüsü, İslamcı burjuvazi olarak adlandırılabilir ve MÜSİAD etrafında toplanan "Anadolu Kaplanları" siyasal alandaki temsilcisi buldu. AKP ve Erdoğan, bu iki fraksiyonun uluslararası sermaye ile çıkarlarını yöneterek iktidar blokunun yeniden organizasyonunu sağlayan aktör oldu.

Geniş kesimlerin konsolidasyonu konusundaysa birkaç başlık sıralanabilir. Birincisi, sosyal yardımın kapsamının genişletilmesi. Önceki dönemlerde devlet destekli sosyal yardımlar yalnızca sanayi işçileri ve memurları kapsarken, AKP döneminde bu kapsam genişletilerek informal sektörlerde çalışanlar da dahil edildi. İkincisi, işçi sınıfı finansal piyasalara entegre edilirken siyasal İslamcılık önemli bir kültürel dayanak sağladı. İşçi sınıfının örgütsüz hale geldiği, sınıf temelli söylemlerin ve kurumların giderek siyasetten dışlandığı düşünüldüğünde, oluşan boşluk İslamcılık tarafından dolduruldu. Üçüncüsü, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin başlaması, sivil siyaset, eski Türkiye'yle hesaplaşma vb. gibi söylemler, demokratikleşme çatısı altında sunulunca sol liberal çevrelerin desteği sağlandı ve taban genişletildi. Buradaki kritik olgu, özel-

likle orduyla girilen “hesaplaşma”, AKP’nin başını çektiği iktidar blokunun neoliberal dönüşümü sağladığı kurumsal, siyasal ve ekonomik düzenlemelerle birlikte devlet aygıtına yerleşmesinde önemli rol oynadı. Özel Yetkili Mahkemeler kuruldu, AKP’nin yargı ve polis üzerindeki denetimi arttı. Cumhurbaşkanı olan Abdullah Gül, 1982 Anayasasının verdiği yetkileri kullanarak yüksek öğretimin kontrolünü ele geçirdi. Demokratik, özgürlükçü vs. söylemlerle süslenen siyasal İslamcı ve neoliberal iktidar, mevzi savaşını kazandı.

2007-2008 krizi, AKP’nin ilk yıllardaki yaygın hegemonyasının kısıtlı bir hegemonyaya dönüşmesine neden oldu. Zira sermaye fraksiyonlarının çıkarlarını örgütleyen ve organize eden bir aktör olarak AKP, sermayenin talep ettiği hızlı ekonomik büyüme talebini karşılayamadı. Örneğin mega projelerin finansmanı için kredi vermeyen bankalar “faiz lobisi kurmakla” suçlanırken, AKP iktidarını hem besleyen hem de beslenen inşaat sektörünün önü açıldı. Devlet, bu dönemde TOKİ gibi kurumların yetkisini artırarak merkezileştirdi. Acil kamulaştırma kararları, devletin yalnızca neoliberal uygulamaların olumsuz sonuçlarına karşı toplumsal tepkiyi bastırmasına değil, aynı zamanda AKP’nin destekleyici sermaye grupları için yeni birikim alanları açmasına olanak tanıyan kamu ihalelerini dağıtmanın başlıca yolu haline geldi.

2011 seçimleriyle birlikte yapılan yeni düzenlemeler, polis ve yargı içerisindeki kadroların yerleşik hale gelmesi ve “Kemalist ordu”nun artık bir engel olarak görülmemesiyle birlikte devlet aygıtı tamamen AKP’nin eline geçti. Yeni Türkiye söylemine uygun olarak toplumsal hayatın İslamizasyonuna yönelik girişimler gerçekleşti. Alkol yasakları, kadınlara yönelik söylemler, eğitimde 4+4+4’e geçiş gibi uygulamaların sonucunda 2013 Gezi Ayaklanması patlak verdi. Burada kritik olan, AKP’nin Gezi’ye yönelik şiddetli saldırılarında hem polisi hem de kendi tabanını mobilize etme çabası, ilk yıllardaki genişletilmiş hegemonyayı zorunlu olarak neoliberal, İslamcı ve “açık otoriter” yönelimlere iterken, 2007-2008 kriziyle sarsılan iktidar blokunu da yeniden

şekillendirdi. Bununla bağlantılı olarak, MÜSİAD sermayesine ve inşaat sektörüne yaslanan, hem içeride hem dışarıda İslamcı-neoliberal doktrini dayatan ve devlet aygıtını bu doğrultuda tam anlamıyla kullanmak isteyen bir biçim ortaya çıktı. Fethullahçı kadroların çeşitli alanlarda farklı politik yaklaşımlara sahip olmaları, hem 2013 yılındaki yolsuzluk davalarına hem de 2016'daki darbe girişimine neden oldu. Bunlar, yeni oluşturulan iktidar blokunun iç çatışmaları olarak görülmeli.

Burada üç önemli parantez açmak gerekir; Birincisi, İslamizasyon söyleminin kendi tabanında önemli bir ayağını oluşturan yeni Osmanlıcı dış politika, Suriye savaşına açıktan dahil olmayı zorunlu kıldı. Aynı şekilde Kürt hareketinin bölgedeki varlığı da milliyetçi-paramiliter unsurların meşruiyet dayanağı haline geldi. İkincisi, Saray Rejimi'nin bölgede desteklediği cihatçı gruplar ve IŞİD'in Kobane'ye yönelik saldırısı, 6-7 Ekim 2014'te Türkiye'de eylemlerle protesto edildi. Devlet şiddetiyle birlikte 50'yi aşkın kişi hayatını kaybetti. Üçüncüsü, yine Kürt hareketiyle ilişkili olarak, 7 Haziran 2015 seçimlerinde HDP'nin barajı aşarak AKP'nin tek parti iktidarı olmasının önüne geçmesi. Bunların sonucunda Fethullahçı kadrolar büyük ölçüde devlet kurumlarından tasfiye edildi. Kürt kartı ve "milli güvenlik sorunu" söylemiyle geçmişte güvenlik bürokrasisi ile ilişkili mafyatik-paramiliyet gruplar yeni oluşan iktidar blokunun ortağı oldu. Ordu içerisindeyse, özellikle Akdeniz ve Suriye'deki sınır ötesi operasyonlar için "Kemalist" unsurlar devreye sokuldu. Bunun söylemsel düzeydeki katalizörü Aydınlık hareketi oldu.

2015 seçimlerinden sonra Türkiye'nin içine girdiği durum güvenlik sorunu ve "teröre karşı savaş" söylemleriyle meşrulaştırılırken, Cumhurbaşkanı olarak "tarafsız" kalması gereken Erdoğan bizzat AKP'yle birlikte siyasete devam etti. Bu dönemde meydana gelen bombalı saldırılar, şehir savaşları ve akademisyenlerin üniversitelerden uzaklaştırılması, iktidar blokunun yeni unsurlarının hukuksal normlardan muaf tutulmasıyla karşılandı. Yarattılan bu fiili durum, 2016'daki darbe girişimi sonrasında ilan edilen OHAL ile derinleşti. Hükümet, kanun hükmünde kararnamelerle

devlet kurumlarının yapısında ve mevcut kanunlarda Anayasayı ihlal edecek şekilde kalıcı değişiklikler yapmaya başladı. 2017'e geldiğimizde ise yapılan başkanlık referandumuyla birlikte parlamenter sistemin yetkileri büyük ölçüde zayıflatıldı, yasama, yürütme ve yargı erki "Başkanın" kontrolüne bırakıldı.

Sonuç yerine

En başa dönecek olursak, dünya genelinde rehabilitasyoncu eğilimlerin "cılız" da olsa ses çıkardığını, Türkiye'den de buna TÜSİAD'dan karşılık geldiğini söylemek mümkün. Bu, gerek uluslararası aktörlerin, gerekse TÜSİAD gibi düzen unsurlarının mevcut rejimden şikayetçi olduğu şeklinde anlaşılmamalı. Aksine, Cumhuriyet tarihinde kâr oranını en çok AKP döneminde artıran bu kesim, sahip olduğu gelişkin sınıf bilinci gereği potansiyel toplumsal patlama noktalarını gayet net görebiliyor. Bu eğilim, geçmişin Keynesyen uzlaşma döneminin aksine, mevcut sistemde restorasyon çabasında değil. Aksine, neoliberalizmin krizine yönelik geleceğe dair bir yol açma çabasında. İngiltere ve ABD'de ortaya çıkan "bir tür sosyal demokrasi" eğilimlerinin dahi ne derece radikallikle karşılandığı, sanki düzen dışı aktörlermiş gibi davranıldığı bu bağlamda hatırlanabilir. Jeremy Corbyn ve Bernie Sanders gibi figürler, kamucu yönleri ağır basan bazı uygulamalar önermiş, düzen içi iki eğilim de bunun gerçekleşmesini istememişti. Sonuç olarak İngiltere'de İşçi Partisi'nin başına Keir Starmer gibi partinin en düzen dostu kanadı geçerken, ABD'de Demokratlar için bu tercih yine statükoyla arası oldukça iyi olan Joe Biden'dan yana oldu.

Türkiye'ye bakacak olursak, 12 Eylül ile başlayan neoliberalizasyon süreci, son 20 yıldır AKP iktidarıyla birlikte bir emekçi cehennemine dönüşmüş durumda. CHP ve İyi Parti tarafından temsil edilen bu rehabilitasyoncu eğilim, neoliberal emek rejiminin emekçiler lehine dönüşümüne dair en ufak bir şey söylemediği gibi yalnızca siyasal alanda aritmetik karşılık bulabileceğini düşündüğü kozmetik düzenlemelere yöneliyor. Bazı rehabilitasyoncu politika önerilerini yakından inceleyerek bunu görebiliriz.

Örneğin AKP'nin iktidar inşasında büyük rol oynayan inşaat sektöründeki kimi ayrıcalıklı gruplara yönelik Beşli Çete söylemi. Bu söylem, Cengiz, Limak, Kolin, Kalyon ve MNG'nin hemen hemen her mega projenin yürütücüsü olması, kamu finansmanıyla yapılan projelere verilen devlet garantileri ve silinen vergiler üzerinden iktidar çevresindeki ayrıcalıklı ilişkisine dikkat çekiyor. CHP yönetimi sık sık bu şirketleri kamulaştıracaklarını söylerken, bunun kaynağının Dünya Bankası tarafından dayatılan kamu-özel işbirliği modeli olduğunu unutuyor olsa gerek. Yani olası bir post-AKP döneminde bu gruplardan kurtulsak bile yenilerinin türeyeceğini, bu söylemin siyasal alanda ve belki seçimler özerinde CHP için bir karşılığı olsa da düzen değişikliğiyle uzaktan yakından alakası olmadığını söylemek mümkün.

MHP içerisinden "ılımlı" bir aktör olma iddiasıyla çıkan İyi Parti ise hafife alınmaması gereken bir düzen içi aktör olduğunu, olası bir post-AKP döneminde önemli bir yer tutacağını göstermiş durumda. İyi Parti, dikkat çekici bir şekilde geçtiğimiz yıllarda banka borçlarının silinmesi önerisinde bulunmuştu.⁷ Dikkat çekici diyorum çünkü borçlanma ve neoliberalizm birbiriyle oldukça yakın etkileşim halindeki iki mefhum. Birincisi, 2001 krizi sonrasında uygulanan neoliberal düzenlemelerle birlikte önü açılan bireysel borçlanma, reel ücretlerin artmadığı ama hayat pahalılığının arttığı durumda tercih değil zorunlu hale geliyor. İkincisi, İyi Parti'nin bu önerisi emekçi kesimlerin gelirlerini artırmadığı gibi, hanehalkının finansal piyasalara eklenmesinin, sektörlerle bakılmaksızın kazanılardan daha fazla harcanabilen neoliberal borçlandırma ilişkisini gizleyici bir niteliğe sahip.⁸

Bir diğer nokta olarak başkanlık sistemi tartışmasına değinebiliriz. Türkiye'de neoliberalizmin ve otoriterliğin açmazları açısından ele alındığında, 12 Eylül'den beri sermayenin teknokratik, karar alma mekanizmalarından uzak, parlamenter denetlemelerden

7 <https://twitter.com/iyparti/status/1001927036963827712>

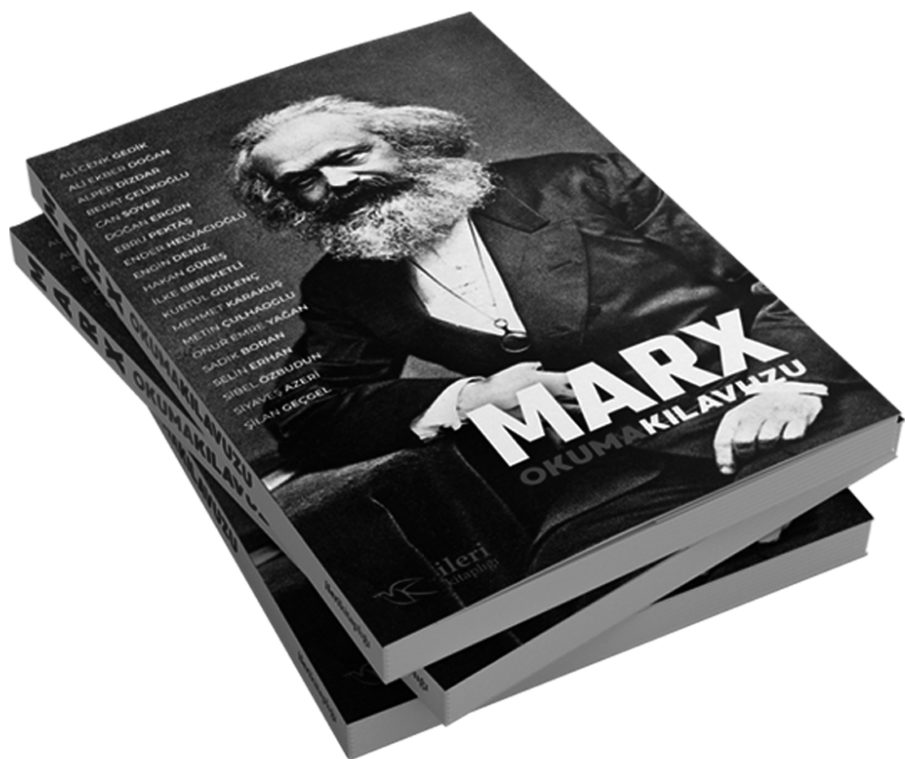
8 İyi Parti'nin 'borç silme' önerisi ve sınırları – Ümit Akçay
<https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/05/08/iyi-partinin-borc-silme-onerisi-ve-sinirlari>

muaf bir iktidar özlemi Erdoğan eliyle uygulanabildi. Fakat bunun getirisi, rejimin karşılaştığı her sorunun kar topu gibi yuvarlanarak bir noktada sistem krizine bağlanması oldu.

Post-AKP döneminin potansiyel iktidar bloku ortakları olarak CHP ve İyi Parti, bu noktada Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem (GPS) önerisinde bulunuyor. GPS, çok daha uzun ve kapsamlı bir tartışmayı hak ediyor, fakat kısaca özetlemek gerekirse: 90'lardaki koalisyon döneminin neoliberal politikaların uygulanması konusunda yarattığı siyasal istikrarsızlık olmayacak, fakat en ufak krizi sistemin beka sorunu haline getiren bu modelden de bir şekilde kurtulmak gerekiyor. Yani, neoliberal emek rejiminin niteliğini değiştirecek bir düzenlemeden uzak, sınırları ve çerçevesi tamamen muğlak bir "parlamenter sisteme dönüş" söylemi.

Şöyle özetleyebiliriz: "Rehabilitasyoncu eğilim" dediğim olgu, otoriter neoliberalizmle kopuşu değil, geniş hegemonyanın yeniden tesisini, böylelikle düzen değişikliğine gidebilecek olası toplumsal hareketlerin, çeşitli kozmetik değişikliklerle düzen içinde rızasını kazanmayı hedefliyor.

Sosyalistlere düşen görev ise tam olarak burada başlıyor. Zira bu yaklaşımlara sahip potansiyel bir post-AKP dönemi iktidar bloğunun yönettiği Türkiye'de neoliberalizmin emeğe yönelik saldırısı devam ederken kriz başlıklarının çözüme kavuşacağını düşünmek için bir gerekçemiz yok. Bu nedenle, yalnızca biçimsel ve yüzeysel unsurlar içermeyen, yani "parlamenter sisteme dönüş" soyutluğunun ötesinde, doğrudan otoriter emek rejimini oluşturan unsurlara yönelik yıkıcı bir alternatife ihtiyacımız var.

Neoliberalizmin Kıyısında: Sosyalist Siyaset, Sarkaç ve Hegemonya

FIRAT ÇOBAN

1980’li yıllarla birlikte kurumsallaşan yeni toplumsal formasyon doğrultusunda toplumun büyük çoğunluğunun istikrarlı biçimde ekonomik ve sosyal haklarından yoksunlaştırıldığına; İkinci Dünya Savaşı sonrası inşa edilen refah rejimlerinin yurttaşlarının her geçen gün piyasa canavarı karşısında daha korunaksız ve yaralanabilir kılındığına tanık olduk. Refah rejimlerinin çözülmesi ile elbette daha çok Batı-merkezli bir durumu ifade ediyoruz. Ancak küresel Güney ülkelerinde de neoliberal küreselleşme doğrultusunda devletin sermaye sınıfı lehine regülasyonlar gerçekleştirmesinin, işçi sınıfı başta olmak üzere toplumun büyük çoğunluğunu baskılamada devletin zor aygıtlarının daha “görünür” kılınmasının, işçi sınıfının ve genel olarak toplumun eylemliliğinin ve kapasitesinin sınırlandırılmasının ve baskılanmasının genel eğilim olduğunu ifade edebiliriz. Ana akım liberal anlatıda dahi eski önem verilmeyen devletin “geri çekilmesi” anlatısından ziyade, tüm bu süreci, kapitalizmin önceki yüzyıldaki biçimine zuhur ederek devleti yeniden sermaye sınıfı lehine göreve çağır-

Sosyalist bir hegemonya projesi doğrultusunda eğitimden sağlığa, konut politikasından sosyal hizmetlere değin sosyal politikaların sosyalist bir strateji doğrultusunda ele alınması, tüm bu talep ve mücadeleleri düzenin kıyısından düzen dışı bir hatta itebilir ve düzen dışı bir siyaseti büyütebilir.

dığı, devletin görünen ve oldukça sert eliyle düzeni kurup sürdürdüğü bir dönem olarak adlandırabiliriz.

Sıkça tekrar edildiği üzere, bugün bu toplumsal formasyonun sınırlarında olduğumuz düzenin faillerinin de açıkça ifade ediliyor. Neofaşizmden sol radikal projelere, 2008 krizinin ardından yükselen mücadele ve siyasetler, mevcudun krizine yanıt, *yeninin* inşasına niyet olarak kendilerini var ettiler. “Merkezin çöküşü”, “popülizmin yükselişi” gibi ifadeler bu sürecin açıklanmasında birer amentü gibi işlev gördü. Trump’ın ABD Başkanlığını kaybetmesi, Le Pen’in “sistemi” tehdit eden bir unsur haline gelememesi, merkez Avrupa ülkelerinde aşırı sağ göçmen karşıtı siyasetlerin yükseliş eğiliminin azalmasıyla birlikte bugün bu tartışmalar yerini popülizm çağının sona erip ermediği tartışmalarına bırakmaya başladı. Birileri çağlar açıp kapata dursun, tüm bu çözülüş ve kuruluş sürecinde sosyalistlerin her geçen gün derinleşen düzenin krizine nasıl bir yanıt vereceği bizim için ve elbette toplumu oluşturan kesimlerin büyük çoğunluğu için esas meseleyi oluşturuyor.

Ülkeden ülkeye, coğrafyadan coğrafyaya farklı görünümsergilese de, yukarıda da ifade ettiğimiz biçimiyle, işçi sınıfının disiplini

edilmesi, eylemlilik ve örgütlülük kapasitesinin ve gücünün düşürülmesi, bunun için devletin zor aygıtlarının işlev ve kapasitesinin artırılarak kullanılmasının *neoliberalizmlerin* genel bir eğilimi olduğunu söyleyebiliriz. Neoliberalizmin kurumsallaşmasını ve küresel yayılımını takiben Sovyetler Birliği'nin dağılması, dünya genelinde sosyalist siyasetlerin süregiden geri çekilmesini ivmelendirmiş, sol siyasetsizliğe hapsedilirken kaybetme duygusu işçi sınıfı ve bu düzenden çıkarı olmayan sınıf ve gruplar tarafından yoğun biçimde hissedilmiştir. 12 Eylül darbesi ve ardından neoliberalizasyon sürecini yaşamış Türkiye işçi sınıfı ve sosyalist siyaseti, yukarıda tasvir ettiğimiz bu geri çekilme ve kaybetmenin en sembolik gösterenleridir. Dünya genelinde bir eğilim olarak solun geri çekildiği bu dönemin bizce sermaye sınıfı ve düzen siyasetleri açısından en değerli kazanımı, sosyalist siyaseti siyasal alanın dışına itmek, siyasetsizleştirmek olmuştur.

İşçi sınıfının sendikasılaştırılması, toplumun örgütsüzleştirilmesi, siyasal alanı kuran yasal mevzuatın dönüşümü gibi pek çok kapsamlı bileşen ve ilişkinin olduğu bu siyasetsizleştirme sürecinin kendisini (*bu yazının kapsamını aştığından*) mutlaka bir başka yazıda ele almaya çalışacağız. Haksızlık yapmaktan mümkün olduğunca imtina ederek, bu sürecin, sosyalistler açısından, politikten sair, toplumsaldan kopmuş, faillerin taşıdığı birer kimliğe, var olan durumu yıkacak gerçek bir hareketten ziyade bir ülküye¹ dönüşmüş bir tür sosyalizm ortaya çıkardığını ifade edebiliriz. Sosyalistler açısından etik ile politik arasındaki mesafe gittikçe açılmış ve uçuruma dönüşmüş, somut durumun somut tahlilinden sair, geçmişin tozlu raflarından bugüne seslenen nostaljik ancak saf, bozulmamış, “sapmamış” bir kalıntı, bir etik anlayışı türemiştir. Politik ise, burjuva siyasetlere terk edilmiş ya da onlarca zapt edilmiş siyasal alanın dışında, o alana sınırlı müdahalelerde bulunan ya da hiç bulunmayan, siyasete, yani milyonların olduğu yere sirayet edemeyen stratejisiz bir pratikler bütününe dönüşmüş; Can So-

1 Can Soyer, Marksizm ve Siyaset - Yöntem Kuram Eylem, Yordam Yayınları, İstanbul: 2020.

yer'in radikal pasifizm² olarak adlandırmayı tercih ettiği biçimiyle, siyaset, dolaylımsız aktarılan kuram tarafından işgal edilmiştir (*bu ifade ve iddialar ile sosyalist siyaset açısından geri çekilmeyi takip eden hegemonik bir eğilimden söz ediyoruz; elbette hegemonyanın gerektirdiği üzere, dünyada bu sürecin istisnası yerel ve ulusal hareketler vardır*).

Küresel kapitalizmin 1980'li yıllardan bu yana yaşadığı önemli ekonomik krizlerin ve başlayan uyanışın ardından, neoliberal hegemonya krize çeşitli yanıtlar üreterek kendisini dönüştüren toplumsala uygun bir forma büründürmeye gayret etmiştir. Yazının ilerleyen bölümlerinde değineceğimiz neoliberal popülizm bu gayretin gösterenlerinden biridir. Ancak geçtiğimiz son on senede, yarım asırlık neoliberal projenin adım adım ördüğü, 2008 kriziyle şiddetlenen, yoksulluk, kalıcı hale gelmiş işsizlik ve mülksüzleşme, küresel göç dalgasıyla derinleşmiş, hegemonya krizi içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. Yazının girişinde de ifade ettiğimiz üzere neofaşizmden sağ popülizme, oradan radikal sol siyasetlere, hegemonya krizinden mütevellit yükselen siyasetler başarıya ulaşamamışlardır. Gramsci'nin tabiriyle, eskinin ölmekte olduğu, yeninin doğmadığı zamanlarda, sosyalist siyasetin önünde neoliberalizmin sosyal ve ekonomik haklarından yoksunlaştırmakla sınırlı bırakmadığı, aynı zamanda siyasal alanın da dışına ittiği ve egemenlik alanının artık işlemeyen bir temsil mekanizmasına sıkıştırdığı halkı özneleştirerek, hegemonya krizini karşı hegemonik bir siyasetle aşma, yeniyi doğurma imkanı bütün mümkünlüğüyle durmaktadır. Sosyalist siyaset ve karşı hegemonya projesinde, yarım asırda yitirilen ve bugün düzenin kıyısında milyonların biriktiği tüm talep ve alanlar, sosyalist olsun ya da olmasın, sosyalist siyaseti kuvvetlendirecek, geri alınacak mevziler olarak görülmelidir.

Düzenin kıyısında mücadele

Metin Çulhaoğlu Komünist'in 14. sayısında, “sosyal devletin” tüm dünyada “yitirildiğini” vurguladıktan sonra Türkiye’ye ilişkin dik-kate değer şu saptamada bulunuyor:3

2 a.g.e., s. 306.

3 Metin Çulhaoğlu, “TIP ve Türkiye: Sosyalizmin Eşik Atlaması”, Komünist 14, İstanbul: 2021, s. 35.

Bizce kritik nokta, özellikle Türkiye gibi bir ülkede kapitalizmin bunları -refah hizmetleri- geri getiremeyeceğinin görülmesidir. Tekrar ediyoruz: Türkiye kapitalizminin geldiği bu noktadan sonra kendini yeniden 'sosyal devlete' uyarlaması, sermaye birikim süreçlerini 'sosyal ödümleri' sineye çekerek devam ettirmesi mümkün değildir. O halde hemen hemen her alanda 'kapitalizm sonrasının' ya da kapitalizm dışı arayışların gündeme gelmesi için ortada çok ciddi bir potansiyel vardır.

Metin Çulhaoglu'nun, Türkiye kapitalizminin toplumun büyük çoğunluğu lehine bir restorasyon sürecine giremeyeceği, refah hizmetlerini hak temelli, kaliteli ve kapsamlı biçimde örgütleyemeyeceği, yani bir nevi kapitalizmin *altın çağına* dönülemeyeceği iddiası bugünkü verili durumda doğrudur, çünkü sistem açısından kendisini böylesi bir yeniden örgütlenmeye zorlayacak bir itki toplumsal ve siyasal alanlarda bulunmamaktadır. Bu iddianın kapsamını Türkiye'den dünyaya doğru da genişletebiliriz. Savaş sonrası Avrupa'da refah rejimlerini inşa eden siyasal, toplumsal ve iktisadi koşullardan bugün çok uzağız. Bugün ne Batıda örgütlü ve kuvvetli bir işçi sınıfı hareketi ve düzeni tehdit eden bir devrimci siyasetten, ne de Batı dışında kuvvetli bir sosyalist bloktan söz edebiliyoruz.

Refah rejimlerini inşa eden konjonktürün en önemli bileşenlerinin var olmadığı bir düzlemde, neoliberalizm-sonrası düzenin toplumun büyük çoğunluğu lehine yeniden örgütleneceğini düşünmemiz için pek az sebep var. Üstelik bundan da sair olarak, yarım asırlık neoliberal küreselleşme süreciyle birlikte, Avrupa refah rejimlerinin temel hak ve hizmetlerinin bugün oldukça radikal ve düzenin kısıy-sında olduğunu ifade edebiliriz (*burada hak ve hizmetleri düzenin dışına iten sürecin düzenin bir bütün olarak daha da sağa kayması olduğunu aklımızdan çıkarmayalım*). Ancak bu yine de gelir dağılımından eğitime, sağlıktan konuta değin bir yelpazede refah hizmetlerinin geri "getirilemeyeceği" anlamına gelmeyebilir ve hatta sosyalist siyasetin stratejisi bu bağlamda yeniden düşünülebilir.

Erdem Yörük ve ekibinin çalışmalarından hareketle, bugün toplumsal hareketlerin sosyal refah devletinde bir dönüşüme yol açtığına dair küresel bir teoriyi, Brezilya'dan Türkiye'ye, Güney Afrika'dan Hindistan'a kadar sınanmış biçimde ortaya koyabiliyoruz. Hem işçi sınıfı mücadelesinin hem de sınıflı toplumlar tarihi boyunca ezilenlerin kahir ekseriyetinin deneyim ve mücadelelerinden öğrendiğimiz “hak verilmez alınır” sözü, bugün büyük verilerle çalışan sosyal bilimciler ve mühendisler tarafından nesnel biçimde ortaya konuyor.

Oldukça basit ve minimal bir örnek olarak, yakın zamandaki barınma krizinde de oldukça sınırlı biçimde deneyimlediğimiz üzere, halihazırda var olan konut sorunu, memleketin genelinde yükselen kiralılar, öğrenci yoksulluğu, yurt yetersizliği gibi yakıcı, nesnel ve bilinen meselelerle değil, farklı şehirlerde yaşayan öğrencilerin geceleri parklarda geçirmesinin ve “barınamıyoruz” demesinin ardından gündeme oturmuş; kamu kuruluşlarını harekete geçirmişti. Büyükşehir Belediyelerinin öğrencilere barınma imkanı ve nakit desteği vermesi, Türkiye İşçi Partisi Milletvekillerinin TBMM'ye kapsamlı bir yasa teklifi sunması ve nihayet Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın önümüzdeki yıllarda 110 bin öğrenci için yurt inşa ederek barınma sorununu tamamen çözeceklerine dönük vaadi bu eylemlerin ardından gerçekleşmişti. Bu sınırlı örnekte de görüleceği üzere toplumsal mücadeleler, bir siyasal öncü tarafından örgütlenip, yönlendirilmediği durumda dahi (*ki bu durumda toplumsalın siyasala müdahalesi ya da akışı daha organik ancak daha zayıf olabilir*) bugünkü neoliberal kapitalizm içerisinde bile sınırlı da olsa sonuçlar verebiliyor, refah hizmetleri ve dağıtım toplumsal mücadelelerle yeniden şekillenebiliyor.

Düzenin krizine sosyalist yanıt: Hegemonya

Bugün, sosyalist bir siyasetin en temel görevinin, piyasa canavarı karşısında geleceksiz, güvencesiz bırakılan, yaşamak için borçlandırılan, nitelik ve paralı eğitim sistemi ile yılları ve emekleri heba edilen, 2021 yılı sonbaharı ile yakıcı biçimde gördüğümüz üzere başını sokacağı insan onuruna yaraşır bir ev dahi bulama-

yan toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan insanların bu krizine, düzen siyasetinin üretmediği politik yanıtları, sosyalist bir hegemonya projesi doğrultusunda üretmek olduğu düşüncesindeyiz. Bu doğrultuda geçmişin “reformist”, “özü” itibariyle sosyalist olmayan talepleri, bugün bütün bir siyasetin sağa kayması sonucu düzenin kiyısında durmaktadır. Sosyalist bir hegemonya projesi doğrultusunda eğitimden sağlığa, konut politikasından sosyal hizmetlere değin sosyal politikaların sosyalist bir strateji doğrultusunda ele alınması, tüm bu talep ve mücadeleleri düzenin kiyısından düzen dışı bir hatta itebilir ve düzen dışı bir siyaseti büyütebilir.

Bugün sosyalistlerin düzenin krizine verdikleri çabuk ve basit bir yanıt olarak devrimin, yani büsbütün yeni bir toplumsal düzen tahayyülünün, etik nosyonu ağır basan bir yanıt olduğunu unutmamalıyız. Sosyalizmin henüz bir eşik atlamadığı, milyonlarla buluşmadığı, işçilerin örgütlü ve devrimci bir sınıf olarak harekete geçirilemediği bugünkü verili durumda biraz daha ileri giderek bu yanıtın bugün *politik* bir yanıt olmadığını ve dolayısıyla Leninist bir yanıt da olmadığını iddia edebiliriz. Lenin’in ifade ettiği üzere, politika, milyonların olduğu yerdedir. Bugün düzenin kiyısındaki talepler üzerinden gelişen toplumsal hareket ve hak mücadelelerinin sahiplenilmesi, yani bizatihi bu taleplerin sosyalist bir siyasal strateji doğrultusunda ele alınması ve radikalleştirilmesi, milyonlarla buluşmak, bu kesimleri bir karşı-hegemonik projede örgütlemek için önemli bir fırsat olarak görülmelidir. Kadınların, LGBTİQ+’ların, öğrencilerin, emekçilerin, işsizlerin, evsizlerin, emeklilerin ve emeklilikte yaşa takılanların, kayıtsız/belgesiz göçmenlerin, çevrecilerin ve nice hareket ve hak mücadelesinin düzenin kiyısındaki taleplerini bir karşı-hegemonik proje doğrultusunda sahiplenmek ve büyütmek gerekmektedir.

Elde edilecek her bir kazanımın bir sonraki daha radikal talep için bir eşik ve öznelere siyasal-toplumsal kapasitesinin artırılması için bir imkan, dahası hegemonya projesi bağlamında bir mevzi olarak görülmesi, siyasal anlayış ve pratiğin bu doğrultuda inşa edilmesi, siyasal öznenin etik ve politik arasındaki salınımını

(bunu aynı zamanda kuram ve siyaset arasındaki salınım olarak da düşünmeliyiz), etik ve politik arasındaki ayrımın ortadan kalkacağı o tarihsel ana değin süreklileştirebilir; böylece bir sarkaç olarak siyasal öncüyü, başarısızlığı ve sonuçsuzluğu pek çok kez kanıtlanmış olan İkinci Enternasyonal pratiğine düşmekten uzak tutmakta yararlı olabilir. Etik ve politik arasında gidip gelen sarkaç, her bir salınımla kuramın bilgisini siyasete, siyasetin deneyimini kurama taşıyabilir; sosyalist siyaseti yeniden somut durumun somut tahlilinden üretilen bir mücadele stratejisine dönüştürmekte yararlı olabilir.

Kendiliğindenciliğe düşmemek adına bir parantez açalım: Siyasal öncü, yalnızca toplumsal mücadeleleri büyütmek ve en geniş anlamıyla işçi sınıfı adına ekonomik kazanımlar elde etmekle yetinmemeli; kendiliğinden gelişen hareketleri büyütüp siyasal alana taşıırken aynı zamanda hiçbir hareket gelişmeyecekmiş gibi düşünerek kendisini toplumsalın içine gömmeli ve bu hareketlerin en geniş anlamıyla sınıf siyaseti bağlamında oluşması ve büyümesi için siyasal mücadele gerçekleştirmeli; mevcut hareketlere öncülük etmelidir. “Sistem içi kazanımlar” elde etmeye başlayarak en geniş tanımıyla işçi sınıfının sosyalist bir hegemonya projesi doğrultusunda harekete geçirilmesi, sınıfın eylemliliğini ve radikalliğini de yükseltecektir. Beverly Silver’ın 20. yüzyıldaki işçi sınıfı eylemleri analizinden gördüğümüz üzere işçi eylemliliği, çalışma koşullarının, yapısal ve örgütsel süreçlerin kötü ve zayıf olduğu yerde değil, işçilerin daha çok kazanım elde ettiği, sosyal ve ekonomik haklarının geniş olduğu, daha güçlü ve güvenceli hissettiği yerlerde yükselmektedir. Neoliberal küreselleşme sürecinden bu yana istisnaların haricinde tüm dünyada gerileyen, örgütsel ve yapısal olarak güç kaybeden, yüzyıllık mücadelelerin ardından kazanılmış ekonomik ve sosyal haklarından yoksunlaşan işçi sınıfı mücadelesinin büyümesi için yeni zaferlere, siyasal ve ekonomik kazanımlara ihtiyacı vardır. Kazanımları elde edecek siyaseti kurulamak ve kazanımları birer mevzi olarak görüp sürekli genişletecek siyasal pratiği örgütlemek ise etik ve politik arasında salınan siyasal öncünün görevidir.

Metin Çulhaoğlu'nun Türkiye kapitalizminin, sermaye birikim süreçlerini "sosyal ödünleri" sineye çekerek devam ettirmesi mümkün değildir, ifadesi sosyalist hegemonya projesi doğrultusunda verilecek mevzi savaşına dönük önemli bir saptamayı işaret ediyor. Türkiye'de özelleştirmelerden emek rejimindeki dönüşüme değin neoliberalleşmenin en yakıcı yaşandığı dönem olarak AKP döneminde aynı zamanda sosyal refah harcamalarının olağanüstü arttığına tanık oluyoruz. Tezat gibi duran bu iki olgusal süreç, yani neoliberalleşme ve sosyal refah rejiminin genişlemesi, neoliberalizmin toplum üzerinde yarattığı tahribatı azaltmak için sosyal ödünleri sineye çeken yeni bir sosyal refah rejimi örgütlemeyi şart koşan neoliberalizmin üçüncü dalgası olarak tarif ettiğimiz neoliberal popülizm bağlamında okunduğunda anlamlı hale geliyor.

Türkiye ve Latin Amerika ülkelerinin iyi birer örneği olduğu neoliberal popülist siyaset, küreselleşmenin beraberinde getirdiği atipik, güvencesiz, esnek istihdam biçimleri, sendikasılaşma, yükselen kent yoksulluğu, sürekli hale gelmiş işsizlik gibi yakıcı problemlerden mustarip toplumsal grupları sosyal yardımlar üzerinden yeni tip bir dağıtım rejimiyle içeriyor ve kendine tabi kılıyor. AKP'nin tüm bu dağıtım sürecinde İslami cemaat ve derneklerin de önemli bir yer tuttuğu, kaynak dağıtımının partizan biçimde örgütlendiği de unutulmamalı. Zorunluluk şartının olmadığı, tabi kılma doğrultusunda örgütlenmiş ve AKP döneminde olağanüstü genişlemiş bu yeni sosyal refah rejiminin finansmanının çalışan sınıflardan alınan vergiler olduğunu unutmamalıyız.

Bugün Türkiye'de asgari ücretten SGK primi, gelir vergisi, damga vergisi ve işsizlik sigortası işçi payı kesintisi ile birlikte toplam 752 TL kesilmektedir. Bunun haricinde halihazırda yüksek enflasyonla alım gücü düşen yurttaşların en temel ihtiyaç maddeleri tüketiminde dahi dolaylı vergiler ortaya çıkmaktadır. Sosyalist bir hegemonya projesi doğrultusunda mevzi savaşının verileceği en başat merkezlerden biri (*sosyal refah rejiminin bağımlı kılan, patrimonial ve klientalist yapısını ortadan kaldırmak ve hak temelli yeniden örgütlemek kadar*) finansman için kimlerin, esasen hangi

sınıfların vergilendirileceğidir. Buradan hareketle, asgari ücretten ve temel ihtiyaç maddelerinden vergilerin kaldırılması, sağlıktan eğitime değin refah harcamalarının finansmanının servet vergisi türevi artan oranlı vergiler yoluyla sağlanması bir hedef olarak önümüzde duruyor. Bu hedefler (*sermayenin vergilendirilmesi dahil tüm sosyal ve ekonomik kazanımlar*) sermaye sınıfının siyasal egemenlik uğruna verdiği ekonomik ödünler değil, sosyalist bir hegemonya projesinin alacağı siyasal mevzilerdir.

Sonuç Yerine

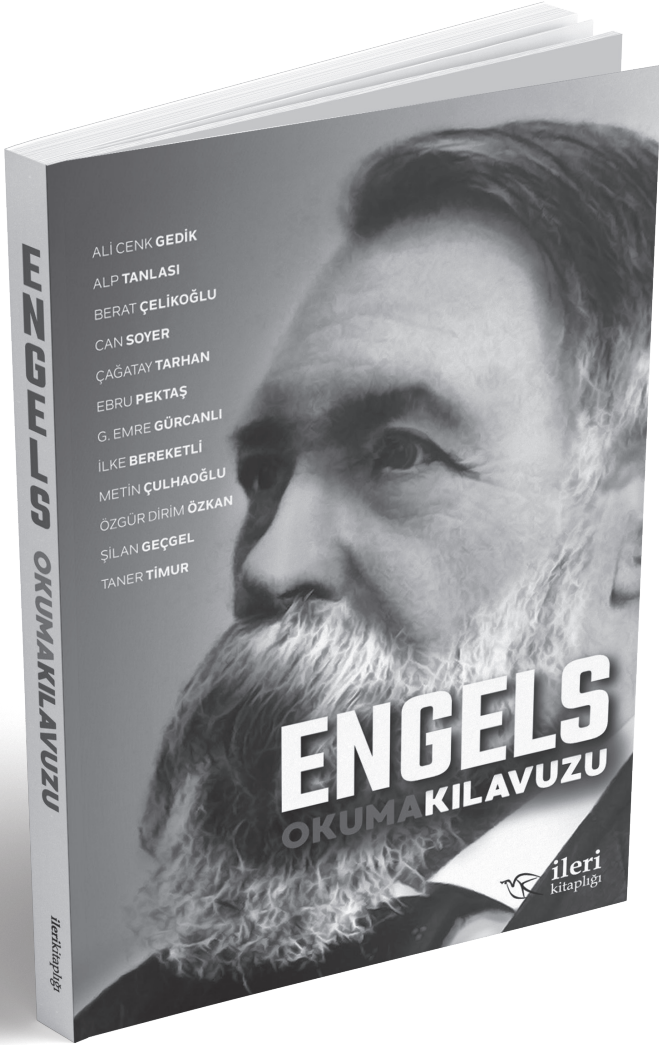
Gramsci'nin tarif ettiği biçimiyle eskinin öldüğü, yeninin henüz doğmadığı zamanlardayız. Yarım asırlık neoliberal projenin kırılarına vardık. Bu kırımın ardında bizi bir uçurumun mu, yoksa güneşli güzel günlerin mi beklediğini mevcut kriz içindeki sınıf ve aktörlerin mücadeleleri, kurulacak yeni güç dengelerinin neticesi gösterecek. Siyaseti, “esas olarak şimdiki zamanın uzamı içerisinde yürütülen bir etkinlik”⁴ olarak kabul edecek, etik ve politik arasındaki salınımla kuramın bilgisini siyasete, siyasetin deneyimini kurama taşıyacak bir sarkaç olarak sosyalist siyasal öncü, milyonlarca insanın düzenin kırılarından seslendirdiği talep ve mücadeleleri sahiplenerek, bu talepleri radikalleştirip, karşı-hegemonik sosyalist bir proje doğrultusunda örgütlemek ve düzenin krizine düzeni aşmayı hedefleyen gerçekçi bir yanıt üretmek; yani dar kapıyı aşmak, nehre ulaşmak imkanına sahiptir.

Metin Çulhaoğlu'nun sosyal devlet kazanımlarının kapitalizm tarafından geri getirilemeyeceğine dönük saptaması, düzenin tarihsel olarak girdiği en büyük ve en aşılmaz krizi ve tam da bu noktadan hareketle sosyalist siyasetin görevlerini bize işaret etmektedir. Tarihsel olarak halkın egemenliği ile tarif ettiğimiz demokrasiyi kapitalist devletle birlikte salt yurttaşlık statüsüne ve çeşitli katılım biçimlerine sıkıştıran liberal demokrasi, kamusal alanları daraltmak, halkın egemenlik alanını sınırlamak adına şeyleri tarih-dışlatıran ve siyasetsizleştirilen aşamalı bir yöntem izledi.

4 Can Soyer, a.g.e., s. 284.

Neoliberalizm, liberal demokrasinin, tarih-dışılaştırma ve siyaset-sizleştirme yoluyla halkın egemenliğini sınırlama gayesinde ekonomi ve siyaset arasına çektiği ayrımla en ileri yolu kat etti.

Bugün kıyılarına geldiğimiz düzende, temsil krizi olarak oldukça dar biçimde sınırlandırdığımız sorun, liberal demokrasinin halk egemenliğini sıkıştırdığı yurttaşlık statüsünün dahi neoliberal dönemde devlet ve piyasa tarafından paramparça edilmesi; milyonlarca ekonomik ve sosyal haklarından yoksunlaşmış, güvensiz, geleceksiz, borçlu ve güvencileştirilmiş insan yaratılmasıdır. Göçler çağıının yeni başladığı, küresel Güney'den milyonların Kuzey'in kara ve deniz sınırlarına dayandığı, kayıtsız/belgesiz göçmen emeğinin küresel üretim zincirlerinin ayrılmaz bir parçası olduğu bu gerçeklikte, düzenin krizi, doğrudan yurttaşlığın krizidir. Liberal demokrasinin, ontik ve ontolojik koşulları gereği kendisinin yarattığı ve kendisini yaratan bu krizleri aşması mümkün değildir. Dünyada sınıf mücadelelerinin bir armağanı olarak demokrasiyi, basit bir temsil ilişkisinden sıyrarak, üretimden yeniden dağıtımına kadar tüm yaşamsal faaliyetlerin örgütlenmesinde doğrudan halkın egemenliği olarak deneyimden beslenen bir anlayışla yeniden tahayyül ve tesis etmek, kazanıldığı anda da demokrasinin kendisini de açacak manevrayı gerçekleştirmek bir imkan ve görev olarak sosyalist siyasetin önünde durmaktadır.

Kamusallığın Tasfiyesi Altında Barınma Hakkı: Konut ve Kira Sorunu

SİNEM YILDIZ

2021 yılının Mayıs ayında TÜİK tarafından açıklanan Tüketici Fiyat Endeksi'nde, kira artış oranlarına göre ev sahiplerinin yapabileceği azami kira artışı %15,5 olarak belirlenmişti.¹ Ancak, İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük kentler başta olmak üzere Türkiye'de kiralık verilmeye hazır bulunan konutların piyasadaki aylık kira miktarı açıklanan enflasyon oranlarının çok üstünde arttı. Bunun yanında, yeni kiralanacak evler hakkında hiçbir hukuki düzenleme olmaması ev sahiplerinin istediği fiyattan kiralrı belirlemesine yol açıyor.

Konut fiyatlarındaki artış son iki yıldır yaşanan küresel sağlık kriziyle daha da görünür hale geldi. Özellikle son aylarda yaşanan kira artışlarının nedenleri, gayrimenkul değerlendirme alanında “konunun uzmanları” tarafından, pandemi nedeniyle yeni konut üretiminin yavaşlaması ve artan talepleri karşılayamaması, yaklaşık 80 bin mülk sahibinin kentsel dönüşüm projeleri nedeniyle mülklerini terk ederek kiralık konut arayışına girmesi, yüz yüze eğiti-

1 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Mayis-2021-37383>

min yeniden başlayacak olması ve birçok yurdun uzaktan eğitim sürecinde kapatılması dolayısıyla özellikle üniversite çevrelerinde kiralık ev arayışının artması, kredi faizlerindeki artışın konut fiyatlarını da arttırmış olması, bazı sitelerde site yönetiminin tek yetkili emlakçıyla anlaşılması şartını getirmiş olması ve konut kredilerinin artmasıyla mülk sahibi olma tercihinin yerini kiracı olmaya bırakması olarak özetlendi.²

Kira artışının ve yaşanan konut sorununun bunlar yanında elbette pek çok nedeni var. Arz-talep ilişkileri, pandemi koşulları ve kiracı davranışlarıyla açıklanan ve devletin rolünün yalnızca “piyasa koşullarını kolaylaştırma” üzerinden sunulduğu bu duruma kent ve barınma hakkı boyutuyla bakmak ve devletin düzenleme görevini tamamıyla piyasa koşullarına bırakmasının sorunun açıklanmasında üst başlıklar olduğunu unutmamak gerekir. Soruna ilişkin getirilen çözüm önerilerinde “konut üretiminde düşük faiz” ve “daha fazla üretim” gibi devletin yalnızca piyasa koşullarını “kolaylaştırma” rolünün devamlılığını sağlayan “büyüme” odaklı geliştirilen önerilerin yalnızca kapitalizmin krizlerine yönelik çözümler olduğu bilinmelidir.

Özetlenen bu nedenler, elbette, kapitalizmin anlık krizlerinden ibarettir ve sorunun asıl kaynağını gizleyip çözümü piyasa koşullarındaki dengenin tekrar sağlanmasında arar. Yani bu nedenler, Engels’in yaklaşık 120 yıl önce ifade ettiği gibi, kapitalizmin geçici olan yanlarını gösterir ve değiştirilerek kapitalizmin işleyişinin normale döndürülmesi beklenir.³ Dolayısıyla sosyalistlere düşen görev, konut ve barınma sorununun geniş çaplı analizinin, konunun ilgili olduğu her disiplin göz önüne alınarak, toplumsal yapıdan ayrı düşünülmeden yapılması olacaktır. Konut sorununa yalnızca fiziki bir mekanı ekonomik olarak üretebilme koşulları üzerinden bakmak, konuyu yalnızca değişim değerine ve kentsel rant üretimine dayandırıyor. Barınma hakkı olarak bilinen, nitelikli ve herkes için erişilebilir konut üretimi, kapitalist piyasa ilişkilerinin hakim olduğu koşullarda mümkün görünmüyor.

2 <https://www.indyturk.com/node/405591/>

3 Friedrich Engels, Konut Sorunu (2013), çev. Tekin Genç, (Ankara: Alter Yayınevi)

Konut sorunu, cumhuriyet rejiminin ilanından sonra kırdan kente olan yoğun göçle nüfusun artışı sonucunda yıllardır çözüm bekleyen temel konulardan biri. Öyle ki dünyada “konut politikaları” denilen olgu, Türkiye’de nerdeyse yalnızca gecekondular tarihi olarak kendine alan buluyor. Sosyal konut üretiminin münferit örnekleri dışında devletin rolünün yalnızca çeşitli yasal düzenlemeler yaparak “kolaylaştırıcı” olarak belirlendiği bu sorun, özellikle 1980’li yıllardan itibaren kapitalizmin yeni biçimi olan neoliberal politikalarla beraber daha da derinleşti.

Yazının ilk bölümünde AKP iktidarının “sosyal politikalar” altında geliştirdiğini iddia ettiği konut üretimi yaklaşımları ve buna yönelik oluşturulan yasal süreçlerin devletin rolünü şekillendirmesi özetlenecektir. İkinci bölümde ise kent ve barınma hakkı bağlamında nitelikli konuta erişilebilirlik tartışılacak, sosyalist konut üretiminin potansiyelleri aranacaktır.

Bir meta olarak konut

2008 yılında yaşanan ve tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik krizin temelinde ‘konut’ vardı. Yüksek riskli konut kredisi olarak bilinen bu ekonomik kriz, konutun yalnızca bir meta olarak alınıp satılan, piyasada değişim değeri üzerinden var olan bir mala dönüştüğünü yıkıcı bir şekilde hatırlattı. David Madden ve Peter Marcuse’nin başlığı Türkçeye “Konutu Savunmak” olarak çevrilen kitabında yaşanan konut krizlerinin temelinde konutun bir yaşam alanı ve barınma hakkı çerçevesinde toplumsal bir ihtiyaç olmasıyla bir yatırım aracı olması arasında derinleşen çatışma anlatılır.⁴

“Konutun finansallaşması” olarak da bilinen bu süreç öncesinde, 2002 yılında AKP ekonomik istikrarı sağlayacağı ve sosyal politikalara yatırım yapacağı iddialarıyla tek başına iktidar partisi olarak seçildi. Geldiği günden itibaren, seçim vaatlerinin aksine, neoliberal piyasalarla işbirliğine giren iktidarın yoksul kesimler

4 Madden, D. ve Marcuse P. (2016). In Defense of Housing: The Politics of Crisis. Londra: Verso.

için hayata geçirmeyi planladığı sosyal politika yatırımları bir tezat oluşturmaktadır.⁵ Nitekim, geliştirilen konut politikalarıyla ve bunu kolaylaştırmaya yönelik başlayan “yasal düzenleme” süreçleriyle, amacının alt kesimlerin refahı için çalışmak olmadığını, AKP’nin sosyal politikalarının aslında kapitalist piyasa ilişkilerini derinleştirdiğini ve neoliberal büyüme stratejisine hizmet ettiği gerçeğini gösterdi.⁶

2002’de iktidara gelen AKP’nin ekonomik bel kemiğini inşaat ve gayrimenkul sektörleri oluşturmaktadır. Dar gelirliyle yönelik sözde sosyal konut üretme amacıyla 1984’te kurulan TOKİ’nin, özellikle AKP iktidarı süresince yapılan bir dizi yasama, destekleme ve özendirme faaliyetleri sonucunda mülk sahipliğini öncellediği görülmektedir. Devletin rolünün tamamıyla “kolaylaştırıcı” olarak tanımlandığı bu dönemde tüm düzenlemeler piyasa koşullarına bırakılmış, piyasanın işleyişini engelleyeceği düşünülen yasal kısıtlamalar devlet tarafından ortadan kaldırılmıştır. AKP eliyle devletin rolü tamamıyla “kolaylaştırıcı” olma rolüne evrilmiştir. Türkiye’nin konut politikalarına baktığımızda kilit noktada bulunan TOKİ’nin geçirdiği yapısal dönüşümler, kent mekanının değişimini açıklar nitelikte. Artırılan yetki alanıyla kentsel dönüşüm projeleri kapsamında da konut üretimini gerçekleştiren TOKİ, kuruluş sebebi olan dar gelirliyle konut sağlamadan uzaklaşarak borçlandırma yöntemiyle yoksulların daha da yoksullaşmasına, sermaye sahiplerinin ise sermayelerini büyütmesine öncülük etmiştir. Özel iştiraklerle ortaklık kurma, kentsel dönüşüm adı altında kamuya ait arazilerde konut yapma ve satma, kamulaştırma yoluyla özel mülk elde etme gibi yetki alanlarına sahip olan TOKİ, artık yalnızca kar elde etme amacı güden bir şirket haline gelmiştir. Dolayısıyla alt gelir grupları için sosyal konut üretiminden bahsetmek imkansızdır. Ayrıca konut kredileri yoluyla borçlandırılarak sahiplendirilen evlerde, mülkiyet hakkını elde etmek için düzenli olarak borcunu ödemeye, dolayısıyla çalışmaya zorla-

5 Tuna Kuyucu, Türkiye’de Sosyal Konut Politikasının Paradoksu, Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde: Kent, Mekân, İnsan (2020), 123-154

6 Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, The Turkish Welfare Regime in Transformation (2006), Journal of European Social Policy, 211-228

nan işçiler yoluyla kapitalist üretimin devamlılığı sağlanmış olur.

TOKİ'nin kar güden bir şirket olarak yaptığı toplu konut yapısına baktığımızda yüksek katlı ve yoğunluklu; kentsel dönüşüm projelerine baktığımızda ise konut sahipleri ve kiracıların yerinden edildiği durumlarla karşılaşırız. Mahallede bulunan tanışıklık hallerini ve sosyal ağları tamamen yıkıma uğratan bu süreçler, yerelde başlayacak barınma sorununa ilişkin direniş hareketlerinin önünü kesmektedir. Mahalleli yerinden edilmekte, bilmedikleri ve kentin çeperinde bulunan bir alanda yüksek katlı konutlara tamamen sosyal ağlarından koparılarak yerleştirilmekte, kent merkezi ile olan bağları kesilmektedir. Kamusal alanların eksikliğiyle ve birbirine benzeyen konutlarla birlikte mekanın örgütleniş biçimi, alanda yaşayanların yaşam alanlarına yabancılaşmasına, dolayısıyla topluluk olarak yaşamının getirdiği güven ağlarını kaybetmelerine neden olmuştur. Kentsel yerinden edilmeyeyle beraber kent belleğini oluşturan kent deneyimi yitimi yaşanmaktadır. Özellikle emekçi sınıflar için büyük bir kayıp yaratan bu durum, birlikte yaşama pratiklerini sönmölendirenerek ekonomik imece zeminlerini yok etmektedir. Yabancılaşma teorisi, değişim değeri üzerinden ele alınan her metaya uyarlanabildiği gibi, yabancılaştığımız barınma mekanlarımıza da uyarlanabilir. “Konuta yabancılaşma” olarak ele alabileceğimiz bu kavramla kastedilen “kendini evinde hissedememe”, “kendini evinde güvensiz hissetme”, “yaşadığın yerde huzurlu olmama” olarak nitelendirilebilir. Bahsedilen metalaşma süreci sonucunda konut ev, yuva ve sığınılacak güvenli alan olma tanımından çıkmış, artık bir kar elde etme aracına dönüşmüştür. Konuta ekonomik olarak erişilebilirliğin azalması ve mülk sahiplerinin baskısı sonucunda yerinden edilme korkusu yaşayanlar, artık yaşadıkları konuta ve dolayısıyla çevresine yabancılaşırlar.

Konut ve barınma sorununda açılması gereken bir diğer önemli, hatta temel başlıklardan biri kır-kent karşıtlığı üzerine olmalıdır. Kapitalizmin temelinde bulunan bu karşıtlığa, işçi sınıfını kent mekanına mülksüzleştirerek taşımasından aşınayız. Engels, Konut Sorunu'nda kır-kent karşıtlığının ortadan kaldırılmasıyla

mülkiyet tekelinin ortadan kaldırılmasını birlikte ele alır. Engels, bu yaklaşımla Marksist kent kuramının temellerini atmış, kentsel sorunların toplumsal sınıflarla olan ilişkisini ortaya koymuştur. Kır-kent karşıtlığını derinleştiren mülkiyet ilişkileri yoluyla kır-daki işçi toprağından edilmiş, sanayi üretiminin olduğu kentlere yığılmıştır. Kent mekanına yığılan sanayi işçileri için konut üretimi, ekonomik fayda elde etmek için bir araç haline gelmiştir. Bununla birlikte, Engels, konut açığı ve konut fazlalığı arasındaki diyalektik ilişkiye değinir. Engels, konut sorununda mekânsal olarak merkeze aldığı Almanya için bu durumu şöyle özetlemiştir; “Sermaye, elinden gelse bile, konut darlığını ortadan kaldırmak istemez.” Kentte, piyasaya dahil edilmeyen boş arsalar ve konutlar bulunmaktadır. Topraktaki özel mülkiyet eliyle devlet tarafından değil, piyasa tarafından fiyatlandırılan arsa ve konutlar, üst sınıfların arzına sunulmaktadır. Bunun yanında, SSCB’nin kent planlamasının temel hedeflerinden birinin kır-kent karşıtlığını ve büyük kent/küçük kent çelişkisini ortadan kaldırmak olarak belirlendiğini ve bu yönde geniş kapsamlı toprak mülkiyeti politikalarının geliştirildiğini biliyoruz.

Barınma hakkı olarak konut

Henri Lefebvre, kent hakkı kavramını tanımladığında henüz 68 hareketinin şafağıydı. Ancak tüm dünyayı etkisi altına alan gençlik ve işçi hareketinin birliğinden doğan sloganlara baktığımızda kente ait olmanın devrimci bir hareket; kent hakkının da yalnızca bir talep değil aynı zamanda bir temellük⁷ olduğunu gördük. “Barikat caddeyi kapatır, ama yolu açar”dı, “kaldırım taşlarının altında kum var”dı ve sokaklar direnişle, dayanışmayla geri alındı! Peki 68 hareketinden bu yana geçen yaklaşık 50 yılda, kent hakkına sahip olma iddiasına ne oldu?

Kent hakkı, bugün kaybedilen anlamıyla, verili bir hak üzerinden ele alınmamalıdır. Bu bireysel değil, kolektif bir haktır ve temel-

7 “Bir şeyi kendine mal etme” olarak tanımlanan temellük kelimesini burada “alacaklı olarak borçludan devralma” anlamıyla, emekçi sınıfın sahibi olduğu alanları üst sınıfın elinden alması eylemine gönderme yapmak amacıyla kullandım.

lük yoluyla alınır. Kavram, barındırdığı devrimci potansiyeliyle toplumları edilgenliğe itmez, tam tersine harekete geçirerek mekanda sermayenin ve devletin kontrolünü değil, halkın iktidarını savunur. 21. yüzyılın başında tekrar gün yüzüne çıkmasıyla kavram, anlamından uzaklaştırılmış, hukuki bir metnin revizyonist biçimine indirgenerek devrimci potansiyelinden uzaklaştırılmıştır.⁸ Kent hakkı, David Harvey'in dediği gibi; "aslolarak sokaklardan, mahallelerden ezilen insanların naçar zamanlarda yükselen yardım ve destek çılgınlıklarından doğmaktadır."⁹

Barınma hakkını da kent hakkından bağımsız düşünemeyiz. Kentin geleceğine yönelik tahayyül, kentte ikameti gerektirir ve mahallelerin, burada bulunan konutların nerede olduğu, kimleri dışlayıp içerdiği sınıfsal bir meseledir. Lefebvre "şehir hakkı kendini üstün bir hak biçimi olarak ortaya serer: özgürlük hakkı, toplumsallık içinde bireyleşme hakkı, habitat ve mesken hakkı. Yapıt hakkı, katılım ve sahiplenme hakkı da (*mülkiyet hakkından belirin biçimde farklıdır*) şehir hakkının içinde yer alırlar" der.¹⁰ Kapitalizmin hayatlarımızı değersizleştirdiği, kamusal alanlara erişimden mahrum bıraktığı, insanları ayrıştırdığı, yoksullaştırdığı günümüzde, sosyalist hareket konut sorununa barınma hakkı olarak bakmakla ve bunun üst başlığı olan kent hakkını politikalarının merkezine yerleştirerek kavramı ait olduğu yere döndürmekle sorumludur.

SSCB deneyiminde üretilen konut yapılarına baktığımızda ise özellikle Stalin döneminde yetişkin bireylere sağlanan konut sayısının neredeyse nüfusun tamamına yetebildiğini görüyoruz. Barınma hakkı ve herkese erişilebilir, mülk sahibi olmaksızın konut üretiminin reel sosyalizmin kapitalist sistemlerde piyasa koşullarına bırakılan konut politikalarıyla karşılaştırılamayacak başarılarından biri olduğu söylenebilir. Ancak konut tipolojileri incelendiğinde, bunun mutlak bir başarı olduğunu kabul edemeyiz. Kişi

8 Margit Mayer, "The 'Right to the City' in The Context of Shifting Mottos of Urban Social Movements", *City* 13:2 (2009)

9 David Harvey, *Asi Şehirler* (2012), çev. Ayşe Deniz Temiz, (İstanbul: Metis)

10 Henri Lefebvre, *Şehir Hakkı* (2015), çev. Işık Ergüden, (İstanbul: Sel Yayıncılık)

başına düşen konut alanının 4 metrekareye kadar düştüğü SSCB deneyiminin konut yapılarında barınma hakkından söz etmek; ancak yaşanabilir bir konut hakkından söz etmek mümkün olmayabilir. Bununla beraber daha hızlı çözümlere ihtiyaç duyulan ve büyük nüfusların barınabileceği konut alanlarını yaratmak için geliştirilen toplu konut yapıları, dönemin ekonomik-politik durumunun gerekliliklerinden biri olmuştur.

Günümüzün barınma sorununa baktığımızda da buna benzer bir hıza ihtiyacımız olduğundan bahsedebiliriz. Güvencesizleştirilen öğrenciler, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ezilen tarafında bulunan kadın ve LGBTİ+’lar ve giderek yoksullaştırılan emekçi sınıflar için geliştirilecek bunun gibi yaklaşımlar, SSCB deneyiminden örnek alınabilir. Ancak bunların kısa ve orta vadede çözümler olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca bu yaklaşım, yaşanan konut sorununu konut arzı sorununa indirgeyerek yeni imar faaliyetlerine meşru zemin hazırlayabilir. Yaşanabilir kent ve konut alanları inşa etmek, ekoloji mücadelesi ile paralel olarak, uzun erimli sosyalist konut politikalarının ve kalkınma planlarının temelinde olmalıdır.

Sosyalist kentlerin kapitalist kentlerden ayrıştığı en temel nokta, toprak üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılmış olmasıdır. Kent planlama anlayışı, yaşamın tüm alanlarını kapsayacak biçimde genişletilirken ekonomik planlama ile birlikte geliştirilmiştir. Dolayısıyla konut politikası da daha önceden bahsedildiği gibi günümüzün kapitalist toplumlarının ortaya çıkardığı mülk sahibi olma ile barınacak konut sahibi olma arasındaki çatışmanın olmadığı bir temelde geliştirilmiştir. Toprak rantının olmadığı sosyalist kentlerde, kent ve konut alanları kar etme amacıyla değil, toplumsal fayda çerçevesinde örgütlenmiştir. Konut mekanlarını değerli kılan şey, ondan elde edilecek kar değil, mekanı kullanan insanların yaşam pratikleri ve üretim biçimleridir. Reel sosyalizm deneyiminden günümüzün modern toplumlarına ilerlediğimize, tahayyül edilen sosyalizmin de yaşanmış deneyimlerden yola çıkarak geliştirilen bir kent planlama politikası olmalıdır. Bunu, aile kurumundan bağımsız yaşamları da geleneksel üretim pra-

tiklerine devam etmek isteyen aile yaşamlarını da hesaba katarak yapmalıdır, ki yukarıda sözü edilen niceliğin önünde yaşanılabilir ve toplumsallaşmayı sağlayacak nitelikli konut mekanları inşa edilebilsin. Sosyalizmin görevi, kapitalizmin sunduğu tüketim alışkanlıklarını ve suni yaşam biçimlerini tekrar üretmeden konut politikaları geliştirmek olmalıdır. Kapitalizmin insanları yalnızlaştırdığı ve çevresiyle birlikte kolektif üretim mekanları düşünülmeden geliştirilen konut mekanları, sosyalizmin hedeflediği konut politikasında yer bulamaz.

Bu bağlamdan baktığımızda, konut sorununun çözümünde nicelik olarak yeterli konutun üretilmesi mümkün değildir. Yaşanılan bağlam ve kültürün, konutun niteliğine etkisi vardır. Hızla kentleşen nüfusa karşın sınırlı coğrafi alan ve doğal kaynakların korunması için geliştirilen yaklaşımlar, nüfusun barınma sorununu yoğunlaşmış kent merkezlerinde çözmemize engel oluşturmaktadır. Bu noktada kapitalizminin temelinde bulunan, yukarıda bahsi geçen kır-kent karşıtlığına bakmak elzemdir. Sosyalist kent planlamanın temel amaçlarından biri olan bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi, kır-kent ayrışmasında ortaya çıkan farklılıkların giderilmesi olarak özetlenebilir. Kenti biçimlendirecek fiziki yaklaşımların ekonomik planlama ile paralel ele alındığı sosyalizm deneyiminde, 5 yıllık kalkınma planları çerçevesinde merkezi planlama anlayışının yerleştiği görülmektedir. Kapitalist kentlerde, büyük kentlerin gelişmesi ile birlikte kırsal bölgelerin kalkınması da piyasa koşullarına bırakılmıştır. Dolayısıyla bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi şöyle dursun, sistemin doğal işleyişi içerisinde ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır. Böyle bir sistemde, büyük kentler, kendi zenginleşmesini sağlamak amacıyla küçük kentleri ve kırsal alanları sömürecek, buradaki doğal kaynakları kendi büyümesini sağlamak için tüketecektir. Görüldüğü üzere, toprak, bu anlayışta yalnızca alım satım değeri çerçevesinde önem kazanmaktadır ve önemli olan tek şey artık değerın toplumsal sınıflar arasında paylaşılması değil; artışı ve fiziksel büyümesidir.

Bir şey yapmalı!

Konut ve barınma sorununun her ne kadar birçok başlık altında değerlendirilmesi gerekse de özellikle pandemi döneminin derinleştirdiği krizlere ve yoksullaşmaya çözüm olarak sosyalist politikalar geliştirmekle yükümlüyüz. Yazıyı, son zamanlarda başlayan sokak hareketlerinin taleplerini özetleyerek, ancak bunun kısa ve belki orta vadede çözümler olduğunu unutmadan bitirmek yerinde olur. Lenin'in dediği gibi; “kapitalist üretim biçimi var olmaya devam ettiği sürece, konut sorununun ya da işçilerin yazgısını etkileyen herhangi bir başka toplumsal sorunun tek başına çözümleneceğini ummak budalalıktır.”

Bu noktada “ne yapmalı”, sorusuna gelen ilk cevaplardan birinin “direniş ağlarını çoğaltmak” olması gerekmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, temellük yoluyla emekçi sınıflardan alınan kent mekanlarını geri almak için yan yana durmak bunun gerçekleşmesindeki ilk adım olacaktır. “Kente ait olmak devrimci bir eylemdir.” Kent mekanında gelişen direniş hareketlerinin kent hakkı bağlamında değerlendirilerek mekanın işgallerle geri alınması, kent yönetimini devletin ve sermayenin kontrolünden çıkarma yönünde atılacak adımlardan biridir. Dolayısıyla, direniş ağları örgütlemek, var olan hareketlere destek vererek çoğaltmak sosyalist politikaların gündeminde olmalıdır. Konut mücadelesi, sistematik bir değişimin aracı olarak görülmelidir. Emekçi sınıfların gecekondu mahallelerinde kentsel dönüşüme, yerinden edilmeye ve tahliyeye karşı örgütledikleri direnişlerin çapı ve etki alanı büyütülmelidir. Mevcut politik durum ve kentsel mücadelelerin aciliyet gerektiren doğası, anlık reflekslerle şekillenen hareketlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Sol mücadele açısından potansiyel taşıyan bu hareketlerin çıkmazları analiz edilmeli, parçacıl hareketlerin büyütülmesi için yerel düzeyde iletişim ağları kurularak hareketlerin odağı sisteme ve iktidara döndürülmelidir.

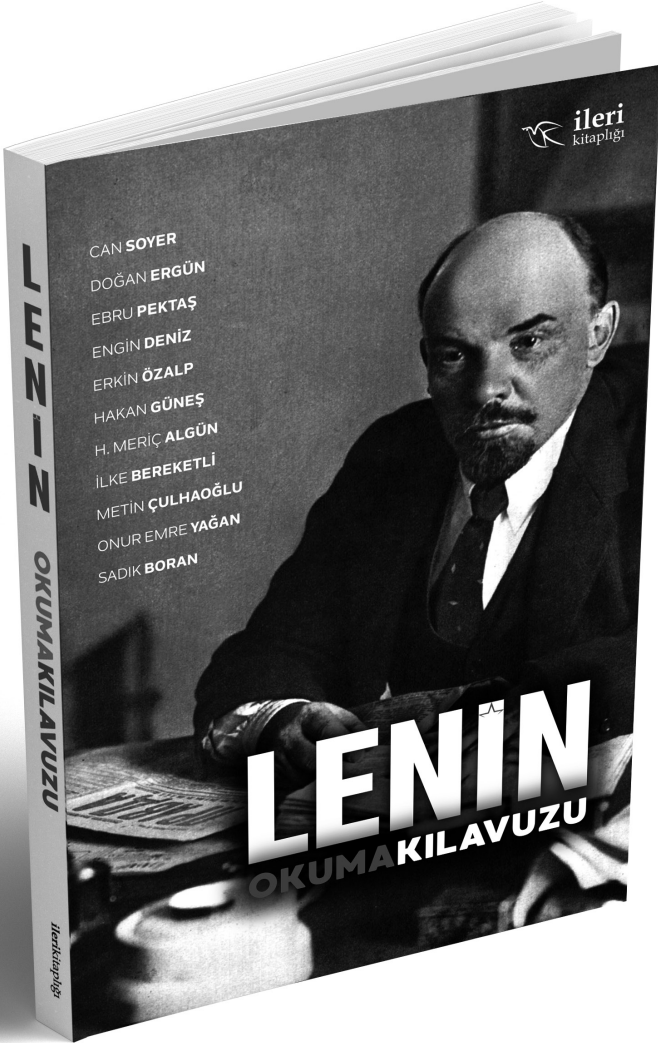
Konut mücadelesi emekçi sınıfların gündelik hayatının bir parçasıdır. Elbette bu sokak hareketlerini birtakım yasal düzenleme talepleri takip etmelidir. Sokağın sesinin mecliste yankılanması için, sokağın talepleri, mecliste bulunan temsilciler tarafından iletilme-

lidir. Ancak buradaki kilit noktanın, sokağın yasaları takip etmesi değil, yasanın sokağı takip etmesi gerektiği unutulmamalıdır.

Engels, konut sorununa çözümlerden birinin “doğal olarak, ancak, mevcut sahiplerin mülksüzleştirilmesiyle, yani onların evlerine evsiz işçileri ya da bugünkü evlerinde aşırı derecede kalabalık olan işçileri yerleştirerek” olabileceğini söylemiştir. Bu bağlamda kentlerdeki konut varlığı kapsamlı bir çalışmayla analiz edilerek mülkünde ikamet etmeyen mülk sahiplerine konulacak vergilendirmeye piyasada spekülatif fiyat belirlenmesinin önüne geçilmesi hedeflenebilir. Boş konutlara emekçi sınıfların, öğrencilerin ve barınma sorunu olan herkesin belli bir program dahilinde yerleştirilmesi mümkün olabilir. Yine, yerel yönetimlerin boş olarak tespit ettiği alanları piyasa fiyatının altında ücretlerle alarak veya kamulaştırarak sosyal konut yapılarına döndürmesi, barınma sorununun yakıcı sonuçlarına acil getirilecek yanıtlardan biri olabilir.

Bütün bu “düzenleyici” ve “geçici” çözümlerin nihai hedef yolunda bir uğrak olduğu unutulmamalıdır. Kent hakkını talep etmek, tek başına devrimci bir eylem olmamakla beraber bu hareketlerin potansiyelini küçümsemek de Haziran Direnişi’ne, Paris Komünü’ne giden yolları görememek olacaktır. Mücadele kanallarından birini nasıl mahalle ve kent hakkı direnişleri oluşturuyorsa, müşterek alanlar için yürütülen mücadeleler de oluşturmaktadır. Bu iki kanalı birleştirmek, birini diğerine öncelemeden geliştirilecek sosyalist politikaların merkezinde olmalıdır.

Son olarak konut sorunu bağlamında devletin “yönetememe” krizine gönderme yaparak bitirmek yerinde olacaktır. Bir toplumun devletten asgari düzeyde beklentisi, ortaya çıkması muhtemel sorunları tahayyül etmesi ve bunlara yönelik ekonomik-politik planlar geliştirmesidir. Ancak günümüzde yaşanan durumu bir siyaset-sizlik ve yönetememe sorunu olarak nitelendirebilmek için temkinli olmakta fayda var. Krizlerin devlet tarafından çözülememesi, bunun her zaman “yapmaya muktedir olmama” ile açıklanabilmesini sağlamaz. “Yapmayı tercih etmeyerek” bile muktedir olabilen bir iktidardan söz edildiğinde, devletin piyasa ile kurduğu ilişki daha iyi analiz edilmelidir.

Yargıda Dinselleşme, Adalette Şer'ileşme

ÖZGÜR URFA

Bu sene Yargıtay'ın yeni binasında gerçekleştirilen adli yıl açılış töreninde Yargıtay Başkanı'yla birlikte Cumhurbaşkanı ve Diyanet İşleri Başkanı'nın birlikte dua eden görüntüleri çokça konuşuldu. Laiklik ilkesi gereği din işlerinin kamusal işlerden ayrı tutulması gerekliliğini tek fotoğraf karesiyle ters yüz edenlerden Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş gelen tepkiler üzerine yaptığı «inanç insan ile Allah arasında olsun, evine yansımın, ticaretine yansımın, siyasetine yansımın, adaletine, yargısına yansımın istiyorlar» açıklamasıyla dini adalet ve yargıya yansıtma iradesini doğrudan ve açıklıkla ortaya koydu.

Yazı konusu olan ve son zamanlarda sıkça haberlere de yansıyan mahkeme kararlarındaki dini referansların artması konusuna girmeden önce ise hukuk ve din/dinselleşme ilişkisi hakkında konunun tarihsel arka planına ve gelişimine dair ipuçlarına göz atmakta fayda var.

Orta Çağ, Kilise ve hukuk

Ortaçağ'da din adamları eğitimli kişilerden oluşmaktaydı ve dü-

şüncelerinin ana referansı kilisenin dogmalarıydı.¹ Hukuk ve siyaset ilahiyatın ilkelerine göre incelenmekte, kilise dogmaları hukuk ve siyaseti belirlemekte, kutsal kitabın sözleriyle mahkemelerde yasa gücünde görülmektedir.² Bu dönemde Engizisyon Mahkemeleri, Hristiyanlıktan dönenler ve Kilisenin doktrinine aykırı hareket edenlere karşı kurulmuş olan yargı yetkisine sahip mahkemelerdi. Bu mahkemelerin asıl amacı yurttaşların inancını sorgulamak, Hristiyanlıktan ayrılanları geri döndürmek ve Hristiyanlığa zarar gelmesini engellemek olarak tanımlanıyordu. Bu mahkemelerin en acımasız kararlarını ise kadınlara karşı verdiği bilinmektedir. Cadı avı olarak adlandırılan yargılama ve infazlar sonucunda binlerce kadın yaşamını yitirmişti. Cadı avı, Hristiyan kültürünün egemen kıldığı erkek egemen toplum düzenine uymayan, itiraz eden kadınların cadı ilan edilmesi sonucunda infaz edildikleri bir “hukuk” düzeniydi.

Feodalitenin bağrında burjuvazi gelişmekte olup yeni bir sınıf olarak ortaya çıkmaktaydı. Feodalizm esaslarına göre şekillenen Katolik dünya anlayışı burjuva sınıfına ve onun üretim ve değişim koşullarına yeterli gelmemektedir. Bu nedenle burjuvazinin yeni kavramı olarak hukuksal dünya anlayışı ortaya çıktı. Bu anlayış tanrıbilimci yaklaşımın dünyevileştirilmesiydi. Tanrısal hukukun yerini pozitif hukuk, kilisenin yerini ise devlet almaktaydı.³

Üretim ilişkilerinin değişimi ve gelişimiyle birlikte siyasal, toplumsal yapı da değişmekte ve yeniden şekillenmekteydi. Yeniden şekillenen siyasal rejimler de kendi ihtiyaçları doğrultusunda siyasi, idari ve hukuksal yapılanmalarını inşa etmekteydi. Buradan hareketle nerede olursa olsun bir hukuk kuralını anlamak için kuralın kendisi değil üzerinde yükseldiği üretim biçimi ve bu çerçevede örgütlenen toplumsal ilişkilerin incelenmesi gerekmektedir.⁴

1 Karl Marx - Friedrich Engels, *Din Üzerine*, Çeviren: Kaya Güvenç, Sol Yayınları, 2013, s. 249.

2 a.g.e., s. 92.

3 Muzaffer Şakar, *Kadıran Hakime Bir Mesleğin Yolculuğu*, İletişim Yayınları, 2021, s. 65.

4 a.g.e., s. 67.

Osmanlı'da kadılık ve yargı

İslam hukukuna göre kişiler arası hukuksal uyuşmazlıkları çözmeye yetkisi hükümdara ait olmasına rağmen, hükümdarlar bu yetkiyi kadılar tayin ederek kullanmışlardır.⁵ Kadı, Osmanlı Devleti'nde kaza adı verilen yerleşim yerlerine belli bir süre için merkezi yönetim tarafından atanmış, görev bölgesindeki şer'i ve idari yargıdan tek başına sorumlu olan, ayrıca mülki idare amiri, yerel yönetici ve emniyet müdürlüğü görevlerini de yerine getiren kamu görevlisidir. Kadı olmak için medrese eğitimi almanın yanı sıra hür, müslüman, erkek, akli başında ve adil olmak gerekiyordu. Kadıların doğrudan ilgilendikleri konular adli içerikli konularken, diğer idari görevlerdeki işlevleriye doğrudan işi yapmak yerine işlemleri denetlemektir.

Kadılar görev yaptıkları yöredeki şer'i mahkemelerde pek çok konuda davaya bakmakla görevliydi. Nikah, izdivaç, miras bölüştürme, vasi tayin ve azli, cürüm ve cinayet vb. bütün davalara şer'i mahkemelerde kadılar bakmakta ve Hanefi mezhebine göre hüküm vermekteydiler. Kadılar davalara camilerde bakmaktaydı, bazı zamanlarda ise kendi evlerini de mahkeme olarak kullanabilmekteydi.⁶ Şeyhülislam ise yargı bürokrasisinin düzenine doğrudan tabi olmamakla birlikte zaman içerisinde üst rütbeli kadıların tayin edilmesinde yetkilendirilmesiyle dolaylı da olsa bu hiyerarşideki yerini almıştı. Kadılar, şer'i ve örfi hukuka göre hüküm vermeye yetkiliydi. Padişah fermanlarının örfi hukuk, şeyhülislam fetvalarının şer'i hukuk bakımından kararlar üzerinde mutlak etkisi bulunmaktaydı.⁷

Tanzimat dönemiyle birlikte yargı alanında da çeşitli değişiklikler yaşanmış, şeriatın uygulama alanı kısmen daraltılarak, şer'i hukukla birlikte uygulanmak üzere bazı laik yasalar yürürlüğe sokulmuştu. Bir yandan şeriat mahkemeleri kapatılmayıp şeyhülislama bağlanırken, diğer yandan nizamiye mahkemelerinin kurulması-

5 a.g.e., s. 86.

6 Vikipedi, Kadı (Osmanlı İmparatorluğu)

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Kad%C4%B1_\(Osmanl%C4%B1_%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Kad%C4%B1_(Osmanl%C4%B1_%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu))

7 Şakar, s. 130.

la şeriat mahkemelerinin yetki alanı azaltıldı. 19. yüzyılda gerçekleştiren sanayi devriminden sonra ucuz ve bol olan mallarını Osmanlı topraklarında satmak isteyen Avrupalı tüccarların Osmanlı halkı ile kurduğu ticari ilişkiler sırasında doğan sıkıntıların kadıların huzuruna götürmek yerine tüccar heyetlerine başvurmaları sonucu ticaret mahkemeleri kurulmuş ve bu durum kadılık kurumunun sonunu hazırlamıştı.⁸

Kadıların güvenlik ve belediye alanındaki görevleri II. Mahmut dönemindeki reformlar sırasında, idari görevleri de Tanzimat döneminde ellerinden alındı. 1879'daki adli düzenlemeler sonucu savcılık kurumu, avukatlık ve noterlik unsurları sisteme dahil edildi. Cumhuriyet'in ilanından sonra laik bir yargısal sisteme geçildi ve artık ihtiyaç duyulmayan şer'i mahkemeler tamamen ortadan kaldırıldı. 1924 yılında kabul edilen 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreselerin kapatılması sonucu kadı yetiştirilebilecek bir eğitim kurumu kalmadı. Bununla birlikte aynı yıl kabul edilen 469 sayılı Mehakimi Şer'iyenin İlğasına ve Mehakim Teşkilâtına Ait Ahkâmı Muaddil Kanunla kadılık kurumu idari ve adli teşkilatlardan tamamen kaldırıldı.

Cumhuriyet dönemi ve yargı

Cumhuriyet'in kuruluşuyla ve dinin diğer kurumlardaki etkilerinin ve organik ilişkisinin ayrıştırılması süreciyle birlikte yargı kurumlarının ve hukuk alanının da dini referanslardan ayrıştırılması süreci başladı. Dini görevlilerin yargısal yetkileri tamamen sonlandırılarak ayrı bir yargı bürokrasisi kurulmuş, ilk hukuk fakültesi 1925 yılında Ankara'da açılmıştır. Yeni dönemin ve rejimin ihtiyaçları doğrultusunda eski hukuk rejimi tamamen ortadan kaldırılarak temel yasalar Avrupa ülkelerinden uyarlanmıştır. Yeni rejimin inşası sürecinde seküler bir hukuk sistemi benimsenmiş olup, dini referanslar tamamen ortadan kaldırılmasa önemli ölçüde azaltılmıştır. Mahkemeler, şer'i kurallardan arındırılarak yürürlüğe giren daha

8 Şeniz Anbarlı Bozatay - Konur Alp Demir, "Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:6 Sayı: 10, 2014-Haziran.

çağdaş ve dünyevi referanslı yasal düzenlemeler çerçevesinde yargılamalar yürüterek kararlar vermeye başlamıştır.

Yargı mekanizmasındaki yapılanmada ve işleyişte ise 12 Eylül 1980'e kadar çeşitli değişiklikler olmakla birlikte esasında kuruluş ve devamında yaklaşımdan radikal bir uzaklaşma olmamıştır. 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında ise esaslı yapısal ve işlevsel değişiklikler yaşandı. Bunlardan birkaçı şunlardır: Bu döneme kadar ayrı yürütülen hakimlik ve savcılık meslekleri birleştirilmiş, yüksek mahkemeler olan Yargıtay ve Danıştay üyelikleri mali ve sosyal haklar haricinde diğer hakim-savcılardan ayrı bir düzenlemeye tabi tutulmuş, hakimlik teminatının en önemli unsuru olan "yer teminatı" ortadan kaldırılmıştır. 12 Eylül 1980 sonrası süreçte ise en önemli kırılma noktası 2010 Anayasa referandumuyla birlikte yaşandı.

AKP döneminde yargı

AKP, her ne kadar 2002 yılında iktidara gelmiş ise de devlet bürokrasisi içerisinde gerek kendi kadrolarını yetiştirmesi gerekse de kadro devşirmesi ve çeşitli ittifaklar kurması belirli bir zaman aldı. Özellikle cemaat ile yapılan açık ittifakın yargı içerisindeki ilk ürünleri 2007 yılındaki Ergenekon, Balyoz ve diğer torba soruşturmalar ve davalar sürecinde alındı. Bu dönem itibarıyla yüksek yargı olarak adlandırılan yargı mekanizmasının üst yapılanmasında henüz istenen etki ve kadrolaşma elde edilmemiş olsa da tabanda cemaatin mevcut gücü üzerinden bir örgütlülük yaratıldığı ve hareket kabiliyetine erişilmiş olduğu ortaya çıktı. Özellikle İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerdeki merkez adliyelerde "terör" dosyalarını yürüten hakim ve savcılar üzerinde kontrolün sağlanmasıyla birlikte düğmeye basılmıştı. Bu süreçte çok sayıda siyasi operasyon yargı aracılığıyla yürütülerek binlerce insan gözaltına alınmış ve tutuklanmıştı.

AKP, kendisinden önceki rejimi değiştirmek amacıyla kendisinden olmayan ve özellikle de bürokrasi içerisinde yerleşik olan etkili isim ve çevrelere yoğunlaştırdığı operasyonlarla istediği sonuçları elde etmeyi başarıyordu. Yargının tabanında istenilen etki, örgütlülük

ve basıncın yaratılmasının ardından 2010 yılına gelindiğinde bu sefer hedefte yüksek yargı bulunuyordu. Aslında 2007 yılında başlayan sürecin devamı niteliğindeki adımlar gizli saklı değil, açıktan ve “cesur” hamlelerle yapılıyordu. Kimi liberal çevrelerin de “darbeyle hesaplaşma” adına “yetmez ama evet” dedikleri Anayasa değişikliği, yargının üst yapısının da ele geçirilerek gericilik tarafından tamamen teslim alınması sürecinin ana durağıydı.

Gerek ülkemizde gerekse dünyada polis/kolluk kuvvetlerinin yetkilerinin artması aynı anda hukukun askıya alınması ve diktatörlüğe giden bir değişimdir.⁹ Türkiye’deki dikta rejimine giden yolda polis yetkilerinin arttırılmasıyla eş zamanlı olarak dinci gericiliğin de hem toplumsal yaşamda hem de yapısal olarak her alanda etkisi artmıştır. Yargı alanı da bu etkiden muaf olmadığı gibi hakim-savcı kadroları bir yandan cemaat ve tarikatlara teslim edilirken, diğer yandan bu kadroların imza attıkları kararlardaki dini referanslarda da gözle görünür bir artış yaşanmaya başladı. Anayasa ve kanunlara dini referansları açıktan koyma meşruiyetini bulamayanlar şer’i atıfları mahkeme kararlarına koymak suretiyle içtihat yaratarak ideolojik hegemonya tesis etme çabası içerisinde. Söz konusu referansların hukuksal dayanağı bulunmadığı gibi meşruluğunun da olmaması sebebiyle siyasi iktidar ellerindeki kadrolarla ve güçle fiili durum yaratmaya çalışmakta.

2010 Anayasa değişikliğinin yargı ile ilgili esaslı kısmı yüksek yargı organı olan Yargıtay’ın yapısına ilişkin değişikliklerdi. Yargıtay’ın işlevi, yerel mahkeme kararlarına yapılan itirazlar sonucunda hem nihai karar verme yetkisine sahip olması hem de verdiği kararların içtihat olarak değerlendirilerek tüm yargılama faaliyetini esastan belirlemek şeklinde özetlenebilir. 2010 yılı öncesinde Yargıtay’daki kadroların siyasi ve ideolojik pozisyonu ise ağırlıklı olarak Kemalist olarak nitelendirilebilecek kadrolardan oluşan bir toplamdı.

AKP’nin, yargı mekanizması içerisinde hakim-savcı tabanında elde ettiği güç ile Adalet Bakanlığı aracılığıyla Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulundaki (HSYK) gücü, yüksek yargıda istediği etkiyi

9 Jean Claude Paye, Hukuk Devletin Sonu - Olağanüstü Halden Diktatörlüğe Terörle Mücadele, İmge Kitabevi, 2009, s. 246.

yaratmıyordu. Mevcut üye belirleme ve seçme usulleriyle de Yargıtay'da etkin olamayacağını anlayan siyasi iktidar tam da bu nedenle Anayasa değişikliğiyle yüksek yargının yapısını tamamen değiştirerek hegemonya kurmayı amaçlıyordu. Siyasi iktidar, Yargıtay'ın mevcut üyelerini değiştirmek ya da tasfiye etmek şeklinde bir hamle yapamamasından kaynaklı olarak tercihini üye sayısını arttırmak ve seçilecek yeni üyeler aracılığıyla mevcut yapının etkisini kırmak yönünde yaptı. Anayasa değişikliğinin yürürlüğe girmesiyle birlikte Yargıtay'ın üye sayısı arttı, yeni açılan kadrolara yüzlerce yeni hakim "atandı" ve bu değişiklikler sonrasında AKP artık yüksek yargıda da istediği gücü elde etmeyi başardı.

AKP-Cemaat ayrışması ve kavgasına kadar sürecek olan bu işleyiş, Fethullahçıların 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında yeni bir boyuta evrildi. Darbe girişiminin hemen ertesinde görevli hakim-savcılarının 1/3'ü önce meslekten uzaklaştırıldı, sonrasında ise süreç ihraç edilmeleriyle devam etti. Aynı dönemde Yargıtay üyelerinin tamamının görevi sonlandırılarak, üyelik için yeniden seçim yapıldı. Bu doldur-boşalt dönemini de esasen tasfiye edilen Fethullahçı hakim-savcılarının yerlerine Süleymancılar, Hakyolcular ve Menzilcilerin geçirilmesi olarak özetlemek yanlış olmaz. Hakim-savcılarının kolaylıkla ihraç edilerek yerlerine yenilerinin atanması, yine hakim-savcı sayısının iki kat birden arttırılması Taylorizm ve Fordizm ile benzer bir işlev görmüş, üretim süreçlerini kitleleşleştirmiş ve emek gücünü vasıfsızlandırmıştır.¹⁰

Mahkeme kararlarındaki dini referanslar

Kuzguncuk'taki Surp Krikor Lusavoriç Ermeni Kilisesi'nin haçını söküp yere atan Mazlum Serin'in yargılandığı davada mahkeme sanık hakkında 1 yıl 4 ay hapis kararı vermişti. Kararı veren İstanbul Anadolu 64. Asliye Ceza Mahkemesi kararının gerekçesini Diyanet tefsirindeki "En'am Suresinin 108. ayetine dayandırmıştı. Bu karar alenen dinin hukuk alanına müdahalesiyken, dinin yasalara, yargıya adım adım temel referans olmaya başladığının da açık bir göstergesiydi. Benzer şekilde Anayasa Mahkemesi'nin müftülere dini nikah

10 Şakar, s. 269.

kıyma yetkisi verilmesine ilişkin CHP'nin başvurusunu reddettiği kararında da "Kural, İslam dinine mensup bireylerce din ve vicdan özgürlüğü kapsamında bir ihtiyaç olarak görülen dini törenin yapılmasını kolaylaştırmaya yönelik bir düzenleme niteliğindedir" şeklinde gerekçe kurarak İslam inanışına göre yasa yapıldığını ilan etmişti. Anayasa Mahkemesi, Anayasa'daki laiklik ilkesini çiğneyerek, Mazlum Serin davasında olduğu gibi ayetli-sureli mahkeme kararlarının yolunu açmış oldu.

Daha güncel bir örnek ise Adalet Bakanlığı'nın Boğaziçi Üniversitesi'ndeki sergi kapsamında açılan soruşturmayla ilgili olarak Anayasa Mahkemesi'ne yapılan bir başvuruda evrensel hukuk ilkeleriyle hiçbir şekilde bağdaşmayan bir görüş bildiriminde bulunmasıydı. Bakanlığın verdiği cevap yazısında eşcinselliğin İslam dini literatüründe 'yasak' ve 'haram' kabul edildiği belirtilerek; "İslam'ın tek yaratıcı olan Allah inancı ve tevhid inancına aykırı olan 'Şahmeran' figürünün yine İslam'ın ve Müslümanların yeryüzündeki en kutsal mekan olarak kabul ettiği Kabe'nin tasvir edildiği bir resim üzerine yapılandırılması suretiyle oluşturulması ve sergilenmesi değerlendirildiğinde, gayri muayyen kişilere yönelik alenen yapılan soruşturmaya konu eylemlerin LGBT olarak anılan bir sosyal kesim ve Türk toplumunun büyük çoğunluğunu oluşturan Müslüman vatandaşlar açısından halkın sosyal sınıf bakımından farklı özelliklere sahip bir kesimini, diğer kesimi aleyhine kin ve düşmanlığa tahrik edici nitelikte olduğu iddianamede de olgusal temelleriyle birlikte ortaya konulmuştur» şeklinde beyanlarda bulunulduğu haberlere yansımıştı.

Başka bir mahkeme kararında içerisinde Allah kelimesi geçen cümlede parantez içine "haşa" kelimesinin yazılması, besmele ile duruşma açan hakimler ve gerekçeli kararlarda surelere atıfta bulunan mahkemeler, yargıda dini referansların kullanımındaki artışın basına yansıyan sadece birkaç örneği. Yaklaşık on yıl önce yargıyı siyasi irade eliyle Fethullahçılara teslim edip "yargı imamlarıyla" iktidarın aparatına dönüştürenler bugün de Fethullahçıların yerini alan Süleymancılar, Hakyolcular ve Menzilcilerle birlikte Ali Erbaş zihniyetindeki "imamın yargısını" hayata geçirme çabasında.

2021 yılı için yaklaşık 13 milyar lira bütçesi olan Diyanet İşleri Başkanlığı görevini yürüten Ali Erbaş, dua etmeye giderken kullandığı 1 milyon lira değerindeki Mercedes'inden "fakirlik Allah'a yakın olmaktır» şeklinde fetvalar vererek, dini ve inancı neden ticarete, siyasete ve adalete yansıtmak istediğini son derece açık bir şekilde dile getirmekte. Diyanetin amacı Orta Çağ'daki gibi yargının bizatihi yürütücüsü olmak değil ise de yargının/hukukun referansı ve meşruiyet dayanağı olma iradesi gösterdiği tartışmasız. Yasal düzenlemelerde yer almasa dahi mahkeme kararlarıyla ve yargı içerisindeki örgütlenmelerle dini referansların kuvvetlenmesi, seküler düzenlemelerin fiili olarak etkisizleştirilmesi ve Orta Çağ karanlığından kalma şer'i referansların yeniden gündem edilme çabası önemsiz görülmemeli.

Osmanlı döneminde kadıların iki referansından biri padişahın fermanı, diğeri şeyhülislamın fetvasıydı. Bugünün Türkiye'sinde de yargının asıl referansı Saray'ın açıklamaları olup, Diyanet İşleri Başkanının uğraşısı da da şeyhülislam olma gayreti olarak okunabilir. Yapılan açıklamalarda ve mahkeme kararlarında yer alan dini referansların münferit vakalar olarak değerlendirilmesi birçok nedenle mümkün değil. Çünkü, birincisi söz konusu eğilimin siyasi iktidarın söylem ve eylemleriyle paralellik gösteriyor, ikincisi bahse konu kararları veren hakimler hakkında herhangi bir cezai ve idari işlem başlatılmıyor, üçüncü olarak ise benzer nitelikte kararların yakın tarihlerde peş peşe gelmesinin tesadüfle açıklanması mümkün görünmüyor.

Saray Rejimi'nin her geçen gün toplumsal alanda güç ve meşruluk kaybını telafi edecek çeşitli hamleler yaptığını ve yapacağını tahmin etmek zor değil. Hukuk ve yargı alanında yaşanan gelişmelerin de bu çerçevede değerlendirilmesi gerekiyor. Gericiliğin şiddetini arttırmasıyla birlikte bir yandan kendi tabanını konsolide etme çabaları, diğer yandan da yerleşik bulundukları idari ve yargısal makamların yetkilerini ziyadesiyle aşarak rejimin bekasını koruma refleksleri gelecek günlerde de farklı şekillerde karşımıza çıkmaya devam edecek gibi görünmekte.

Okullar Açıldı, Devlet Tatilde

ZÜBEYDE DİZDAR

Bu yazının konusu küresel salgın sürecinde ve bugün okulların yüz yüze eğitime açılmasının ardından eğitimde yaşananlar. Fakat genel olarak eğitimden ve ülkemizde eğitimin geldiği noktadan söz etmeden konuya girmek eksiklik yaratacak. Bir buçuk yıldır yaşadığımız ve yaşamakta olduğumuz bu süreç şimdiye kadarki eğitim siyasetlerinden bağımsız ele alınamaz.

Eğitime ayrılan bütçe, öğretme ve eğitme politikaları eğitimin niteliğini doğrudan doğruya etkiler. Bizimki gibi kişi başına düşen ortalama gelirin düşük olduğu ülkelerde ise eğitime ayrılan bütçeler de genellikle düşük olur, hele ekonomik kriz süreçlerinde “tasarruf yapılacak” kalemler içinde eğitim her zaman ilk sıralarda yer alır. Bu nedenle de ülkemizde yaygın eğitimin verilmeye başlandığı tarihlerden bu yana eğitimin niteliksizliği, eksikliği önemli bir başlık olmuş; sol, sosyalist unsurların gündemlerinden eğitimin sorunları ve mücadelesi hiç düşmemiştir.

Eğitimin önemsenmesi ideolojik alt yapıyla ilgilidir

Biz komünistler, aydınlanmacı bakışımızın da doğal sonucu olarak tarih sahnesine çıktığımızdan beri eğitime, eğitimin yaygın ve nitelikli olmasına özel bir önem veririz. Bunun birçok nedeni var

elbette; eğitimin en temel insan haklarından biri olduğu savımız, kişinin bakış açısını genişletme, dünyayı algılamasına yaptığı pozitif katkı, toplumda bilgiye ve bilime dönük saygının gelişmesi, nitelikli emeğin artması, vesaire.

İnsan doğduğu andan itibaren çeşitli uyaranların etkisi altında bir öğrenme yolculuğuna başlar. Uyaranların niteliği, çeşitliliği ve kişinin hayatındaki bağlamlar öğrenme sürecini birebir etkiler ve kişiye çeşitli düşünüş özellikleri kazandırır. Ortalama bir eğitimden geçmiş yetişkin biri belirli bir sistemle eğitim aldığı anda öğrenme becerisini de geliştirmiş olur. Bu eğitim süreçleri okullarda, akranlarla birlikte gerçekleştiğinde ise kişinin sosyal olarak da gelişimine önemli bir katkı sağlar. Dolayısıyla, özel örnekler hariç, bir eğitim kurumunda eğitim almış bir kişiyle almamış bir kişinin yaşamı algılaması, sorgulaması, yeniye gösterdiği tepki de farklı olur. Eğitimin niteliğinin nasıl olduğundan bağımsız olarak sadece bir eğitim sürecinin kişiye kazandırdıklarından söz ediyorum. Eğitimin niteliği artırıldığında ise kişide çok daha verimli bir öğrenme, düşünme ve üretme davranışı gelişecektir.

İşte dinci-gerici ideolojilere sahip iktidarlar, tam da bu nedenle eğitime, özellikle de laik, bilimsel, karma eğitime deyim yerindeyse “düşman”dırlar. Çünkü sorgulamak, eleştirel ve yaratıcı düşünebilmek, karşı cinsle uzun saatler aynı ortamı paylaşmak kişiyi “inanç”tan uzaklaştırır. Bu nedenledir ki 15 Temmuz’da ölen Erol Olçok’un cenaze namazını kıldırın imam, ülkenin Cumhurbaşkanı’nın önünde rahatça “Her türlü şerden ve şerliden sen bizi muhafaza eyle yarabbi. Bilhassa okumuşların şerrinden bizi muhafaza eyle yarabbi” diyebilmektedir. Topluma verilen mesaj, “eğitimli insanların şer odağı” olduklarıdır.

Ayrıca, gerici AKP zihniyeti iktidara geldiği günden beri öğretmenlik mesleğinin saygınlık ve güvenilirliğine zarar verecek uygulama ve açıklamaları bilinçle ve süreklilikle yapmış, yapmaktadır. Okumuş insana duyulan saygının azalması, cahilliğin yüceltilmesi amacıyla aynı siyasi duruşu; doktorluk, mühendislik, avukatlık, hakimlik gibi meslekler için de sürdürmüştür.

Eğitime değer verilmediğinin başka bir göstergesi de AKP'nin 19 yıllık iktidarı süresi boyunca yedi kez değişerek en çok değişikliğe uğrayan bakanlığın Milli Eğitim Bakanlığı olmasıdır. Her yeni bakanla ve hatta aynı bakanın görev süresi içerisinde defalarca ve çoğu kez hiçbir neden gösterilmeksizin eğitim sistemi değişmiştir. Eğitimin yapboz tahtasına dönmesinin nitelikte yaratacağı sorunları söylemek bile gereksiz, oraya girmeyeceğim ama bu yaklaşımın aynı zamanda eğitimin prestijine de büyük zararlar verdiğini söylemeliyim. Buradaki temel alt yapı, “eğitim çok da önemli değildir, öyle de olur böyle de olur” zihniyetidir. Oysa eğitim, hem politikaları hem müfredatı açısından ikide bir değiştirilecek basitlikte ele alınamaz. Eğitimin uzun süreli bir hazırlığın sonucunda yapılandırılması ve tüm paydaşlarla (*öğretmen, öğrenci, veli*) beraber ele alınması, yaşanan sorunlarda çözümün birlikte oluşturulması, yeni eğitim öğretim yöntemlerinin üretilmesi; kurumsal, güvenilir özellikler göstermesi çok önemlidir.

Eğitimi, bu kadar az önemseyen ülkelerin eğitim seviyeleri de düşük olacaktır; OECD tarafından 15 yaş grubundaki örgün eğitim alan öğrencilerin kazandıkları bilgi ve becerileri değerlendiren ve üçer yıllık periyotlarla yapılan uluslararası bir araştırma programı olan PISA araştırmalarında ülkemiz 2018’de de ortalamanın altında kalmıştır. YKS 2021 sonuçları ise içler acısıdır. Sınava giren 2.6 milyon öğrenciden yaklaşık 1 milyonu ilk sınavdaki 150 taban puanını geçememiş, eğitim literatürüne “sıfır çekmek” diye bir deyim eklenmiştir. 12 yıl temel ve zorunlu eğitim alan bir öğrencinin tek bir soruyu bile cevaplayamaması aklın alacağı bir gerçek olamaz.

Buradan nereye varmak istiyorum: Salgın süresince okulları en çok kapalı kalan ülkelere biri olmamızın nedeni de sonunda yüz yüze eğitime geçilen bu eğitim ve öğretim yılında alınmayan önlemlerin altında yatan da eğitimi aslında gereksiz ve hatta tehlikeli gören zihniyettir. Bir buçuk yıldır okullardan uzak kalmanın yarattığı yıkımın önümüzdeki yılda da tekrarlanmasından çekilmemektir ve bunun altında dinci-gerici ideoloji yatmaktadır.

Eğitimin kalitesi devlet okullarında daha da düştü

AKP, devlet okullarında normal derslerin içeriğine yaptığı müdahalelerle, *(evrim teorisinin anlatımının yasaklanması, M. Kemal'siz bir devrim tarihi yaratmak, edebiyat kitaplarında gerici, ırkçı "yazar" ve "şair"lerin eserlerine daha fazla yer verme vs.)* zorunlu ve seçmeli derslerle müfredatı gericileştirerek bir taşla iki kuş vurmuştur: Devlet okullarına giden çocukların beyni "dindar-kindar nesil yetiştirme" siyasetinin ürünü gerici müfredatla zehirlenirken çocuğunun laik, bilimsel eğitim almasını isteyen aileler ise özel okullara yönlendirilmiştir. Özel okul patronu Bakan Ziya Selçuk döneminde bu siyaset daha da belirginleşmiştir.

COVID-19 küresel salgını süresince AKP iktidarının eğitimde aldığı kararlara bakınca bile devlet okullarını önemsemeyen zihniyeti hemen anlaşılmaktadır. 2020-2021 Eğitim ve Öğretim Yılı'nın neredeyse tamamı uzaktan gerçekleşmiştir. İnternet üzerinden yürütülen bu faaliyet internet ve bilgisayara erişemeyen öğrenciler için tamamen eğitimsiz geçen koca bir yıl anlamına gelmiştir ve bu oransal olarak da az değildir. MEB Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü'nün son açıklamasına göre, 21 Eylül 2020-30 Nisan 2021 tarihleri arasında 12 milyon 805 bin öğrenci EBA'yı kullanmıştır. Zorunlu eğitime kayıtlı 18 milyona yakın öğrenci olduğu düşünüldüğünde ve bu rakamdan özel okullar çıkarıldığında, Eğitim-Sen verilerine göre en az 4 milyon öğrencinin ne uzaktan ne de yüz yüze eğitim aldığı görülür. Yani okul çağındaki çocukların yaklaşık %25'i eğitimden bir yıl süreye uzaklaşmıştır. Eğitim alamayan öğrenciler arasında ne yazık ki Kürt öğrenciler oransal olarak öne çıkmaktadır.

Diyarbakır'daki tabloyu ortaya koyarsak diğer illerde çok daha vahim bir tablonun olduğunu belirtmemize gerek kalmayacaktır. Emekçilerin yoğun yaşadığı Bağlar ve Sur ilçe merkezleri ile köylerde zoom üzerinden gerçekleştirilen eğitime katılıma dair veriler şöyledir:

Mart-Haziran (2020) aylarında Diyarbakır'da 1 saniye bile EBA'ya giriş yapamayan öğrenciler Bağlar'da 24 bin 430, Silvan'da 15 bin

248, Sur'da 20 bin 636 olup il genelinde toplam sayı 200 bine yakındır. Belirtilen dönemlerde Diyarbakır'da toplamda 1677 okul ve 492 bin 975 öğrenci bulunmaktadır. Bu oran toplam öğrenci sayısının %20'sine denk düşmektedir.

Eğitimin uzaktan olacağının belli olduğu bu dönemde Milli Eğitim Bakanlığı, öğretmenlere, olanağı olmayan öğrencilere ücretsiz internet sağlamamış, tablet, bilgisayar dağıtmamış, dağıtmak şöyle dursun indirimli alış olanağı bile sunmamıştır. Öğretmen, öğrenci, okul yönetimleri kendi kaderlerine terk edilmiştir. Uzaktan eğitim sürecinin olabildiğince verimli geçmesi için öğretmenlerin kendi ceplerinden ödeyerek eğitim materyallerine ulaşmaya çalışmaları taktire şayandır.

Bu süreçte sağlık emekçilerinin devlete rağmen gösterdikleri öznel çabalar sağlık sisteminin çökmesini nasıl engellediyse öğretmenlerin çabaları da eğitim sisteminin çökmesini engellemiştir. Açıktır ki, salgın sürecinde eğitimin yönetilmesi ve sürdürülmesinde devlet yoktur! Bakanlık bu süreci yönetmemiştir!

Devlet okullarında durum böyleyken özel okullara kayıtlı çocukların tamamına yakını uzaktan eğitime katılabilmiş, sınıf mevcutları az olduğu için de etkin bir eğitim faaliyeti sürdürülebilmiştir. Devlet okullarıyla özel okullar arasında eğitime erişilebilirlik ve eğitimin niteliği açısından uçurum oluşmuştur.

Bakanlığın eğitimle ilgili belirli zamanlarda yaptığı açıklamalar ve uygulamalar da (8. ve 12. sınıflarla yüz yüze eğitime başlanma tarihi özel okullara kayıtların başladığı nisan, mayıs aylarının hemen öncesinde ilan edilmesi gibi) yine devlet okullarından çok, özel okullar için yapılmıştır. Nitekim devlete güvenin sifra yaklaştığı şu ortamda, devlet okullarındaki hiçbir veli alınacak önlemlere güvenip çocuğunu okula göndermemiştir.

Dinci-gerici eğitim politikaları genel okulların öğrenci mevcudunu artırmaktadır

12 Eylül ve ardılı hükümetlerin dinci-gerici siyasetin önünü açması sonucunda ve yaklaşık yirmi yıldır ülkeyi yöneten AKP ik-

tidarında eğitimdeki sorunlar çeşitlenmiş, derinleşmiştir. Mesela dinsel olmayan eğitim alma hakkı başlı başına bir mücadele başlığına dönüşmüştür. 4+4+4 sistemiyle küçük yaşlardan itibaren dini eğitim normal hale getirilmiş, özendirilmiş, kız çocukları örgün eğitimden daha fazla uzaklaştırılmış; eğitim bütçesinde genele oranla daha büyük pay, dinsel eğitim veren imam hatip ortaokulları ve liselerine ayrılmış, bu da yetmemiş dinsel eğitim vermeyen okullar dönüştürülerek imam hatip okulları açılmıştır. Bu durum, bugün yüz yüze eğitimin başladığı salgın koşullarında, imam hatip okulları dışında okuyan çoğunluğun sağlığını da doğrudan etkileyen unsurlardan biri olmuştur.

İmam hatip olmayan okullara talep, (*AKP'nin aksi yönde olması için büyük çaba sarf etmesine rağmen*) çok daha fazla olmuştur. Dolayısıyla bu tip okullarda yığılma olmuş, sınıf mevcutları artmıştır. Basit bir araştırmayla imam hatip okullarında sınıf mevcutlarının daha düşük olduğu gözlenmektedir. MEB'in 2020 verilerine göre 2019-2020 döneminde imam hatip liselerindeki öğrenci sayısı geçen yıla göre 2 bin 343 azalırken genel liselerdeki öğrenci sayısı 198 bin 530 olmuştur. Açılan 27 yeni imam hatip lisesiyle, imam hatip lisesi başına düşen öğrenci sayısının 153, genel lise başına düşen öğrenci sayısı ise 525 olduğu görülmektedir.

İstanbul'da imam hatiplere neredeyse talep olmayan Kadıköy gibi bölgelerde ihtiyaç dışı imam hatip okulları açıldığından bu okullardaki birçok derslik boş bile kalmaktadır.

2019 verilerine göre İstanbul'da bulunan 801 lisenin yüzde 24.5'i imam hatipken, 4 ilçede Anadolu lisesi bulunmamakta; fen lisesi ise sadece 12 tane ile sınırlı kalmaktadır. 2017-2018 eğitim öğretim yılında Anadolu lisesi 118 azalırken imam hatipler 153 artmıştır. Küresel salgının sürdüğü ve yüz yüze eğitime geçildiği 2021 eğitim ve öğretim yılında ise durumda kayda değer bir gelişme yoktur.

TTB'nin daha okullar başlamadan yayınladığı okullarda pandemi önlemlerinin 10. maddesinde: "Yüksek yayılımı olduğu şu günlerde sınıf mevcutlarının 30'un altında tutulması gerekir.

Bunun sağlanması için çok çeşitli yollar bulunmaktadır. Seyreltme için öğrencilerin eğitim günleri azaltılmamalıdır. Hedef tam zamanlı yüz yüze eğitim olmalıdır” diye ifade edilen maddede görüldüğü gibi salgın açısından önemli olan sınıf mevcutlarını azaltmak gündeme bile alınmamıştır.

Sınavla alan veya almayan Anadolu liseleri, imam hatip ve meslek liselerine oranla her yıl daha fazla öğrenci tarafından tercih edilmesine rağmen salgın koşullarında yeni okullar açılmamakta, kontenjanı boş kalan imam hatip liseleri kapatılıp normal liselere dönüştürülmemektedir. Hastalığın bulaşmamasında en kritik parametrelerden biri olan kalabalık ortamlarda uzun süre kalmamak tedbiri genel eğitim veren okullarımızda her gün, her ders delinmektedir.

Oysa yeni okullar hızla inşa edilebilir; kontenjanı uygun olan özel okullar, imam hatipler, mesleki liseler diğer öğrencilere açılabilir; olmadı okul bahçelerinde geçici derslikler kurulabilirdi. Hiçbir önlem alınmadığı gibi tersi uygulamalar görülmektedir: Adrese dayalı öğrenci alan bazı Anadolu liselerine talebin karşılanabilmesi için üst sınırı 30 olan öğrenci sınıf mevcutlarının iki yıldır 40’a çıkarılması dayatılmıştır. Ana okullarında ise durum çok daha vahimdir, sınıf mevcutları 40’ın üzerinde, ders saatleri uzun bu okullar, salgın sürecinde de aynı koşullarda ders işlemektedir. Ümraniye’deki Atakent Mahallesi halkı ve Eğitim-Sen, eğitim-öğretim yılının başından beri mahallerindeki anaokullarının kapatılıp imam hatip ortaokulunun, üstelik de üçüncüsünün açılmasına karşı çeşitli kampanyalar, eylemler yapmaktadır.

Okulların açılması ve COVID-19

Bakanlık okullarda “tüm önlemleri” olarak 6 Eylül’de okulları açacağını söyledi. Okulların gerekli sağlık önlemlerinin alınarak yüz yüze ve tam zamanlı olarak açılması biz komünistler açısından da savunulması gereken bir şey. Gelişme çağlarının çeşitli evrelerinde olan çocukların ve gençlerin eğitim alamamasının yarattığı güncel ve gelecekte yaratacağı olası sorunların telafisi açısından önemli. Fakat bugün bizzat eğitim faaliyetinin içinde olanlar, Bakanlığın

sözünü ettiği bu “önlemler”in ne olduğunu merak ediyor. Nitekim hiçbiriyle karşılaşmıyor.

Yukarıda sözünü ettiğim gerekçelerle sınıflar ve okuldaki toplam öğrenci sayısı eskisinden de kalabalık. Yeni okullar yapılmıyor, kapasitesinin altındaki imam hatipler düz okullara açılmıyor, sınıflar bölünüp sabahçı-öğlenci uygulaması yapılsın dense yeni öğretmen atamaları yapılmıyor, yapılacağına dair bir plan da yok. Sınıfların havalandırmaları havaların sıcak olduğu bugünlerde camlarla gerçekleştirilebiliyor ama kış aylarında havalandırmanın nasıl sağlanacağı kimse tarafından bilinmiyor. Okullarda böyle bir düzenek yok. Temizlik elemanlarında herhangi bir artış olmadığı için okullar eskisinden daha iyi temizlenmiyor. Devlet okullarının çoğunda sınıf mevcutları kalabalıkken bile öğretmen açıkları var. 12-18 yaş arası yaygın aşılama yapılamıyor, son birkaç haftadır aşı randevusu almak isteyen öğrenciler alamıyor, sistem izin vermiyor. Yaygın test yapılmıyor. Aşı olmayan öğretmen ve personelden haftada iki kez istenecek PCR testlerinin takibi yapılmıyor. Gün içinde sürekli değişmesi gereken maskelerin ücretsiz dağıtımı sağlanmıyor.

Okullar şu anda COVID-19 küresel salgını yokmuş gibi eğitim ve öğretime devam ediyor. Okul koridorlarına ve sınıflara yerleştirilen, yarısı çalışmayan dezenfektan istasyonları dışında hastalanmamaya yönelik tedbirlerin en etkilileri uygulanmamış oluyor. Ancak hastalandıktan sonra alınan tedbirler var: Birden fazla vaka çıkan sınıfın tüm öğrencilerine evde karantina uygulanarak salgının yayılması önlenmeye çalışılıyor. Oysa tedbir hastalanmayı en aza indirmekle başlamalıdır.

Okullar yeni açıldığı için elimizdeki sayısal veriler de ilk üç haftaya ait. Öğrenci Veli Derneği’nin hazırladığı raporda; 24 Eylül itibarıyla en az 1630 sınıfın karantinada olduğu; Ordu Aybastı Fen Lisesinin tümünden karantinaya alındığı, Giresun Şebinkarahisar Fen Lisesindeki 216 öğrencinin 111’inin pansiyonda kaldığı, 61 öğrenciye pozitif tanı konulduğu ifade edilmiş. Rapora göre çeşitli illerdeki durum ise şöyle:

- İSTANBUL: Son bir haftada en az 188 sınıf karantinaya alındı. 2. haftadaki sayının 2 katına ulaşıldı.
- İZMİR: En az 143 sınıf daha karantinada. İki katı artış var.
- ADANA: Son bir hafta içinde en az 5 sınıf karantinaya alındı.
- ANKARA: Yalnızca Çankaya ve Yenimahalle'de en az 50 sınıf karantinada. 2. hafta verilerine göre 2 katına ulaşan bir artış var.
- ANTALYA: En az 37 sınıf daha karantinada. Artış 3 katından fazla.
- BURSA: En az 91 sınıf daha karantinaya alındı. 7 kat artış var.
- ÇANAKKALE: 29 sınıf, 4 yurt odası daha karantinaya alındı. Geçen haftaya göre karantina sayısı 2 katını geçmiş durumda. (15 öğretmen 91 öğrenci pozitif, 5 öğretmen 66 öğrenci temaslı)
- EDİRNE: En az 7 sınıf daha karantinaya alındı. Son 2 haftada en az 15'e yükselerek 2 katı aştı.
- ERZİNCAN: Yalnızca merkezde en az 25 sınıf karantinaya alındı.
- ESKİŞEHİR: En az 25 sınıf karantinaya alındı.

Diyarbakır Eğitim-Sen yöneticilerinin Diyarbakır il sınırındaki okullar için verdiği bilgiler ise şöyledir: “Toplamda 26 okulda 45 eğitim emekçisi ve 82 öğrencinin testi pozitif çıkarken 15 sınıf da karantinaya alınmıştır. Sendikamızın daha önce defalarca Bakanlığa sunduğu ve alt yapı, fiziki iyileştirmeler, tadilat sürecinin bir an önce giderilmesi ve okulların eğitime hazırlanması talebi maalesef göz ardı edilmiş ve eğitimin yüz yüze başladığı dönemde tadilat çalışmalarına başlanmıştır. Kentte toplamda 12 okul tadilat adı altında bu dönemde kapalı tutulurken buradaki öğrenci kitlesi başka okullara taşınmış, okul ve sınıf mevcutları 2 katına çıkmıştır. Bunun dışında 2020 yılı itibarıyla yıkım kararı alınan 14 okuldan 5'i tekrardan yapılmamak üzere yıkılırken 9 okulda da süreç hala belirsizliğini korumaktadır. Yatılı pansiyonlu okullarda (YİBO)

ise eğitim koşulları hem eğitim emekçileri hem de öğrenciler için sürdürülemez boyutlara taşınmış durumdadır.”

Görüldüğü gibi okullarımız yüz yüze eğitime hazırlanmak şöyle dursun eskisinden de beter koşullarda eğitim yapılmaktadır. Bakanlık, hastalığın yayılımının önlenmesi için gerçek tedbirleri almamakta ısrar ederse kış aylarında okulların yeniden kapanması gündeme gelebilir ve bu, çocuklarımız, gençliğimiz ve geleceğimiz için büyük kayıp anlamına gelecektir.

Kaderine terk edilen eğitim

Özetle, son yıllarda devletin varlığına ihtiyaç duyulan her başlıkta olduğu gibi okulların yüz yüze eğitime açılmasında da devlet yoktur. Eğitim süreci uzaktan eğitimde olduğu gibi, tamamen kendi kaderine terk edilmiştir. Yeni okullar yapılacaksa “hayırsever” yurttaşlar yaptıracaktır; okullara yeni derslik yapılacaksa, yeni öğretmen, yeni temizlik personeli alınacaksa, etkin havalandırma sistemi kurulacaksa, hijyen malzemeleri satın alınacaksa Okul Aile Birliği bütçelerinden karşılanacaktır. Bakanlık hayati olan bu konular için bütçe ayırmamakta, çocuklarımızın geleceğiyle oynamaktadır.

AKP ise, elini yine yurttaşlarının cebine atarak sorunu çözmeye çalışmaktadır.

Ebru Pektaş: Kadınlar “Devrime Hükmetmek” Zorunda

Komünist yazarlarından Ebru Pektaş'ın ikinci kitabı **Kadın Kurtuluş Hareketi - Ütopyalar ve Devrimler** 2021 yılının Temmuz ayında okurlarıyla buluştu. Yordam Kitap tarafından yayınlanan kitapta, yazarın tarihsel süreçten güncel gelişmelere, düşüncelerden uygulamalara kadar geniş bir zeminde kadın kurtuluş mücadelesine dair analizleri yer alıyor.

Kadın Kurtuluş Hareketi, içine girdiği tüm başlıklarda sabit bir çapa gibi sınıf mücadelesini ve iktidar perspektifini öne sürüyor. Kadının kurtuluşunun ve özgürleşmesinin siyasal mücadele ve iktidar perspektifi ile bağlarının altını kalınca çizdiği gibi, sınıf mücadelesinin bir uğrağı olarak sosyalizmin önkoşul olduğunu da her fırsatta belirtiyor.

Komünist olarak yazarla gerçekleştirdiğimiz bu söyleşide de esas olarak bu vurguları geliştirmeye ve detaylandırmaya çalıştık. Kitabın zengin içeriğini bu röportaja aktarmak mümkün olmasa da okurlarımız için bir okuma haritası oluşturmaya gayret ettik. Ebru Pektaş'ın **Kadın Kurtuluş Hareketi - Ütopyalar ve Devrimler** kitabı içerdiği hayli ilginç ve kışkırtıcı tezlerle kendi okurlarının değerlendirmesini bekliyor.

Komünist: Öncelikle sizi böyle bir kitap kaleme almaya iten gerekçelerden söz edelim. Kadın Kurtuluş Hareketini merkeze alan bir kitap yazma düşüncesi nasıl oluştu ve bu kitaptaki esas gayeniz neydi?

Ebru Pektaş: Kitabımda, adından da belli olduğu gibi, “kurtuluş sorunu” konusuna özel bir önem veriyorum, çünkü günümüz kadın/feminist yazınında “sorun analizi” belirgin bir ağırlık taşıyor. Şunu demek istiyorum: Kadınların karşı karşıya kaldığı türlü çatışmanın gündelik yaşamdaki, özel alandaki, üretim süreçlerindeki, annelikteki vs. nedenlerine eğilmek birinci önceliğimiz gibi görünüyor. Kadınların da ötesinde toplumsal cinsiyet çalışmalarının tümüne bakıldığında, nedenlere, analize, modellere, kavramlara verilen ağırlıkta asimetrik bir şey var. Hatta günümüzde “duyarlılık aktivizmi” denilen eğilimden beslenen, adını koyma ve adlandırma isteği etrafında dönerek kılı kırk yaran yaklaşımlar bu alanı da belirliyor. Elbette nedenlere ilişkin tartışmaların, kuramsal, tarihsel açıklamaların, modellerin ya da kavramların önemsiz olduğunu söylemiyorum. Hatta aslında nedenleri tartışmak ile çözümleri tartışmak arasında oldukça yakın bir bağ olduğunu düşünüyorum.

Bu kitapta çıkış noktam tüm bunların, çözümü konuşmayı, çözümü ve tartışmayı neredeyse imkansız kılan ağırlığı ya da asimetrik varlığı. Hatta şöyle somut bir örnek vereyim: Herhangi bir kitabevine gittiğinizde toplumsal cinsiyet ya da kadın kitapları raflarına bakın; fuhuş nasıl ortaya çıktı, şiddetin nedenleri, şiddetin çeşitleri, cinselliğin tarihi, bakım emeği sorunları, cinsiyetçi dil hakkında yazılan pek çok kitap görürsünüz. İlginç biçimde kadın hareketinin mücadele konusu olan bin bir soruna ilişkin çözümler, modeller, tarihsel deneyimler bu toplam içinde sınırlı bir yer bulmaktadır. Oysaki kadınlar erkek egemenliğinin bin bir çeşit baskısına karşı türlü yollarla mücadele etmişlerdir: Oy hakkı mücadelesi, dernekler, örgütler kurma, okumak için, cephede savaşmak için mücadele, kota uygulamaları, kampanyalar, kolektif bakım deneyimleri, devrimci tencereler, ceza yasaları oluşturma vs. Kurtuluş sorunu dediğimizde tüm bu deneyimlerin bir merkezde toplanmasından bahsediyorum aslında; kitabımın ana odağı da bu.

Komünist: Eşitlik sorunu ya da Özgürlük sorunu yerine Kurtuluş sorununu öne çıkarıyorsunuz? Kitapta Kurtuluş sorunu, eşitlik ve özgürlüğü de kapsayan bir içerikle tanımlanıyor elbette, ama okurlarımız için bu tercihin sebeplerini biraz açar mısınız? Neden özellikle Kurtuluş sorunu olarak tanımlamayı seçtiniz?

Ebru Pektaş: Aslında klasik Marksist külliyatta da “kurtuluş sorunu” ifadesi kullanılmaktadır. Zira eşit ve özgür olmak, bin yılların kalıntılarından, erkek egemenliğinden kurtulmakla gerçek anlamına kavuşacaktır. Zira eşitlikler kazanıldığında, özgürlükler kazanıldığında eşitsizliği ve baskıyı meşru veya mümkün kılan unsurlar otomatik olarak buharlaşmıyor. “Kurtuluş sorunu” kavramı bu anlamda tarihsellik atfı güçlü, daha bütünsel ve çok boyutlu bir kavram.

Komünist: Benzer bir tercih Ütopyalarda da dikkat çekiyor. Zaman zaman olumsuz bir içerikle kullanılsa da siz kitabınızda Ütopyaların özel bir yaratıcılık kaynağı olabileceğini hissettiriyorsunuz. Kadın Kurtuluş Hareketinin Ütopyalardan öğreneceği neler var ve Ütopyalara nasıl yaklaşmak gerekir?

Ebru Pektaş: Elbette bu epey etraflı , çok boyutlu bir konu. Edebiyattan felsefeye, psikanalize ve hatta ekolojiye, mimariye uzanan pek çok yanı var. Ben kitabımda ütopyaları daha çok kurtuluş sorunu için başlangıç noktası olarak ele aldım. Ütopyalarda, özellikle kadınlar tarafından yazılmış ütopyalarda kimi izlekleri yakalamak mümkün. Ütopyalarda kadınların neleri düşlediği, neleri istediği sorusu ile “kurtuluş arayışı” oldukça iç içe. Burada bir imkan olduğunu düşünüyorum. Ütopyalar bizi “başka bir dünya” özlemiyle sarıyor. Kurtuluş sorunu ancak böyle bir zeminde öne çıkıyor, kendini duyuruyor. Ütopyalardan öğreneceğimiz temel şey bu olmalı. Başka bir dünyayı istemeliyiz, düşlemekten vazgeçmemeliyiz. Ütopyalardan yaşadığımız ilişkilerin mutlak olmadığını öğrenebiliriz. Annelikten ev içi dünyanın unsurlarına, cinsellikten bedenimizle kurduğumuz ilişkiye, dostluklarımıza,

yaratıcı faaliyetimize, rutinlerimize vs. kadar pek çok konuda yaşadıklarımız, aslında tarihin bir anında, belli koşullar yüzünden mutlakmış gibi görünenler. Başka türlü olamazmış gibi hissettiklerimizi ancak ütopyaların kapısını araladıkça fark ediyoruz.

Komünist: Kitapta Kadın Kurtuluş Hareketine yönelik bir stratejik bakışın geliştirilmesi gerektiğine sık sık değiniyorsunuz. Belki de kadın mücadelesinin salt belirli ilkelerin ve değerlerin yaygınlaştırılmasının ötesinde özgül bir iktidar perspektifiyle bütünleştirilmesini kast ediyorsunuzdur. Kadının Kurtuluş Hareketinin özgül olarak siyasal, yani iktidar perspektifine yaslanan bir stratejisinin olması ne demektir ve bununla ne tür bir kazanım elde edilebilir?

Ebru Pektaş: Tam da söylediğiniz gibi “belirli ilke ve değerlerin yaygınlaştırılmasına” sıkışan bir kurtuluş fikrinin yetersizliği temel vurgularımdan biri oldu kitapta. Bu nedenle stratejileri ve özgül bir iktidar perspektifini takip etmek gerektiğini iddia ediyorum. İktidar perspektifi elbette devrim momentine indirgenen bir şey değil. Kadın kurtuluş hareketinin “iktidar perspektifi” olması gerektiği fikri, en başta bugünle, özgül bir ölçekle, bir siyasi iktidarın muhatap alınmasıyla, devletlerin, onun icracılarının, rejimlerin hedef olarak belirginleştirilmesi ihtiyacı ile ilgili. İktidar perspektifi burada başlıyor. Buradan devrim hedefine, devrime hükmetme hedefine, tüm koşullarıyla kurtuluşun sağlanacağı komünist evreye kadar kadınların “politik özneliğini sürdürme” hedefine uzanan hattın tümünü “iktidar perspektifi” olarak ayarlıyorum. Bu hattın tüm yüzeyleri stratejilerin konusudur. Teorik olarak bu çıkarsamaların hangi noktalara değeceği, hangi koşullarda, hangi olanakları sunacağı elbette özgül ve somut örneklerle açıklanabilir. Kitapta burjuva devrimlerinden reel sosyalizm deneyimlerine uzanan çeşitli tarih yorumlarına bu kapsamda bakabilir okuyucu.

Komünist: Kadının kurtuluşunun önkoşulu olarak ısrarla sosyalizmi işaret etmenizin sebebi de bu mu?

Ebru Pektaş: Evet, sosyalizmin önkoşul olarak tanımlanması te-

zini benimsiyorum ve kitapta da bunu çeşitli başlıklarla açmaya çalıştım. Bu tez hem kuramsal olarak böyledir hem de incelemeye çalıştığım reel sosyalizm pratikleri de bunu göstermektedir. Israrım şundan kaynaklı: Kapitalizm koşullarında, eğitimsizliğin, konutsuzluğun, sağlık hakkına erişememenin, iş bulamamanın kadınların payına çok daha fazla düştüğü bir gerçek. İstatistiki veriler bu yönde. Bu maddi zemin eşitsizliği, cinsiyetli baskıyı daha da derinleştiriyor. Çoğu zaman uğruna büyük mücadeleler verilen haklar ve özgürlükler maddi yaşamın, sınıfsal eşitsizliklerin engeli içinde kayboluyor. Öncelikle bunu yok etmek gerekiyor. İş olmayan bir kadının boşanma hakkının olması ya da yoksul ailedeki kız çocuğunun eğitim hakkının yasalarca tanınması bize katı sınıfsal gerçeği hatırlatıyor. Dolayısıyla kapitalizmin yarattığı tüm eşitsizlikler kadınlara çarpan etkilerle yansıyor. Sosyalizm yalnızca temel hak ve özgürlükleri sağlamak için değil, bu acımasız maddi zemini ortadan kaldırmayı vaat ettiği için önemli. Temel insani ihtiyaçlar karşılanmalı. Kimse aç ve açıkta kalmamalı. Kadınlar için önkoşul bu.

Bu elbette sosyalizmin bir sihirli değnek olduğu anlamına gelmiyor. Zaten iktidar perspektifi vurgumun bir boyunu da buraya yerleştiriyorum. Kadınlar devlet katında, politik özneler olmak, “devrime hükmetmek” zorundalar. Politik özneliklerini “kadınlık bilinciyle” devrimden sonra da sürdürmek zorundalar...

Komünist: İktidar perspektifi konusunda devam edelim. Başta SSCB olmak üzere iktidarın ele geçirildiği, yani önkoşul olarak sosyalizmin inşasına girilen ülkelerdeki deneyimi nasıl değerlendiriyorsunuz? Şimdiye kadarki sosyalizm deneylerinden edinilen veriler, kadının kurtuluşunun önkoşulunun sosyalizm olduğu tezini destekler nitelikte mi? Ve yine aynı ülkelerde yaşanan hatalardan veya olumsuzluklardan söz etmenizi istesek neleri vurgularsınız?

Ebru Pektaş: Reel sosyalizm deneyimleri, muazzam başarılar ve hayal kırıklıkları içermektedir. Muazzam başarılar vardır; traktörün şeytan icadı olduğuna inanılan bir yerde kadınlar kozmonot

olmuştur, makine mühendisi, pilot, sanatçı, doktor olmuştur. Eğitimde ve istihdamda kazanılanlar, en ileri kapitalist ülkelerin bile 70-80 yıl sonra, o da kısmen sunduğu şeylerdir. Aynı şekilde yurttaşlık statüsü, haklar, olanaklar bakımından eş olmayan bir ilerleme komünist kadınların ve sosyalizmin öncülüğünde kazanılmıştır. Ne var ki özellikle emeğin yeniden üretimi sürecinde, bakım emeğinin türlü alanlarındaki işlerde niyetler, planlar ile koşullar birbirine uymamıştır.

Kitapta da ayrıntılarıyla anlattığım için kısa bir iki örnekle daha açık hale getirebilirim bunu. Örneğin uzaya çıkılmış ama kreş sorunu tam anlamıyla çözülememiştir ya da çözülmemiştir. Emeğin yeniden üretimi sürecini kolektif olanaklarla donatmanın maliyeti, başka öncelikler nedeniyle bir sorun kaynağı olarak belirmiştir. Kapitalist dünyaya teknolojiye kafa tutulmuş ama örneğin ortak çamaşırhane sayısı son derece yetersiz kalmıştır. Ev içi emeği rasyonalize etmeye dönük girişimler ilerletilmemiştir vb. Tüm bunlar aynı zamanda kadınların kendi özörgütülüklerinin olmayışıyla ya da kısa ömürlü kalmasıyla, devlet katında kadınların politik öncülüğünün ciddi biçimde yetersiz kalmasıyla ya da engellenmesiyle doğrudan bağlantılıdır. Başarısızlığın siyasi nedenleri vardır.

Komünist: Marksist bir yöntemden hareket ettiğiniz için, sınıf perspektifinin Kadın Kurtuluş Mücadelesi açısından yeri ve rolünü açıklamanızı istesek neler dersiniz? Emeğin cinsiyetli yapısı hakkındaki vurgularınızı yine Marksist sınıf ilkesi ile birlikte düşünmek mümkün mü? Bakım emeği, ev içi emek, karşılığı ödenmemiş emek gibi kavramlar çerçevesinde yürütülen ve günümüz kapitalizmde kadının toplumsal esaretini önemli ölçüde perçinleyen sorunlara değiniyorsunuz.

Ebru Pektaş: İlk kitabım *Cinsellik, Şiddet, Emek: Toplumsal Cinsiyetin Anahtar Kavramları*’nda ve kimi makalelerimde “kadın sorununu” tarihsel, toplumsal ve sınıfsal bir ilişki olarak ele almayı önermiştim. Dolayısıyla “kurtuluş sorunu” tarihsel, toplumsal ve

sınıfsal bir kurtuluşu ifade eder aslında. Boş bir düzlemde değil, özgül bir bağlamda ele almak gerekir. Karşımızdaki soyut bir ataerki canavarı değil, belli bir tarihsellikte, belli toplumlarda ve belli biçimlerde beliren çatışmalar, sorunlar yumağı. Bu şu açıdan önemli: Evet, kadınlar tarih boyunca, bildiğimiz tarihin büyük bir kısmında toplumun en çok ezilen grubudur. Tarihe baktığımızda “en, en, en” diye sıralayabileceğimiz pek çok baskı ve sömürü biçimine maruz kalmışlardır. Yine de eğer Marksistler tarihe “tarih en çok ezilenlerin, en çok baskı altına alınanların tarihidir” olarak değil de “tarih sınıf mücadeleleri tarihidir” mottosuyla bakıyorsa burada “toplumsal cinsiyet çatışmalarını” da belirleyen başka bir yön bulunmaktadır. Modern kadın kurtuluş hareketi ilk olarak Sudan’da, Mozambik’te yahut Gürcistan’da ortaya çıkmamıştır. Batı Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Sudan’daki kadın Fransa’dakinden daha az ezildiği için değil elbette. Kadınlar toplumsal sınıfların daha fazla aktif unsuru haline geldikçe özne oluşları, devrimci kapasiteleri belirlemeye başlamıştır. “Sınıfsal ilişki”, toplumsal cinsiyeti tarihsel olarak belirlemektedir.

Ancak “sınıfsal ilişki” toplumsal cinsiyeti, güncel olarak da belirlemektedir. Bugün kadın hareketi, otuz yıl önceden, elli yıl önceden daha fazla düzen dışı muhalefet olarak belirliyorsa yine aynı sınıfsal belirlenimle ilgilidir bu. Emeğin cinsiyetli yüzü hiç olmadığı kadar dünya sahnesindedir. Zira sosyalizmsiz dünyada, neoliberalizmin devleti her türlü sosyal sorumluktan azade kıldığı bir dünyada bütün yük kadınlara kalmıştır. Bakım emeğinin türlü yüzlerinde bunu görmek mümkün. Kadınlar bugün en çok ezilen toplumsal grup olduğu için değil, emek-sermaye çatışması içinde özel misyonlar üstlenmek zorunda kaldıkları için öne çıkmaktadır. Bunlar elbette kadın hareketinin başarısının ardındaki maddi dinamikler ve zorunluluklardır.

Komünist: Günümüzde gerek dünya üzerinde gerekse Türkiye’de yürüyen mücadeleleri değerlendirdiğinizde ne tür olanaklar ve tehlikeler görüyorsunuz?

Ebru Pektaş: Öncelikle emeğin cinsiyetli yüzünde (*yani ev içi*

emekten üretim sürecine uzanan en geniş hat içinde) kadınların maruz kaldığı sömürü, baskı, eziyet, cinsel şiddet gibi konuların geçmiş-tekinden çok daha fazla politik mesele olarak öne çıkması bir olanaaktır. Burada maddi bir zemin var. Diğer yandan dünyada “otoriter kapitalizm” kavramına konu olan siyasal üstyapılar, rejimler bu maddi ve katı zemini sarıp sarmalamakta, özgürlük sorunlarına “toplumsal cinsiyet” perspektifinden bakmak kaçınılmaz hale gelmektedir. İzleri özellikle 2008 krizinden sonra dünyada yükselen kendiliğinden hareketlenmelerde görülebilir olgulardır bunlar. Burada hem zorunlu bir maddi zemin var, hem de yine aynı zorun belirlediği kolektif bir protesto çizgisi var.

Elbette bu çizginin homojen olduğunu düşünemeyiz. Örneğin kendisi de çeşitli toplumsal hareketler içinden doğsa da zamanla hareket yerine ikame olan bir “duyarlılık aktivizmi” var. Sosyal medya eylemciliği, kimlikçilik, söylem ve dil performansları, dile getirilen itirazın kendini esasa getirilen itiraz gibi lanse etmesi, tebliğe ve “biricik kimlik pozisyonlarına” gösterilen yüksek ihtimam gibi “bireysel protestonun” ve aslında geri çekilmenin unsurları da burada. Bunlar ciddi risklerdir. Burada maddi zemin, sınıfsallık, toplumsal cinsiyetin katı kontürleri vs. tümüyle gündem dışıdır ya da önemsizdir. Bunlardan bahsedenler indirgemeci olurlar, özcü ya da fobik olurlar. Bu ortamda örneğin “cinsiyetçi dil”, bin kez gündeme gelir ama kız çocuklarının okullaşma oranından kimse bahsetmez. “Kadın nedir” milyon kez gündeme gelir, ama kadınların istihdamdan dışlanmaları, yoksullukları gündeme gelmez. Kolektif olmaya karşı ayırıştırma, ezilenleri birleştirme yerine “en çok ezileni tebliğ etme”, sınıfsal koşullar yerine “biricik ve bireysel koşullar” vb. Silsile böyledir.

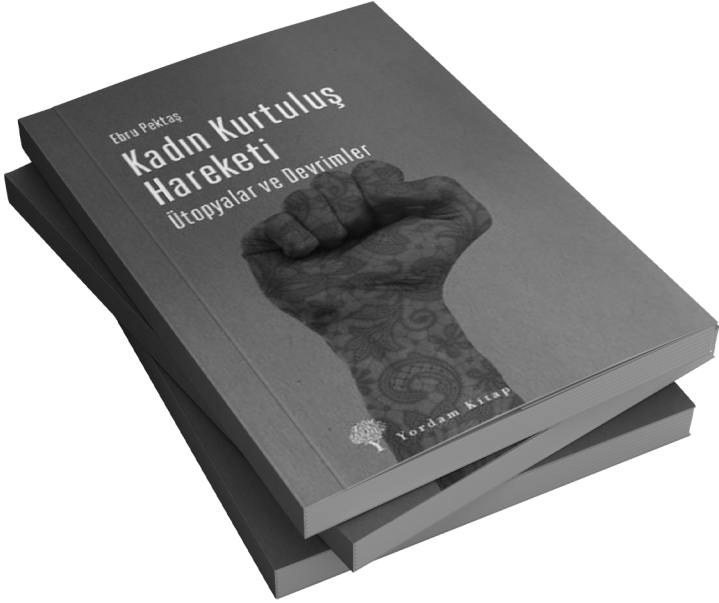
Komünist: Son olarak, kitabın sonunda da değindiğiniz “yeniden inşa” konusuna değinelim. Yeniden inşa derken kastınız ve hedefiniz nedir? Böylesi bir yeniden inşa nasıl hayata geçirilebilir?

Ebru Pektaş: Modern kadın kurtuluş hareketi dediğimde en başta belli bir tarih okumasını gerekli görüyorum. Kitabımda bunu

yapmaya çalıştım. Oy hakkı hareketinden Komün deneyimine, sosyalizm örneklerine, komünist kadınlara, feminist müştereklerle vs. uzanan eksen ele almak gerekli göründü bana. Bunların her biri kendi tarihsellikleri içinde belli anlamlara sahipler. Kadın kurtuluşu adına ortaya attıkları reçeteler, modeller, projeler vb. belli bir bağlamda belli bir anlama sahip. Ne var ki her biri böyle parçalara ayrılabilir bu tarihsellik, tek ve bütün bir sonuçla bugünü ve geleceği belirleyen bir zemin aynı zamanda. Yeniden inşa buradan başlayabilir.

Bir boş levhaya değil, muazzam deneyimlere, birikime, kazanım ve kayıplara ayağımızı basıyoruz. Yeniden inşa, bugünün dünyasına, az evvel değindiğim koşullara ancak bu bütünlükle yaklaşarak kurulabilir. Yeniden derken, eskinin yıkımı kastı var elbette. Ruh çağırımların bırakılması lazım. Çare 68'in radikal feminizminde ya da liberal haklar hareketinin yeniden canlandırılmasında da değil.

Yıkılanın içinden bugünün ihtiyaçlarına uygun yenisi çıkmalıdır. Bunun da yolu siyasal ve örgütsel pratiklerin çoğaltılmasında. Siyasi iktidarın hedef alınacağı stratejiler oluşturmakta, pratiği buna göre biçimlendirmekte.

Kadının kurtuluşu adına elimizde nasıl bir stratejiler bütünü, ne tip deneyimler vardır? Aydınlanma ile açılan büyük tarihsel dönemeç kadınlara neler vadetmiştir? Önceki yüzyılda Avrupa devrimlerle çalkalanırken, hak taleplerinden özgürlük arayışlarına kadınlar hangi konumda yer almıştır? Bu tabloda Paris'in komünar kadınları ne tip çözümler üretmiştir? 20. yüzyıla damgasını vuran "reel sosyalizm" deneyimleri, "kadının kurtuluşu" başlığında, ne tür vaatler, mevziler ve hayal kırıklıkları ile ayrıştırılabilir? Tüm bu tarihsel izlek ile günümüzün komünalist yaklaşımları, müşterekler perspektifi ve "feminist grev" gibi örnekleri nasıl ilişkilendirilebilir?

Ebru Pektaş, Kadın Kurtuluş Hareketi'nde bu gibi soruların ışığında, kadınların ezilmişliği ve baskının nedenleri hakkında süren uçsuz bucaksız kuramsal arayışların dışına çıkarak "kurtuluş fikri"ni dünyevi ve gündelik olanla, somut ve yaşamsal konularla ilişkilendiriyor. Kadın ütopyalarından burjuva devrimlerine, Komün deneyiminden "reel sosyalizm" pratiklerine ve nihayet günümüzün komünalist reçetelerine uzanan bir hatta "kadının devrime hükmetmesi"nin yollarını araştırıyor.

"Bu kitapta temel tez olarak 'hâlâ', kadının kurtuluşunun ön koşulunun sosyalizm olduğunu savunuyorum. Ancak bu ön koşulun, kadın mücadelesine içerilmesi gereken bir 'iktidar perspektifi' ile birlikte düşünülmesi zorunludur. Zira sosyalizm ön koşulunu, tüm mahiyeti ile gerçek kılacak şey, 'kadının devrime hükmetmesi'dir."

Sosyalist Toplum ve Hukuk

SİNAN DERVİŞOĞLU

Önceki yazılarımızda¹ sosyalist toplumda hukukun yeri ve mahiyeti konusundaki belirsizliklerin, boşlukların nasıl geçmiş dönemde oluşan trajedilerle at başı gittiğine değinmiş, öte yandan da kapsamı belirsiz ve kaygan bir “parti önderliği”nin ötesinde, sosyalist toplumda net ve tanımlı kuralların zorunluluğundan bahsetmiştik. Bu çerçevede Marksizmin hukuk ile olan ilişkisinin teorik planda analizini yapmak ve burada sosyalist toplumda hukukun yeri konusunda net ve anlamlı sonuçlara ulaşmak bir görev olarak önümüzde durmaktadır.

Bu yazımızda bu konuda 4 önemli kaynağı temel alacağız. Önce Marx ve Engels’in hukuk konusundaki düşünceleri, sonra bu konuda 1917 sonrasında ilk hukuk konulu tezi ortaya atan E. Paşukanis’in kitabı (“**Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm**”), ülkemizde değerli bir hukukçu ve akademisyen olan Onur Karahanoğulları’nın toparlayıcı eseri (“**Marksizm ve Hukuk: Diyalektik Hukuk Bilimi**”); son olarak da bu alanda en sağlıklı bakış açısını sunduğunu düşündüğümüz Hugh Collins’in “**Marxism and Law**” (Marksizm ve Hukuk) adlı eserlerini temel alacağız.

1 Sinan Dervişoğlu, “Sosyalist İktidar Pratiklerinde Temel Bir Sorun: Parti-Devlet Bütünleşmesi”, Komünist 13, İstanbul, 2021.

Sinan Dervişoğlu: “Sosyalist Devlet Yapılanmalarının Genel Analizi”, Komünist 14, İstanbul, 2021.

Marx ve Engels: Hukuk mitosunu yıkmak

Marx ve Engels, bilimsel sosyalizmin teorisini oluştururken ilk saldırdıkları tavır, “hukukun ebediliği, yüceliği ve üstünlüğü” şeklinde özetlenebilecek ideolojik tavidir. Onları bu hukuk mitosunu yıkmaya iten iki sebepten biri, çağdaşları olan burjuva düşünürlerde ve özellikle de Hegel’de önemli bir yeri olan hukuku “*toplum üstünde ayrı ve özel bir güç, topluma yön vermesi gereken soyut ilkeler*” şeklinde ele alma yaklaşımıydı. İkinci sebep ise, bu burjuva yaklaşımı sosyalist mücadelenin teorisine payanda haline getirmeye çalışan Proudhon’un tespitleriydi. Proudhon sosyalizmin haklılığını ve tanımını “*ebedi adalet*”, “*mülkiyetin ‘hırsızlık olması’*” gibi hukuktan devşirilmiş kavramlar üzerine kurmaya yöneliyor, toplumundaki tüm mekanizma ve kurumların maddi temellerini göz ardı eden bir yaklaşımın savunuculuğunu sosyalizm adına yapıyordu. Bu iki sebep dolayısıyla Marx ve Engels, hukukun kendi başına soyut bir kurum olmayıp üretim ilişkileriyle sıkı bir bağ içinde olduğunu gösterdiler. Şöyle der Marx:

...(burjuva düşünürler-SD) hukuki hayaller içerisinde yasayı maddi üretim ilişkilerinin ürünü olarak görece yerde, üretim ilişkilerini yasanın ürünü olarak görür. Linguet Montesquieu’nun “L’Esprit des Lois (Kanunların Ruhu) hayalini tek kelimeyle çöpe atar: “*Esprit des lois, c’est la propriété*” (yasaların ruhu denen şey mülkiyettir).²

Bu ideolojik illüzyonu, “ters dönme”yi de şöyle açıklar Marx ve Engels:

Toplumdaki işbölümü çerçevesinde, toplumsal üretim ilişkileri bireylere karşı özerk bir güç kazanırlar. Bu arada, söz konusu ilişkilerin bireylerce büyümlü güçler olarak görülmesi, bu güçlerin yansıttıkları gerçek ve somut ilişkilerin bağımsızlaştırılmasının kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bunu yani

2 “Devlet ve Hukuk: Karl Marx-Friedrich Engels” Derleyen: Rona Serozan, Ayrıntı Yayınları, 2016, s.70

sıra söz konusu soyut güçler, olağan bilinçte özel bir yürürlük de kazanırlar. Bu işi kotaran da politikacılar ve hukukçular olur. Onlar, işbölümü dolayısıyla bu kavramların bilinmezliğine, gizemine muhtaçtırlar ve onlar bütün mülkiyet ilişkilerinin gerçek temelini hep bu kavramlarda görürler. Yoksa üretim ilişkilerinde değil. (Marx ve Engels, Alman İdeolojisi)³

Hukuku tarihsel materyalist öğretilerde bir “üstyapı kurumu” olarak böylece tanımladıktan sonra mistik ve yüce bir anlam kazandırılan “adalet” ve “insan hakları” gibi kavramlara da şöyle açıklık getirirler:

Adalet, mevcut ekonomik ilişkilerin kâh tutucu, kâh devrimci bakış açılarından ideolojileştirilmiş, yüceltilmiş ifadesinden başka bir şey değildir. (Engels, Konut Sorunu)⁴

Günümüzde sol mücadelede de belli bir yer edinmiş “insan hakları” kavramı için de şu söylenir:

İnsan hakları insanı dinden kurtarmaz, ona din özgürlüğü kazandırır. İnsan hakları insanı mülkiyetten kurtarmaz, ona mülkiyet özgürlüğü sağlar. İnsan hakları insanı kârın çamurundan kurtarmaz; aksine ona daha fazla kâr etme özgürlüğü verir. Aslında insan haklarının çağdaş devletçe tanınması, köleliğin antik devletçe tanınmasından farksızdır.⁵

Görüldüğü gibi Marx ve Engels, hukuk konusundaki yaklaşımlarında ağırlığı “toplumu yöneten soyut bir güç” olarak hukuk mitosunu yıkmaya ve hukukun toplumun maddi temelleri ile olan bağıını ortaya çıkarmaya verdiler. Bu bağ bilimsel olarak tanımlandıktan sonra da hukuku esas olarak toplumsal altyapının, üretim ilişkilerinin bir yansıması olarak tanımlayan bir kavra-

3 a.g.e., s. 17.

4 a.g.e., s. 95.

5 a.g.e., s. 141.

yış oluştu ve bu kavrayış, uzun yıllar Marksist teoriye ve pratiğe damgasını vurdu.

Buna karşılık, Marx ve Engels, o muazzam teorik eserleri içinde hukuka ilişkin de geleceğe ışık tutacak ipuçları üretmekten geri kalmadılar. Özellikle hukukta her şeyin altyapı ya da ekonomik çıkarlarla açıklamayacağına ilişkin Engels şu uyarıyı yaptı:

Miras hukukunun temeli ekonomik bir temeldir. Bununla beraber, örneğin İngiltere’de ölüme bağlı tasarruf serbestliğinin mutlaklığına karşılık, Fransa’da bu serbestliğin geniş ölçüde sınırlandırılmış olmasının **salt ekonomik nedenlere bağlı olduğunu göstermek güç olacaktır**. Şu var ki, servetin bölüşümünü etkilemek suretiyle, her ikisi de ekonomiye önemli ölçüde bir karşı etkide bulunurlar. (Engels Conrad Schmidt’e 27.10.1890 tarihli mektup)⁶

Burada bir yandan hukukun “göreceli bağımsızlığı” denilen olgu vurgulanmakta, öte yandan da hukukta her şeyin ekonomik veya maddi temellerle açıklamanın yanlışlığı ortaya konulmaktadır.

Aynı şekilde bizim de yazımızın konusu olan “sosyalizmde hukuk” konusunda da Engels şunları söylemektedir:

...Aktif bir sosyalist parti, bütün siyasal partiler gibi, soylu hukuki talepler var olmaksızın düşünülemez. Bir sınıfın ortak yararlarından çıkan talepler, ancak bu sınıfın siyasal iktidarı fethetmesi ve taleplerine yasalar kılıfında genel bir yürürlük sağlaması sayesinde gerçekleştirilebilir. Buna göre, mücadele eden her sınıf, programında talepleri **hukuki talepler olarak** formüle etmek zorundadır.⁷

Sosyalizmde de işçi sınıfı, kendi çıkarları doğrultusunda toplumu şekillendirirken, bunu yasalar şeklinde tanımlayacak ve koruya-

6 a.g.e., s. 18.

7 a.g.e., s. 180.

cak; kendi çıkarlarını ve tarihsel hedeflerini bu yasalar üzerinden empoze edecek ve hayata geçirecektir.

Lenin ve hukuk

Ekim Devriminin önderi Lenin, hukuk konusunda yukarda Marx ve Engels tarafından geliştirilen “yansıma” yaklaşımına sadık kaldı. Bir yandan hukukun “kendi başına bir gücü olmadığını” vurguladı; öte yandan da (özellikle “Devlet ve İhtilal”de) hukukun, tüm diğer kurumları ile birlikte (*mahkemeler, hapishaneler...*) emekçileri baskı altında tutmak ve onların gözünü korkutmak için geliştirilmiş birer mekanizma olduğunu ortaya koydu.

Bunlara karşılık Lenin, geleceğin sosyalist toplumunda hukukun konumuna ilişkin bize iki önemli ipucu sundu. Birincisi, tüm yaşamı boyunca parti içi kurallara, tüzükselliğe verdiği önemdir (*meşhur RSDİP 2.kongresinde “parti üyesi tanımı” konusundaki meşhur ısrarı ve onun yol açtığı tarihsel çığır hatırlardadır*). Parti tüzüğü “kanun” olmayabilir, ancak gelecekte toplumda belirleyici olacak bir cemaatin iç kuralları ve normlarıdır; Lenin bu topluluğun kolektif iradesini temsil eden (*bu anlamda topluluğun üstünde bir gücü temsil eden*) bu kurallara riayet konusunda hayatı boyunca titiz ve ısrarlı olmuştur.

İkinci ve oldukça önemli ipucu; yaşamının son dönemlerinde sosyalist hukuka ve yasallığa yaptığı vurgudur. Devrim sonrasında tolumdaki aksaklıklara karşı mücadele konusunda şunları söylemektedir:

Bir dava açıldığında tüm Sovyet ve Parti kanallarını kullanarak sonuna kadar götürün. Nereye başvurabileceğiniz bilmemek, veya başlangıçta karşılaşabileceğiniz yenilgi sizi caydırmamasın. Herkes yanlış bir karara karşı nereye ve nasıl şikâyetle bulunacağını bilmek zorundadır. **Herkes hukuk bilen Sovyet yurttaşı olmak zorundadır.**⁸

8 Onur Karahanogulları, **Marksizm ve Hukuk: Diyalektik Hukuk Bilimi**, Yordam Kitap, 2017, s. 311.

Paşukanis: Burjuva hukukunun analizi

Ekim Devrimi sonrasında, hukuk konusu genç Sovyet devletinin gündemine gelmiş, bu konuda birbirlerinden farklı, yer yer çelişen bir dizi paralel çalışma yapılmıştır. Kendisi de Litvanya kökenli bir Bolşevik ve profesyonel bir hukukçu olan Yevgeni Paşukanis 1924 yılında “Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm” adlı çalışmasını yayınladı. Bu çalışma, daha önceki yazılarımızda da değindiğimiz gibi bir yanıyla burjuva hukukunun ilginç ve başarılı bir analizini, öte yandan da sosyalist toplumda hukuka ilişkin hayali beklentileri ve çarpık tespitleri içermektedir.

Paşukanis, bir “temel eser” olarak tasarladığı kitabında bir başka “temel eser”i, Kapital’i baz almış, kapitalist toplumu onu en temel ve basit biriminden, yani metadan yola çıkarak analiz eden Marx’ın metodunu takip ederek, kapitalist toplumun bir diğer belirleyici kurumunu, hukuku da metadan hareketle analiz etmeye çalışmıştır. Şunu demektedir Paşukanis:

...İnsanın hukuksal özne haline gelişi, doğal bir ürünü değerlin mistik özellikleriyle donanmış metaya çeviren zorunlulukla aynıdır... Hukuk öğretisinin en olgun aşamasının, yaklaşık olarak burjuva ekonomi politığının klasik kuramlarının ortaya çıkışına denk düşmesi rastlantı değildir.⁹

“Meta” ile “hukuksal özne olarak insan” arasındaki ilişkiyi şöyle tanımlar:

Emek ürünlerinde şeyleşen ve temel bir yasallık biçimi alan üretim sürecindeki toplumsal ilişkinin gerçekleşebilmesi, mal sahibi birey ve “iradeleri mallarda yerleşik” özneler olarak insanlar arasında özgül ilişkiler gerektirir. İktisadi malların emek içermesi, bunların içkin özelliğidir. Edinilebilir ve devredilebilir olmak şartıyla mübadele edilebilir olması, sade-

9 Evgeny B.Paşukanis, **Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm**, Birikim Yayınları, 2002, s. 65.

ce sahiplerinin iradesine bağlı olan ikinci özelliğidir. **Emek ürün meta özelliği kazanırken ve değer taşıyıcısı hâline gelirken, insan da hak taşıyıcısı ve hukuksal özne haline gelir.** İradesi belirleyici kabul edilen kişi hukuk öznesidir.¹⁰

Sadece ekonominin değil, hukukun da böylece temel yapıtaşı haline gelen meta üzerinde hukuk sistemi nasıl gelişir?

Mübadele, hem siyasal iktisadın, hem de hukukun temel unsurlarının odağıdır....Daha tumturaklı bir şekilde ifade edersek, **sözleşme, hukuk fıkriinin kurucu unsurudur.**¹¹

Bunların ışığında, yukarda bahsedilen burjuva toplumunda hukukun kazandığı önem de daha anlaşılabilir olmaktadır:

Mübadele ilişkisi, alım satım, ödünç, borç, kira vb ilişkisi şeklinde varlık kazanır. Burjuva toplumunda yaşayan insan sürekli olarak bir hak ve yükümlülük öznesi olarak değerlendirilir.. **Hiçbir toplumun günlük yaşamda burjuva toplumun kadar hukuk düşüncesine ihtiyaç duymamasının, onun kadar hukuku işlememiş olmasının nedeni budur.**¹²

Paşukanis'in yanılgıları

Önce şunu belirtelim: Yukarda zikrettiğimiz Paşukanis'in zekice ve doğru tespitleri bir bütün olarak hukuku değil sadece burjuva hukukunu, onun da tümünü değil, çekirdeği olan ekonomik ilişkiler hukukunu açıklamaktadır. Bunu dışında kalan ve meta ile ya da altyapıyla hiçbir ilgisi olmayan Ceza Hukukunu (*cinayet, saldırı, tecavüz...*) ise Paşukanis “tarihsel olarak kanlı öç alma ge-

10 a.g.e., s. 113.

11 a.g.e., s. 122.

12 a.g.e., s. 80.

leneği”nden kaynaklandığını¹³ söyleyerek hem basitleştirilmiş, hem de bütünsellikten uzak, birbirinden kopuk ve parçalı bir hukuk konseptini savunma durumuna düşmüştür. Hukuku tümüyle burjuva ekonomi politikğine indirgeyerek onun bir bütün olarak bir toplulukta ilişkileri regüle edici ve ihtilafları çözmenin meşru kurallarını tanımlayıcı yönünü göz ardı etmesine sebep olmaktadır. Örneğin feodal dönemdeki hukuku ele alırken onun genel değil, yerel nitelikler taşıdığının altını çizerek bu hukuku “hukuk” kavramının dışına itmeye çalışmaktadır. Sonuçta feodal ya da pre-kapitalist hukukun burjuva hukuku kadar evrensel ve derinleştirilmiş olmadığı doğrudur; ama sonuçta o da bir hukuktur, toplum içi ilişkileri egemen sınıf lehine ayarlamayı amaçlamaktadır, ve meta ve mübadeleye dayanması söz konusu değildir.

Hukukun daha geniş ve kapsayıcı bir tanımının önünü kesmek adına Paşukanis, Engels’i dahi reddedecek noktaya varmaktadır. Önce Engels’in (*bugün güncelliğini korumakla kalmayan, belki de yeniden keşfedilmesi ve yorumlanması gerek*) şu muhteşem tespitini aktarmaktadır:

Hasımların, karşıt iktisadi çıkarları olan sınıfların, kendilerini ve toplumu kısır bir savaşta tüketmemesi için, görünürde toplumun üzerinde konumlanan, çatışmayı hafifletmesi, düzenin sınırları içinde tutması gereken bir iktidar gerekliliği kendini gösterir; toplumdan doğan fakat onun üzerinde konumlanıp gitgide ona yabancılaşan bu iktidar devlettir.¹⁴

Paşukanis’e göre:

Bu anlatımda pek açık olmayan bir nokta bulunmaktadır. Bu ifade devlet iktidarının sınıflar üstü bir şey olarak doğduğunun varsayılmasına olanak tanımaktadır. Böyle bir anlayış tarihsel gerçeklerle çelişecektir. Biliyoruz ki devlet aygıtı her zaman

13 a.g.e., s. 177.

14 F. Engels, **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Sol Yayınları, 1976, s. 217.

egemen sınıf tarafından oluşturulmuştur.¹⁵ “Devlet “burjuvazinin işlerini yürütme komitesi olarak işlerlik kazanır.”¹⁶

Engels’in devletin sınıfsal niteliği ve onun egemen sınıfın çıkarlarını koruyan bir yapı olması konusunda ne kadar net olduğu bilinmektedir. Bilakis Paşukanis, devleti (*dolayısıyla hukuku*) kaba, indirgemeci ve araçsal (*instrumentalist*) bir yaklaşımla basit ve sığ bir biçimde kavramaktadır. Kapitalist devletin sırf kapitalist siyasi düzeni ayakta tutabilmek uğruna, alt sınıflardan gelebilecek yıkıcı tepkileri engelleyebilmek için, bizzat tek tek ya da bir bütün olarak burjuvaları “hizaya soktuğu”, onlara “ayar verdiği”, onların kısa vadeli çıkarlarına darbe vurduğu, hatta onları geçici olarak karşısına aldığı sayısız örneği Marx ve Engels’in yazışmalarında, hem de son yüzyılın sınıf mücadeleleri tarihinde bulabilmek mümkündür. Bilimsel değerinden çok slogan değeri daha fazla olan, ve son yüzyılda (*ve hala*) sosyalistlerde yüzeyselliğe ve kafa karışıklığına yol açan bu araçsal yaklaşım, Paşukanis’de de varlığını sürdürmekte, onun hukuku ekonomi politığe indirgeyici yaklaşımı ile birleşince sağlıklı sonuçlara yol açmaktadır.

Bunlara karşın, Paşukanis’in burjuva hukukunu analizinde, şu önemli tespit de yer almaktadır:

Yasa toplumsal olmalıdır; böylece tekil bireylerin üstünde yer alır. Öte yandan da meta sahibi, mal sahipleri arasındaki **ilişkileri düzenleyen kuralın, her meta sahibinin ruhunda içsel bir yasaya dönüşmesi gereken biçimde**, doğası gereği özgürlük taşıyıcısıdır.¹⁷

Burjuva hukukundaki bu “içselleşme” unsurunu, ilerde sosyalizmde hukuku ele alırken son derece önemli olacağı için not edelim ve geçelim.

15 Evgeny B.Paşukanis, “**Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm**”, Birikim Yayınları,2002, s. 142.

16 a.g.e., s. 151.

17 a.g.e., s. 160.

Paşukanis'e göre sosyalist toplumda hukuk: "Sol" illüzyonlar

NEP döneminde (1924) yazılan kitapta Paşukanis, mevcut durumda ve sosyalizm kurulduktan sonraki hukuksal ilişkileri şöyle tanımlamaktadır:

Sovyet devletine ait işletmeler, gerçekte ortak bir görev yerine getirirler; fakat çalışmalarında Pazar kurallarına bağlı kalmak zorunda olduklarından (*NEP dönemindeyiz – SD*), her birinin kendine özgü çıkarı vardır. Satıcı ve alıcı olarak birbirlerinin karşısında yer alırlar, riske girerek ve zarara göre hareket ederler ve bunu sonucunda da zorunlu olarak karşılıklı *hukuksal ilişkide* bulunurlar. **Planlanmış ekonominin nihai zaferi, bunların karşılıklı ilişkilerini salt teknik rasyonel bir ilişkiye dönüştürecek** ve böylelikle "tüzel kişiliklerini" öldürecektir.¹⁸

Başka bir deyişle, planlı ekonomide karşıtlık kalkacağı için hukuk da ortadan kalkacak, ilişkiler salt teknik rasyonel ilişkiye dönüşecektir. Bu öngörünün gerçeklikle uzaktan yakından ilgisi yoktur.

En mükemmel planlı ekonomide ve en katılımcı-demokratik sosyalist toplumda dahi, sömürüden kaynaklanan uzlaşmaz sınıf çatışmaları olmayacak; ancak farklılıklar ve bundan kaynaklanan ihtilaflar mutlaka olacaktır. Sosyalist toplumun hiçbir iç ihtilafı ve çelişkisi olmayan "monoblok" bir kütle olacağı öngörüsü, Kemalizmin "imtiyazsız sınıfsız, kaynaşmış kitle" öngörüsü kadar anlamsız ve saçmadır. Teorik-politik yaklaşımlarına yönelik eleştiriler ne olursa olsun, Mao'nun yıllar sonra yapacağı "*halk içi uzlaşabilir çelişkiler*" tanımı, Paşukanis'in ütöpik öngörülerinden çok daha gerçekçi ve anlamlıdır. İşbölümü varlığını sürdürdükçe bundan kaynaklanan farklı kavrayışlar, farklı beklentiler ve öncelikler, plan yapılırken oluşan toplumsal pastanın dağıtımında önceliklerin saptanması konusunda ihtilaflar, sanayi işçilerinin, tarım emekçilerinin, sosyalist entelijansia'nın bu önceliklere ilişkin

¹⁸ a.g.e., s. 136.

uzlaşmaz değil, ama farklı beklenti ve yaklaşımları her zaman olacaktır. Daha da önemlisi, toplumda izlenecek siyasi rota konusunda da ihtilaflar olabilir ve olacaktır. Özellikle bu tür ihtilafların, bir hukuksuzluk ortamında 1937’de ne denli akıl almaz derecede kanlı boyutlara varacağını ve yarattığı rüzgarda Paşukanis’i de silip süpüreceğini hatırlamak gerekir. Farklı beklenti ve iddialar, tek tek kişileri değil, birer toplumsal kesimi kapsadığı ölçüde, bunların çözümünün “basit teknik ve rasyonel” bir süreç olmasını ummak kör bir iyimserliktir. Bu farklılık ve ihtilafların çözümü için, toplumdaki tüm insani ilişkileri kapsayan ve toplum tarafından benimsenmiş düzenleyici kurallar olarak hukuka ihtiyaç olacaktır.

Kısaca Paşukanis’in sosyalist toplumda hukuka ilişkin yaklaşımları üç öneride netleşmektedir:

1. Hukukun temeli ve var oluş sebebi meta ve mübadeledir.
2. Sosyalist toplumda meta olmayacaktır.
3. Dolayısıyla sosyalist toplumda hukuk da olmayacaktır.

Bu önermelerin üçü de yanlış ve hayalidir.

Birincisinin, yani hukukun salt metaya dayandığı iddiasının ne denli dar, indirgemeci ve kaba Marksist olduğuna yukarıda değindik. İkinci iddia, başka bir çarpıklıktır. Sosyalist toplum, “herkese ihtiyacına göre” kuralının hayata geçmediği, henüz hala “herkese emeğine göre” ilkesinin yürürlükte olduğu bir toplumdur. Herkes ürettiği emek kadar mal ve hizmet alabilir. Tümüyle toplumun sübvans ettiği eğitim ve sağlık gibi hizmetler dışında, her emekçi ürettiği emek kadar emekle üretilmiş mal ve hizmet alabilir. Alım esnasında değeri üretilmesi için gerekli olan emek miktarı ile ölçülen malın ise tek adı vardır: Meta! Sosyalist (*sınıfsız, komünist değil!*) toplumda işçinin kendine aldığı ayakkabı, çocuğuna aldığı elbise, evine aldığı buzdolabı, kendine aldığı bir şişe votka, hepsi birer metadır. Fiyatları devlet tarafından ne denli sübvans edilirse edilsin, toplam ekonomik bilançoda bunların değeri, içlerindeki emek miktarı tarafından belirlenmektedir. Sosyalist toplumda temel ayırt edici fark, işgücünün bir meta olmaktan çıkmasıdır:

İşçinin ücretini “yaşamayı ve fabrikada işini yapabilmesi için gerekli asgari para miktarı” değil, ürettiği emeğin miktarı belirler. Ürettiği emeğin karşılığını alır; ürettiği değerden toplum adına kesilen miktar ise altyapı, eğitim, sağlık gibi kalemlerle gene kendisine geri döner. Paranın ortadan kalkıp herkesin ihtiyacı kadarını alıp tükettiği aşamaya kadar, tüketim mallarına ancak kendi emeğini mal ve hizmetle değiş tokuş ederek, yani **mübadele yoluyla** sahip olan işçi (*Paşukanis’in ilk tespitlerine de uygun biçimde*), otomatikman bir tüketici olarak hukuksal bir özne olmaktadır. Satın aldığı malın kalitesizliği, bozukluğu ya da zarar verir olması durumunda üretici merciyi şikayet etme, zararını tazmin ettirme ve bu merciyeye yaptırım uygulamaya hakkı tanımlı olmalıdır. Bu basit ihtilafı dahi “teknik-rasyonel” ve ihmal edilebilir görmenin bedeli pratikte çok ağır olmuştur. Bu soruna ilişkin hiçbir tanımlı (*ve pratikte etkin*) idari-hukuksal mekanizmanın olmadığı SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinde milyonlarca emekçi, kalitesi gitgide düşen bozuk mallarını kabullenmek zorunda kalmış, bu durum bir yandan onları düzenden soğuturken, öte yandan da karaborsa ve yeraltı ekonomisi gibi sosyalizm-dışı yapıların güçlenmesine yol açmıştır. Sonuçta meta sosyalizmde vardır; hukuk da (*hem bu sebeple, hem de genel ihtilafları sağlıklı biçimde çözebilmek için*) sosyalizmde gerekli ve zorunludur.

Körlük, oportünizm ve Paşukanis’in hazin sonu

Paşukanis, etkilendiği (*ve belki de ilişkide olduğu*) “sol” ekibin (*Troçki ve Zinovyev’in başını çektiği*) yaklaşımlarının ışığında, devletin sönmümlenmesi ve hukukun ortadan kalkması konusunda hayali beklentilere girmiş, somut olayları yorumlarken sahip olduğu bu hayali beklentiler onu akıl almaz derecede absürt noktalara sürüklemiştir.

Paşukanis’in “hukuk sönmümlenecek ve giderek gereksiz hale gelecek” beklentisini temel alan yaklaşımları, gözde olduğu NEP döneminde bir geçerlilik kazandı. Özellikle 1929’da kulakların topluma ve ekonomiye zarar veren direnişi karşısında Stalin’in giriştiği kolektifleştirme sürecinde baş tacı edildi. Stalin’in topluma

(özellikle de şehirlere, işçi sınıfına ve gelişen entelijansiaya zarar veren, onları açlığa mahkum eden) kulak direnişini kırma ve buradan hareketle tarımı kollektifleştirme ve sanayileşme kararı doğru ve haklıdır. Ancak bu süreç devrimden 12 sene sonra, kuralların ve kurumların oturmaya başladığı bir dönemdir. Bir sürecin içeriği kadar biçimi de önemlidir ve özünde sonuna kadar haklı olan bu eylem, biçim olarak iç savaş metotlarıyla sürdürülmüştür. Tahılları saklayan, yollanan Sovyet görevlilerini öldüren, Sovyet rejimine sadık unsurlara karşı suikastlar düzenleyen bu unsurların tasfiyesi, pekala mevcut Sovyet kanunları ve hukuksal kurumlarıyla gerçekleştirilebilirdi. Ancak bu süreçte:

Kulaklara ve burjuva diye nitelenen unsurlara karşı yürütülen mücadelede hukuksal kurumların büyük ölçüde devre dışı kalması, hukukta Paşukanis'in sönmülenme kuramı ile meşrulaştırılıyordu.¹⁹ Kulaklara yönelik tasfiye hareketinde idarenin hukuka bağlılığı ortadan kaldırıldı. Uygulamalara yargısal kılıflar bulundu. Terör yasallaştırıldı ve ceza hukuku siyasallaştırıldı. “Hukuk Cephesinde Durum” yazısıyla Paşukanis, **olanları “hukukun sönmülenmesi ve komünizm yolunda bir uğrak” olarak değerlendiriyor** ve devrimci yasallık %99 siyasal bir sorun olduğu için Sovyet yasalarının olabildiğince esnek olması gerektiğini savunuyordu. 58.madde (*karşı devrimci etkinliklerle ilgili yasa- SD*) kapsamındaki etkinlikleri izleyen İç İşleri Bakanlığı (NKVD) içinde yargılama yapan özel heyetler oluşturulması, **bunların yetkilerinin 1930’ların başında 25 yıllık cezalara kadar genişletilmesi Paşukanis ve ekolünden eleştiri almıyordu.**²⁰

Kulaklara karşı girişilen saldırının siyasi olarak haklı olduğuna değinmiştik. Ve gene dediğimiz gibi, mevcut Sovyet kanunları

19 Onur Karahanoğulları, **Marksizm ve Hukuk: Diyalektik Hukuk Bilimi**, Yordam Kitap, 2017, s.182

20 a.g.e., s. 182-183.

bu saldırıda devletin etkin darbeler vurması ve bu gerici direnişi kırması için gerekli araçları sunmaktaydı. Buna rağmen tanımlı hukuk mekanizmalarını devreden çıkararak “olağanüstü önlemler” adına İçişleri Bakanlığı’nın “özel mahkemeleri” ile hem yargı hem de infaz yapılmanın önünün açılmasını “o günkü koşullar” ile açıklamak isteyenler olabilir; ve bizim bugün “o günkü koşullar”ı bilmediğimiz, yaşamadığımız için bu tartışmada söylenecek fazla şeyimiz olmayabilir. Ancak pratik olarak ne denli haklı gözüktürse gözüksün, sonuçta bu siyaseten ileri, ama hukuken ve ideolojik olarak geri bir adımdı, ve telafi edilmesinin zorunluluğu ortaya konmalıydı. Körlük de tam burada başlamaktadır: Paşukanis gibi bir hukukçunun, hukukun devre dışı bırakılmasını, yani hukukun neredeyse “ölümünü”, hukukun “sönümlenmesi” diye yorumlaması ve haklı göstermesi tamı tamına körlük, körlükten de öte dogmatik bir tavidir. Etkilendiği “sol” siyasetin devletin ve hukukun hızla sönümlenmesi dogmasına olan takıntılı bağlılığı, Paşukanis’in, sosyalizm için oldukça zararlı olabilecek bir gelişmeyi alkışlamasına yol açmış, çok değil 10 sene sonra bizzat kendi ensesine inecek olan bıçağı bir anlamda kendi elleriyle bilemiştir.

Ancak bu konuda Paşukanis ne yazık ki tek örnek değildir. 1937’deki trajik gelişmelere giden süreçte, iktidarda olan her ekip hiçbir kuralla kendini sınırlamadan “proleter kararlılık” ve devrimci diktatörlük” (*halbuki Roma’dan beri diktatörlüğün de tanım itibarıyla bir hukuku vardır*) adına farklı görüşlere hayat hakkı tanımamış, “azınlık görüşünün haklarına saygı gösterme” konusunda hiçbir hassasiyet göstermemiş, ancak kendisi azınlığa düşünce “demokrasi” ve “savunma hakkı” konusunda (*elbette beyhude yere*) feryat etmiştir. İktidara geçen her ekip, kuralsızlığı “kararlılık” sayan bu siyasi kültürü beslemiş, başka bir deyimle bu “bıçağı” birlikte bilemiş, sonunda bu bıçak 1937’de kontrolden çıkıp kendini tutan elleri de fark gözetmeksizin keserek kollektif bir facianın, bir cinnetin aktörü haline gelmiştir. Tüm siyasi ekiplerin bu sürece katkısı göz önüne alındığında söylenecek tek şey, bu gün ülkemizde de yaygın olan bir deyimdir: “HEPİNİZ ORADAYDI-

NIZ!'. Paşukanis'in yukardaki tavrı da bu tespitimizin en somut örneğidir.²¹

1934'de Birinci Beş Yıllık Plan'ın tamamlanması ve kolektivizasyonun başarıyla gerçekleştirilmesi sonucunda SSCB'de sosyalizmin zaferi ilan edilmiş, Stalin ülkede yasaların ve yasallığın güçlendirilmesi konusunda bir vurgu yaparak bir anayasa hazırlanması sürecini başlatmıştır. Bu gelişme, "sosyalizmde hukukun olmayacağını" savunan Paşukanis'in görüşleriyle yüzde yüz çelişmektedir. Bu süreçte Paşukanis önce bir "özeleştir" yaparak kitabındaki "sosyalizmde hukuk olmaz" tezinin yanlış olduğunu söylemiş, sonra da 1936 Anayasasının hazırlık ekibinde görev almıştır. Yaygın soğuk savaş söylemleriyle ele alındığında, bu gelişme "masum bir akademisyenin devlet tarafından (*despot bir iktidar olan Sovyet yönetimi ve "baş şeytan" Stalin*) tarafından cebren görüşlerinden vazgeçmeye zorlanması"dır. Bu tür klişelere karnı tok olan her sosyalist için ise bu tavır açıkça Paşukanis'in oportünizmidir. Paşukanis, sırf Sovyet hukuk camiasındaki yerini ve konumunu korumak için samimiyetsiz, teorik temelleri olmayan birkaç sözde "özeleştir" yaparak kariyerini muhafaza etmiştir.

Bu gelişmeden 1 yıl sonra, Ocak 1937'de Paşukanis, İçişleri Bakanlığı (NKVD) tarafından "troçkist-buharinist hain ve yıkıcı" olarak **yargılanmadan idam edilmiştir**. Yargılanmış olduğuna dair hiçbir veri açığa çıkmadığı gibi, ölüm tarihi ve biçimi konusunda da bilgi bulunmamaktadır. Onun bir zamanlar bizzat "*hukukun sönümlenmesi ve komünizm yolunda bir uğrak*" diye selamladığı İçişleri Bakanlığının (NKVD) hem yargı hem de infaz yetkisine sahip organları tarafından idam edilmiştir! Batılı bir hukukçu olan Pound "*Kitabında öngördüğü gibi idari-teknik kurallar yerine gerçek bir hukuk olsaydı, Paşukanis hayatım değil sadece işini kaybetmekle sınırlanabilirdi*" diye ince ince alay etmektedir ve haklıdır. Öte yandan Marksist hukukçu John Hazard, Paşukanis'in hukuk tezleri dışında gerçekten yönetime karşı yıkıcı bir faaliyet içinde olup olmadığı sorusunu yeniden sormakta, onunla birlik-

21 a.g.e., s. 185.

te 1937’de görüşleri mahkum edilen birçok hukukçunun kısa bir süre sonra görevlerine geri dönmelerine karşın Paşukanis’in sorumsuz sualsiz infaz edilmesinin “farklı bir durum” olduğuna işaret etmektedir.

Görüşleri ne denli yanlış olursa olsun, hatta komploya karışmış dahi olsa Paşukanis’in bu şekilde yargısız infazının kabul edilebilir hiçbir yanı yoktur. Nitekim 1957 yılında Kruşçev döneminde itibarı (*ölümü hak etmediği için*) iade edilmiş, ancak Sovyet hukuk ve düşünce dünyasında görüşlerine “itibar” edilmemiştir. Bugün de onu bir “evliya” mertebesinde algılamaya çalışan “sol çevrelerin” görüşlerinin aksine, burjuva hukukuna ilişkin yaptığı doğru ve yararlı tespitler dışında, sosyalizmin hukuku konusunda “itibar” edilecek herhangi bir görüşü yoktur.

Bir ideolojik aygıt olarak hukuk: Althusser

Burada, sosyalist toplumda hukukun konumunu daha iyi kavramak için, bu kurumun sahip olduğu bir diğer işleve değinmek istiyoruz: Hukukun ideolojik işlevi ve bir ideolojik aygıt olarak hukuk.

Bir yönüyle, Lenin’in belirttiği gibi, bir baskı ve zor aracı olan hukuk, nasıl bir “ideolojik aygıt”a, tüm toplum fertleri üzerinde kapitalist düzen lehine bir rıza üretmeyi, bir konsensüs yaratmayı sağlayan bir araca dönüşmektedir? Marksist filozof L. Althusser, çığır açıcı eseri olan “**İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**” adlı kitabında bu konuya özel bir bölüm ayırmıştır. Şunu demektedir Althusser:

(hukuk) Ceza yasasına biçimsel olarak kaydedilmiş kuralların çiğnendiğini saptayan yargıçlar tarafından karara bağlanan cezaları gerçekleştiren devletin bir baskı aygıtının var olması koşuluyla işleyebilecektir. Ancak bununla birlikte gördüğümüz başka bir şey de, çoklukla hukuki ideoloji, *artı* ahlaki ideoloji ekinin birlikte çalışmasıyla, yani....devletin baskı aygıtı

doğrudan doğruya işe karışmaksızın “hukuka saygılı davranıldığı”dır”.²²

Hukukun bu çifte işlevini şöyle tanımlar Althusser:

Hukukun bir yandan uzmanlaşmış bir baskı aygıtına, bir yandan da burjuva ahlaki-hukuki ideolojiye zorunlu olarak bağlı bulunduğunu da gördük. Devlet aygıtı ile bir soyutlama ilişkisi içinde bulunan hukuk hem baskıcı, hem de ideolojiktir.

Hukukun her şeyden daha çok, aralıksız baskıcı müdahalelerle desteklenen hukuki-ahlaki ideoloji ile “işlediği”ni göz önüne alırsak, hukukun devletin ideolojik aygıtı kavramıyla düşünülmesi gerektiği görülür.²³

İngiliz Marksist hukukçu H. Collins, bu tespiti destekleyerek “hukuki-ahlaki ideoloji” kavramına ışık tutmaktadır:

Hukukun ikinci işlevi ideolojiktir. Hukuksal kurumlar egemen ideolojinin en önemli tedarikçileridir. Yargıçlar sadece egemen ideolojinin etkili sözcüleri olarak işlev görmekle kalmazlar, ayrıca hukuksal söylemin tümü, kanuni söylevlere maruz kaldıkları süre boyunca her vatandaşın değerleri içine nakşedilen “özel mülkiyet” gibi kavramları sürekli dile getirir.²⁴

Burjuva hukukunun (*Paşukanis’in de değindiği*) evrenselliği, tüm insani ilişkileri kapsar niteliği, bu genelliğin yarattığı soyutlama üzerinden bireylerden ve sınıflardan bağımsız bir “eşitlik” ve “özgürlük” illüzyonunu sürekli diri tutar: “Herkes kanun önünde eşittir. Prensip olarak bir patron da, bir işçi de cinayet işlerlerse aynı cezayı alırlar”. Hukukun yarattığı ve sürekli yeniden ürettiği bu “eşitlik” illüzyonu, burjuvazinin toplum üzerindeki ideolojik hegemonyasının en güçlü payandalarından biridir. Marx ve Engels’in (*yazımızın başında değindiğimiz gibi*) yıkmaya çalıştıkları bu “mitos”

22 Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, İthaki, 2008, s. 66.

23 a.g.e.s, s. 68-70

24 Hugh Collins, **Marxism and Law**, Oxford University Press, 2001, s. 91.

asında sadece teorik bir yanlıgı değil, kapitalist düzeni ayakta tutan oldukça güçlü bir ideolojik aktördür.

Collins, çağdaş burjuva demokrasilerinde baş tacı edilen bir kavram olan “Hukuk Devleti” (*Rule of Law*) anlayışının üç temelini şöyle açıklar:

1. Devlete, (bu “tarafsız” kanunların uygulayıcısı olarak) sınıflar ve çıkar grupları karşısında tarafsız bir görünüm verir.
2. Kimin iktidara geçeceğine (*siyasi gücün sahibine*) bu soyut ve tarafsız kurallar karar verir (*anayasa, seçim kanunu, vs.*)
3. Kanunlar gizli değil her yurttaşın bilgisine ve kavramasına açıktır. Dahası, gene bu kanunlar, onların nasıl değiştirilebileceğine dair gerekli mekanizmaları da tanımlar.

Hukukun bu ideolojik işlevi, ve onun en ileri ifadesi olan “Hukuk Devleti” kavramı, Collins’e göre, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki Marksist-devrimci hareketin önündeki en büyük engel, en zorlu düşmandır: “Hukuk Devleti ideolojisi, Marksist siyasi pratik için merkezi bir hedeftir.”

Hukukun ideolojik gücüne yaptığımız bu vurgunun sebebi, bu olguyu başka bir diğer temel olguyla birlikte düşünme ihtiyacıdır: Bir geçiş dönemi olan sosyalizmde proletaryanın ideolojik hegemonyasının gerekliliği. Önceki yazılarımızda, yıkılan SSCB ve Halk Demokrasilerinde 80’lerden sonra bir ideoloji olarak sosyalist düşünce ve değerlerin büyük bir hızla erozyona uğradığına ve bu olgunun çöküşün temel amillerinden biri olduğuna değinmiştik. Ömrünün son dönemlerinde yazdığı “Filozof Olmayanlar İçin Felsefeye Giriş” kitabında Althusser şunu söylemektedir:

Bir sınıfın egemenliği, ancak o sınıfın ideolojisi tüm toplumda fiilen egemen ideoloji haline gelmişse gerçekleşebilir; bu da ideolojik kavgaya devletin müdahali olmasını gerektirir.²⁵

Bu iki önermeyi alt alta koyalım:

25 Louise Althusser, **Filozof Olmayanlar İçin Felsefeye Giriş**, Can Deneme, 2016, s. 164.

1. Hukuk, egemen sınıfın toplumda ideolojik hakimiyet kurmasının en güçlü unsurlarında biridir.
2. Proletarya iktidarında da, sosyalist ideolojinin hegemonyası ve gücü, sosyalizmi ayakta tutmanın ve sınıfsız topluma ilerlemenin zorunlu koşuldur.

Bu iki önermenin birlikte ele alınması, sosyalist toplumda hukuk konusunda bizi belirli sonuçlara yöneltmektedir. Bunu yazımızın sonunda ele alacağız.

Hukuk yansıma mıdır? Onur Karahanoğulları'nın çalışması

Hukuk alanında bir akademisyen olan Onur Karahanoğulları'nın 2017'de yayınlanan **“Marksizm ve Hukuk: Diyalektik Hukuk Bilimi”** adlı eseri, bu alanda önemli bir kaynak niteliğindedir. Bu çalışmada Karahanoğulları'nın bu konudaki kendi özgün tezlerinin yanı sıra, konunun önemli kaynakları niteliğindeki eserler de ayrıntılı biçimde ele alınmakta, Paşukanis, Hugh Collins, 1970'lerde Fransız Komünist Partisi üyesi iki hukukçu olan Monique ve Roland Weyl'in **“Teoride ve Eylemde Hukukun Payı”** adlı eseri tek tek ele alınarak değerlendirilmektedir. Bunların yanı sıra, John Hazard gibi Sovyet hukuk pratiği hakkında birikim sahibi yazarların da makaleleri kitapta yer almaktadır. Bu yönüyle kitap, Marksizm ve hukuk konusunda içerdiği özgün tezlerin yanı sıra, ülkemizde bu alanda yayınlanmış en kapsamlı (*muhtemelen de tek*) derleme niteliğine sahiptir. Ciddi emek ürünü olan bu çalışma Türkiye sosyalistleri tarafından ilgi ve sahiplenmeyi hak etmektedir.

Kitabın bakış açımıza yaptığı katkılara geçmeden önce iki noktada eleştirimizi koymak durumundayız:

Birincisi kitapta *“Avrupa devriminin gerçekleşmemesi sonucu SSCB'de devrimci hedeflerden vazgeçilmesi, “barış içinde bir arada yaşama”nın benimsenmesi (?) ve (dolaylı olarak) bunun bürokratik deformasyonun kaynağı olduğunu”* ima eden yaklaşımlar yer yer mevcuttur. 100 yıllık bu klasik paradigmaya ve onun uzantısı olan yaklaşımların hiçbirine biz katılmıyoruz.

İkincisi, (*muhtemelen yukardaki olguya bağlı olarak*) Karahanoğulları, Paşukanis'e ilişkin değerlendirmelerinde, ona hak ettiğinden fazla bir lütufkârlıkla yaklaşmakta ve fazlasıyla övmektedir. Gerçi bir akademisyen olarak yaklaşımı sağlıklı ve objektiftir: Bir yandan Paşukanis'in kitabının değerinin “*esas olarak sosyalizme değil kapitalizme ilişkin olduğunu*” belirtmekte (*ki buna biz de katılıyoruz*), öte yandan hem onun eserini teorik planda eleştiren Collins, Weyl, Head, Kelsen gibi yazarların haklı argümanlarına yer vermekte, hem de Paşukanis'i bir “mazlum ve efsane” haline getirecek söylemlere karşı onun ilkesizliğini ve despotik tavırlarını ortaya koyan somut olguları gene benzer çalışmalardan (*Head ve Hazard*) aktarmaktadır. Ancak gene de onun “hukukun sönümlenmesi” konusundaki çalışmasını ve ısrarını değerli bulmakta, çeşitli Marksist hukukçuların çalışmalarını değerlendirirken “hukukun sönümlenmesi”nden bahsetmeyenleri bir anlamda eksik bulduğunu hissettirmektedir.

Karahanoğulları, eserinin bir yerinde hukuk konusunda fikir yürütmek için profesyonel hukukçu olmak gerektiğini belirtmektedir ve haklı olabilir. Ancak hukukun sönümlenmesi meselesi, çok daha büyük bir sorunda “buzdağının görünen ucu”dur: O da parçası olduğu devletin sönümlenmesi, sınıfların ortadan kalkması, emperyalizmin çökmesi, sınıfları yaratan işbölümünün sınırlarının zayıflatılması, yüksek bir üretkenlik ve bolluk, yeni ahlaki değerlerin benimsenmesi gibi bir dizi siyasi, ekonomik, kültürel, ideolojik faktöre bağlıdır. Dolayısıyla “hukukun sönümlenmesi” salt bir profesyonel hukuk sorunu değildir. Nasıl ki dünyada “açlığın sönümlenmesi” gıda mühendislerinin ve beslenme uzmanlarının boyunu fersah fersah aşan bir konuya, “hukukun sönümlenmesi” de tek başına profesyonel hukukçuların yetkinlik alanlarını fazlasıyla aşan bir konudur. Zaten meseleyi ne kadar çarpık ve hayali bir şekilde ele aldığına yukarda yeteri kadar değindiğimiz Paşukanis'i sırf bu konuyu ele aldığı için “değerli bulma”yı anlamak mümkün değildir.

Elbette eleştirdiğimiz bu yaklaşımların, Karahanoğulları'nın çalışmasının değerini bizim gözümüzde azaltmadığını altını çizerek belirtelim ve devam edelim:

Karahanoğulları, önce klasik marksizmin hukuku “yansıma” olarak algılayan yaklaşımını sorgulamaktadır:

Hukukun sadece bir yansıı olmadığı, sabit oturmuş, binlerce profesyonel hukukçunun, mahkemelerin, polisin, devletin faaliyetiyle oluşan bir gerçekliğinin olduğu da açıktır.

Engels'den şu anlamlı alıntıyı yapar:

Profesyonel hukukçuları yaratan işbölümü gerekli hale geldiğinde, üretim ve ticarete genel bağıllığı olan ve aynı zamanda bu alanlar üzerinde etkide bulunma yeteneğini sürdüren yeni bir alan, hukuk, açılır. Moderne devlette hukuk sadece, genel ekonomik duruma uyup onun ifadesi olmakla kalmaz.

Ve şu sonuca varır:

Hukuk, yansıttığı gerçeklik karşısında “özerk bir gerçeklik” olarak dikilir.²⁶

Yansıma kavramına karşı, (*bizim de biraz ilerde başvuracağımız*) Collins'in şu görüşüne yer verir:

Tecavüzü veya cismani zarar vermeyi yasaklayan kuralların üretim ilişkilerinin birinin yansıı olduğunu savunmak güçtür. Özellikle mevzuu hukuk, örf ve adet hukukunun yerini aldıkça yansıma görüşünün zayıflığı daha da artmaktadır.²⁷

Altyapının basit bir yansıması olmadığına böylece değinilen hukukun, mevcut altyapıyı üstyapı seviyesinde desteklemek dışında bir işlevi var mıdır? Karahanoğulları, bu konuda Weyl'lerden şu alıntıyı yapmaktadır:

26 Onur Karahanoğulları, **Marksizm ve Hukuk: Diyalektik Hukuk Bilimi**, Yordam Kitap, 2017, s. 45-47.

27 a.g.e., s. 78.

Hukuk, her şeyden önce **otoriteye ve suiistimallerine karşı, keyfi eylemlerine karşı bir güvence** teşkil etmeseydi, otorite müdahalelerine hukuk kılıfını giydirmek ihtiyacını duymazdı.

Hukukun bireyleri otoriteye karşı koruyan bu güvence işlevini Weyl'ler sosyalist toplumda da geçerli görmektedir:

Weyl'lere göre SBKP 20. Kongresi iktidarın kötüye kullanımına, vatandaşların boyun eğme eğiliminin sakıncalarına dikkat çekerek **bireylerin kendilerini kendi iktidarlarının kötüye kullanımlarına karşı koruyacak** araçlara sahip olmasının önemini kabul etmiştir.²⁸

Siyasi arka planına önceki yazılarımızda ayrıntılı olarak değindiğimiz SBKP 20. Kongresinin niyetinin gerçekten bu olup olmadığı, ayrıca bu hedefi başarıp başaramadığı tartışmasını bir yana bırakırsak (*zira Sovyet iktidarının keyfi tasarrufları yıkılışa kadar sürmüştür*), buradaki temel fikir, yani sosyalizmde hukukun otoritenin, sosyalist iktidarın yanlış ve keyfi davranışlarına karşı emekçiler için bir güvence teşkil etmesi gerekliliği haklı ve doğru bir saptamadır.

Değişik yazarlardan oldukça yararlı ve zihin açıcı düşünceleri bizlere ilettiği eserinde Karahanogulları, Weyl'lerden son derece önemli olduğunu düşündüğümüz bir kategorizasyonu da aktarmaktadır:

Hukukun iki bölümü: Monique ve Roland Weyl

Profesyonel hukukçuların, hukuk biliminin kendi dahili ilgi alanları ve metodolojileri açısından bir dizi iç sınıflandırmaya ve kategorizasyona girdikleri bilinmektedir: Kamu hukuku, Özel hukuk, Anayasa hukuku, vs. Biz ise burada **sınıf mücadelesi** ile ilişkisi bağlamında farklı ve anlamlı başka bir kategorizasyona işaret etmek istiyoruz: “Kurulu düzeni korumayı amaç edinen

28 a.g.e., s. 90-92

otorite hukuku, ve hakim sınıfa kendi **iç ilişki kurallarını** sağlamayı amaçlayan **organizasyon hukuku** (Weyl'lerden aktaran Karahanogulları²⁹). Son derece önemli olduğunu düşündüğümüz bu sınıflandırmaya ilişkin biraz daha derinleşmenin gerekli olduğunu düşünüyoruz:

Kapitalist toplumda burjuvazinin toplum üzerindeki egemenliğini kurmayı ve pekiştirmeyi amaçlayan tüm kanunlar ve hukuksal ürünler, otorite hukukunun parçasıdır; ve otorite hukuku, burjuvazinin diğer sınıflarla olan ilişkisini ve bu sınıfların bir bütün olarak devlet iktidarıyla ilişkisini tanımlar: İş kanunu, siyasi partiler kanunu, seçim kanunu, dernekler kanunu, vs. Lenin'in "*hukukun kendine ait bir gücü yoktur; sadece var olan güç ilişkilerinin bir yansımasıdır*" tespitini daha önce ele almış ve yeterince kapsayıcı olmadığı için eleştirmiştik. İşte Lenin'in bu saptaması tamı tamına "otorite hukuku"nu konu aldığında yüzde yüz doğrudur. Gerçekten de hukukun bu kısmı, emekçi sınıflarla burjuvazi arasındaki mücadelede ulaşılan güç ilişkilerini ve güçler dengesini yansıtır. Engels yıllar önce "*genel oy hakkının alınmış olması, o ülkedeki işçi sınıfının siyasi olgunluk seviyesini yansıtmaktadır*" derken de kast ettiği budur. Emekçi sınıfların mücadelesinin ve gücünün yükseldiği momentlerde hukukun bu bölümleri ileri ve emeği daha çok koruyan bir seviyeyi yansıtırken, mücadelenin gerilediği ya da faşizm gibi tümüyle ezildiği koşullarda, daha geri ve gerici bir içeriğe düşerler, ve bütün bunlar, gerçekten de sınıf mücadelesindeki güç ilişkilerinin bire bir yansımasıdır. "Sosyal devlet" mucizesi olarak gösterilen İngiltere'de işçi sınıfının sahip olduğu sağlık ve eğitim alanındaki avantajların, o ülkedeki sınıf siyasetinin ana temsilcisi olan sosyal demokrasinin hantallığı sonucu Thatcher döneminde nasıl budandığı, kanunlara yansımış olan kazanımların teker teker nasıl iptal edildiği hatırlardadır.

Ancak burjuvazi içi ilişkileri düzenleyen organizasyon hukuku için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Gerçi burada da burjuvazinin kendi içindeki değişik kesimlerin (*sanayi burjuvazisi*, fi-

29 a.g.e., s. 88.

nans burjuvazisi, tarım burjuvazisi, vs.) aralarındaki güç ilişkisinin rol oynadığı söylenebilir; ancak bu olgu, hukukun bu kısmının gerçek işlevi açısından son derece tali bir özelliktir. Organizasyon hukuku, esas olarak burjuvazi açısından, bu sınıfın tüm fertleri tarafından düzenin sürebilmesi için kabul edilmiş “oyunun kuralları”dır. Borçlar Kanunu, Kredi Mevzuatı, Ticaret Kanunu, Bankacılık Kanunu, Gümrük Mevzuatı gibi kanunlar, tek tek burjuvaların münferit özlemlerinin de ötesinde “zorunluluklara” işaret etmektedir. Amacı kârını maksimize etmek olan hiçbir burjuva borcunu vaktinde ödemek, (hatta hiç ödemek !) istemez. Hiçbir sanayici aldığı krediye bir de faiz ödemek istemez. İhracat veya ithalatla para kazanan hiçbir tüccar gümrük vergilerinden memnun olmaz. Ancak açık olan şudur: Bu kanunlar olmazsa ve uygulanmazsa kapitalist sistem bir bütün olarak birkaç günde çöker! Burada tek başına “kanunun soyut gücü”nden bahsetmiyoruz. Bu kanunları güç haline getiren unsur, tam da yukarda Paşukanis’in işaret ettiği olgu, yani “*kanunların burjuvazi tarafından içselleştirilmesi*”, başka bir deyişle (*sevmeseler dahi*) benimsenmesi ve bu sınıfın ortak iradesi ve kararlılığı olarak tanımlanmalarıdır.

Bunu daha iyi anlatabilmek için üretim ilişkileri sürecinde kanunun oynadığı rolü, daha basit ve günlük bir “süreç”teki “kurallar” ile karşılaştıralım: Futbol kurallarından bahsediyoruz. Her futbolcu, rakip defans arkasına saklanıp “beleş” gol atmak ister. Her futbolcu, yaptığı sert ve rakibe fiziki zarar veren müdahalenin görünmemesini ve oyunun aynen devam etmesini ister. Ancak bu kendiliğinden arzuları frenleyen ofsayt, faul, penaltı gibi kurallar olmazsa futbol bir oyun olarak ortadan kalkar; yerini sahada sille tokat süren bir kargaşa alır. Sorun sadece “kargaşa” da değildir: Bu durumda futbolu popüler bir oyun, futbolcuları da hüner sahibi birer sporcu olarak değerli kılan bütün özellikler anlamını yitirir. Bu kurallar, ne kadar “engelleyici” ve “rahatsız edici” bulunursa bulunsun, futbolun bir oyun, kendilerinin de birer oyuncu olarak varlığının sürmesini isteyen her futbolcu bu kuralları benimser, içselleştirir. Sahaya çıkmaması durumunda oyunun iptal edilmesine sebep olan tek “oyuncu”nun hakem olduğunu hatırlatalım;

zira “hakem” ve (onun takip ettiği) “kurallar” olmazsa futbol oynanması imkânsız hale gelir, futbol bir spor olarak gündemden düşer!

Hakim sınıf olan burjuvazi içi “oyunun kuralları”nı saptayan bu “organizasyon hukuku”nun, otorite hukukundan temel bir farkı da böylece ortaya çıkmaktadır: Otorite hukukunda, toplum üzerinde egemenliği sürdürmek ve pekiştirmek için, ideolojik bir illüzyon, bir “mitos” vardır: Toplum düzeni, adalet, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi ideolojik kavramlarla bir sınıf tahakkümü gizlenir. Ancak organizasyon hukukunda hiçbir illüzyon yoktur. Burada var olan sadece yalın, katı, net, somut gerçeklik ve zorunluluklardır. Ancak bu kanunlara uyulmak suretiyle kapitalizm ayakta kalabilir, varlığını sürdürebilir. Bu momentte “hukukun gücü” farklı bir içerik kazanmaktadır: Bu güç adalet ve hukukun yüceliği gibi illüzyonlardan değil, hakim burjuva sınıfının tüm fertleriyle ortak olarak benimsediği, bilinçli, rasyonel ve kolektif bir iradenin ifadesidir. Bu iradenin ürünü olan **organizasyon hukuku ise, ne illüzyon, ne de yansımadır: Bu açıkça somut, fiziksel bir güçtür!** Bu gerçeğin sosyalist toplumda nasıl ele alınması gerektiği üzerine kafa yormak önemlidir; yazımızın sonunda da bunu tartışacağız.

Bu durum, hukuku “üretim ilişkilerini konsolide eden genel bir çerçeve, bir tür çimento” olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bu da bizi bir sonraki tespite götürmektedir:

Hukuk sadece üstyapının değil, altyapının da bir parçasıdır: Collins

İngiliz Marksist hukukçu Hugh Collins, hukuku tarihsel materyalizm öğretisi içinde doğru ve anlamlı bir çerçeveye oturtmak için yaratıcı ve başarılı bir çalışma yaptığı “**Marxism and Law**” (Marksizm ve Hukuk) adlı eserinde, hukukun altyapı ile ilişkisi konusunda zihin açıcı tespitler geliştirmektedir. Öncelikle hukuku meta ve kapitalizmle özdeşleştiren Paşukanis’in dar ufğunu fazlasıyla aşarak, kanun denilmese dahi “sosyal norm”ların üretim ilişkilerinde oynadığı rolü ta avcı-toplayıcı toplumlardan itibaren ele alır. Şöyle der Collins:

Örneğin avcı-toplayıcı toplumda üretim ilişkilerini, avı yakalamak ve besini paylaşmak için yapılan düzenlemeler olarak tanımlayalım. Varsayalım ki bu düzenlemeler arasında, her sağlam vücutlu bireyin ava katılmasını zorunlu kılan bir geleneksel kural olsun. Bu kural (uyulmaması halinde) ayrıcalıkların kaldırılması, hatta cemaatten dışlanma gibi cezalarla destekleniyor olabilir. Bu kural, biçim olarak üst-yapısal mıdır, yoksa üretim ilişkilerinin bir parçası mıdır?

Bir açıdan bu kural, **üretim ilişkilerini oluşturan düzenlemelerin asli bir parçasıdır**. Böyle bir norm olmazsa, besin kaynaklarının temin tarzının başarısı, ava katılmak istemeyen herhangi bir az sayıda insan grubu tarafından ciddi riske sokulmuş olur.³⁰

Bu varsayımsal, ama anlamlı argümanı Collins, tarih içinde ilerleyerek modern zamanlardaki çok daha net ve somut olgularla pekiştirir. Marksizmin ilk dönemlerindeki hukuk anlayışında mevcut boşlukları eleştiren bazı yazarların (*Plamenatz gibi*) düşüncelerinden de yararlanarak şu olguları dile getirir:

(Plamenatz’a göre) üretim biçimleri, yasal sistem tarafından temellendirilen güç ilişkilerinden meydana gelir. Sahiplik (ownership) başkalarının mülkiyeti zorla almasını veya ona müdahale etmesini engelleyen haklardan oluşur; yasal bir sistemin sağladığı **normlar ve cezalar olmadan “sahiplik” diye bir şey olamaz**. Şayet üretim araçlarının özel sahipliği kapitalizmin ayırt edici niteliği ise, Plamenatz buradan bu üretim ilişkilerinin bir yasal sisteme bağımlı olduğu sonucunu çıkarır.... Her biri bir dizi kurala tanımlanan bir roller kümesi, bir üretim tarzını oluşturur. Kısaca bu kurallar kanun olsun olmasın,

30 Hugh Collins, **Marxism and Law**, Oxford University Press, 2001, s. 33.

aşikârdır ki maddi temelin tam anlaşılması bizi üretim ilişkilerini yöneten kuralların vazgeçilmez rolünü kabul etmeye sevk etmektedir.³¹

Collins, bu konuda Weber'in de görüşlerinden yararlanır. Weber'e göre kapitalist üretim biçimi güvenilir ve işlerliği olan bir sözleşme hukuku üzerinde yükselir (*bu Paşukanis'in de doğru ve haklı görüşüdür*). Dahası, iş adamları sermayelerini yeni iş alanlarında riske atacaklarsa, ticari işlemlerine yönelik kesinlikle öngörülebilir sonuçları garanti etmeleri gerekir, bu güvenceyi de hukuk sağlar. Weber burada daha da ileri giderek "*Batı'da kapitalizmi mümkün kılan unsur hukukun varlığı olmuştur*" demektedir.

Weber'in Batı'ya has sübjektif faktörleri belirleyici bulan (*başka bir çalışmada da "kapitalizmi protestan ruhu ve ideolojisi yarattı" demektedir*) yaklaşımları biraz zorlama ve tartışılabilir niteliktedir. Marx'ın materyalist yaklaşımına "ayakları üzerine oturttuğu" tarih bilimini yeniden "elleri üzerine" dikmek şeklinde nitelendirilebilecek yaklaşımları biz Marksistler tarafından kabul görmeyebilir. Ancak bu noktada bir Weber eleştirisine dalmamak ve bir "yumurta-tavuk" tartışmasında kaybolmamak için konuyu şu net doğruyla sonlandıralım: Mülkiyeti ve sözleşmeleri garanti altına alan hukuk, kapitalist üretimin, kapitalist altyapının ayrılmaz ve tamamlayıcı parçasıdır.

Bu olguların ışığında Collins, tarihsel materyalizm açısından şu ilginç ve orijinal sonuca ulaşır:

Marksizme göre yasal kuralların kaynağı, alışlagelmiş davranış standartlarını temsil ettiği için egemen ideolojide bulunur. Kanunun içeriği bu egemen ideoloji tarafından belirlenir ve dolayısıyla yasal kurallar biçim olarak üstyapıya aittir. Buna karşılık hukukun üst seviyede norm belirleyici (metanormative) özelliği, yasal kuralları üretim ilişkilerine somut bir biçim ve ayrıntılı bir açıklık kazandıracak kadar,

31 a.g.e., s. 79.

onları sıkı sıkıya düzenleyen bir konuma sokar. Demektir ki **hukuk kaynağı itibariyle üstyapısaldır; ancak metanormative özelliği yüzünden maddi temel içinde işlev görmektedir.**³²

Collins'in bu tespiti, Althusser'in aynı konuda yıllar önce yaptığı şu yorumla da bire bir uyum içindedir:

Devletin hukuki ideolojik aygıtı, üstyapıyı altyapının **üstünde ve içinde eklemleyen** özgül bir aygıttır.³³

Genel sonuçlar

Bütün bu analizleri aktardıktan sonra, bunlardan hareketle hukuk hakkında çıkaracağımız genel sonuçlar yazımızın ana konusu olan “sosyalist toplumda hukuk” için yol gösterici olacaktır. Toparlayalım:

- Çağdaş hukukun temelini teşkil eden “düzen, adalet, insan hakları” gibi kavramlar tümüyle bir sınıf egemenliği ile ilgili ve ona meşruiyet kazandırmayı amaçlayan sınıfsal ve ideolojik kavramlardır.
- Çağdaş (*burjuva*) hukukunun özü, kapitalizmin temelini teşkil eden meta alışverişi ve iş sözleşmelerini ayakta tutmaya ve onlara geçerlilik kazandırmaya yönelik kanunlardır.
- Buna karşılık çağdaş burjuva hukuku, ve genel olarak hukuk, meta ve sözleşme hukukuna indirgenemez. O esas olarak toplumda egemen sınıf lehine bir düzeni ayakta tutmayı amaçlayan çok yönlü bir mekanizmadır.
- Bu çerçevede hukuk, sadece bir baskı aygıtı değil, tüm toplumun rızasını almak ve var olan düzeni makul ve doğru göstermek için üzere kurgulanmış güçlü bir ideolojik aygıttır.
- Bu sebeple hukuk sadece bir “yansıma” olarak görülemez. İki açıdan hukukun ciddi bir maddi gücü vardır:

32 a.g.e., s. 89.

33 Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, İthaki, 2008, s. 70.

- Emekçi sınıflarda düzene yönelik bir rıza ve saygı yaratan “ideolojik” etkisiyle (*ki bu etki çağdaş kapitalizmi ayakta tutan en güçlü payandalardan biridir*)
- Egemen sınıflar içinde, kapitalizmin ayakta kalabilmesi için herkesin uyması gereken kuralları tanımlamasıyla
- Hukukun egemen sınıflar içi ilişkileri ve işleyişleri kapsayana kısmı (“*organizasyon hukuku*”) tüm egemen sınıf fertleri tarafından “içselleştirilmiş”, benimsenmiş bir tür “ortak sınıfsal bilinç ve iradeyi” temsil eder.
- Bu açıdan hukuk sadece üstyapısal bir olgu değildir. Çıkış noktası ideoloji ve dolayısıyla üstyapı olmasına rağmen, devlet ve siyaset gibi diğer üstyapı unsurlarının rolü esas olarak altyapıyı “desteklemekle” sınırlı kalırken hukuk, bunun ötesinde altyapıyı “tanımlayan”, oradaki oyuncuları, rolleri ve ilişkileri belirleyen, bir tür konsolide edici unsurdur ve dolayısıyla her türlü üretim biçiminde altyapının da ayrılmaz parçasıdır.
- Sosyalizmde de bir hukuk olmak zorundadır. üç sebepten:
 - Sosyalizmde (*komünist topluma kadar*) meta ve mübadelele belirli ölçülerde varlığını sürdürmektedir.
 - Sosyalist toplumda hala sürmekte olan toplumsal işbölümünden kaynaklanabilecek tüm olası ihtilaf ve sürtüşmelerini gidermek için tanımlı bir mekanizma gereklidir
 - Birey veya grup olarak emekçileri sosyalist iktidarın olası yanlışlarına karşı korumak için hukuka ihtiyaç vardır.

Sosyalist toplumda hukukun temel misyonu: Partiyi devletten, devleti partiden ayırmak!

Sosyalist sistemdeki çöküntünün ertesinde en yüzeysel seviyede dahi fikir yürüten her sosyalist, sosyalist toplumda niçin hukukun gerekli olduğuna ilişkin yukarıda sıraladığımız üç argümanı (özellikle de üçüncü argümanı) şu ya da bu şekilde düşünmüş, ya

da a priori “sezmiş” olabilir. Dolayısıyla “*bu sonuca varmak için ne diye sayfalarca hukuk üzerine yorum yaptığımız*” sorusu gündeme gelebilir. Cevap şudur: Yukardaki uzun yorumlarımızda sosyalizmdeki hukuku da bağlayan çok kritik 3 tespit bulunmaktadır.

1. Hukuk, egemen sınıfın (*bu sefer egemen sınıf haline gelmiş proletaryanın*) kendi sınıfsal doğruları ve değerleri temelinde tüm toplum üzerinde kuracağı **ideolojik hegemonyanın vaz geçilmez parçasıdır**. Bu ideolojik hegemonya (*rıza, konsensüs, teveccüh*) olmadan sosyalizm yaşayamaz.
2. Hukuk üretim ilişkilerinin ve altyapının, dolayısıyla **sosyalist altyapının ve üretim ilişkilerinin tanımlayıcı, konsolide edici unsuru ve ayrılmaz parçasıdır**.
3. Hukuku bu seviyede fiziksel bir güç haline getiren olgu, hâkim sınıfın, dolayısıyla sosyalizmde **hâkim sınıf olan proletaryanın tüm mensupları tarafından içselleştirilmiş, benimsenmiş, kendi sınıfsal ve tarihsel çıkarlarını korumak için üzerine anlaşılmış bir kollektif irade** haline gelmesidir.

Bu şekilde tanımlanmış bir hukuk, ve bu hukuku üreten, onaylayan ve ona riayet eden emekçi örgütlenmeleri, yani merkezi emekçi temsilcileri meclisi, yerel meclisler, fabrikalardaki yönetim komiteleri, idari-teknik kurumlar, emekçilerin sivil örgütleri, ve bu kanunları uygulayan mahkemeler ve meclislere (*bu hukuk çerçevesinde*) hesap veren baskı aygıtları (*istihbarat örgütleri veya milis*); sosyalizmin kazanımlarını uzun vadede korumanın **tek mümkün ve sürdürülebilir** yoludur.

Geçmiş sosyalist deneylerde bu kazanımlar tek kanal üzerinden korunmaktaydı: Parti ve “parti önderliği”:

1. İdeolojik hegemonya, tümüyle partinin propaganda çalışmalarından ibaretti. Bunu bir süre sonra hayattan koparak ne kadar zayıf hale geldiğini anlattık
2. Üretim ilişkileri ve altyapı, partinin saptadığı, ara sıra da belli

değişiklikler yaptığı sanayi ve tarım düzenlemeleri şeklinde yürüyor, bu konudaki sosyalist hassasiyet sadece parti tarafından temsil ediliyordu.

3. Proletaryanın tarihsel çıkarlarının tek resmi temsilcisi gene parti idi.

Bütün bunlar, klasik çizgiye bağlı her dürüst komünist tarafından ne kadar “olağan” gözüktürse gözüksün, tek bir sonuç yarattı: O da partinin strateji ve politika oluşturma, teoriyi geliştirme, topluma ideolojik önderlik etme gibi asli fonksiyonlarının yerine giderek idari (*yönetmel*) fonksiyonlarının artarak devletle bütünleşmesi, devletin “kurucu irade”si olmaktan çıkıp, günlük işlere ve yürütmeye her zaman müdahale edebilen bir “gölge devlet” haline gelmesi. Parti-devlet bütünleşmesi, geçmiş sosyalist deneylerin mezarını kazmıştır.

Bu noktada “*partinin bir basit idari organ, bir “gölge devlet” haline gelmesi nasıl engellenir?*” sorusuna odaklandığımızda, bu sorunu cevabının merkezinde sosyalist hukuku bulacağız.

Burjuva devrimlerden örnek verelim: Kapitalist üretim ilişkilerini belirleyici kılıp onu zafere ulaştıran her burjuva devrimi, bir “öncü parti” tarafından yönetilmiştir (*Jakobenler, Kemalistler, Amerikan bağımsızlıkçıları, Cromwell ve ekibi, vs.*). Ancak kurulan kapitalist rejim ilelebet bu öncü partinin toplumu yönetmesine bağımlı kalmamış, onların savundukları siyasi ve sosyo-ekonomik prensipler nerdeyse %90 oranında kurucu iradesi oldukları devletin temel prensiplerini ve ruhunu oluşturmuştur. Burada da kilit unsur “hukuk” olmuş, kurucu iradenin siyasi ve ekonomik ilkeleri hukuksal bir çerçeve ve onu icra eden bir devlet aygıtı ile rejimin temeli haline gelmiş, bu “kurucu ve öncü” partilerin çoğu tarih sahnesinden dahi silinmiş olmakla birlikte onların kurdukları rejimler varlığını sürdürmüştür.

Burada elbette burjuva ve proleter devrimleri arasında asimetri yaratan temel bir farka değinmek gerekir: Burjuva devrimleri zaten eski feodal rejimde ortaya çıkan ve belirleyici hale gelme-

ye başlayan kapitalist üretim ilişkilerine sadece siyasal bir iktidar çerçevesi kazandırmakla yükümlüyken, proleter devrimlerde “sosyalist üretim ilişkilerinin kapitalist toplumun bağrında ortaya çıkması” söz konusu değildir. Bu üretim ilişkileri merkezi iktidarı ele geçiren proletarya tarafından, ve bu siyasal güç üzerinden kurulur. Dolayısıyla, sosyalist devrim sonrasında siyasal iradenin gücü her zaman belirleyicidir. Ancak sorunumuz (*ve yamalgımız*) tam da burada ortaya çıkmaktadır: Sosyalizmin zaferini garanti eden (*dolayısıyla belirleyiciliğini sürdürmesi gereken*) siyasal irade, partiden, parti örgütünden, ve onun gücünden ibaret değildir ve olmamalıdır!

Parti ancak kendi ideolojisi olan komünizmi, üretim biçiminin temeli olan kollektif mülkiyeti, bu mülkiyet üzerinde direkt işçi ve emekçi denetimini, ve sosyalizmin gene temel değerleri olan kadın eşitliğini, doğaya saygıyı ve halkların kardeşliğini ancak ve ancak dışsallaştırarak, kendi dışındaki örgütlülüklerle, yani hem devlet aygıtlarına, hem de sivil örgütlere mal ederek bu siyasal iradeyi belirleyici kılabilir. Başka bir deyişle:

1. Bu değerleri ve hassasiyetleri kendi organizasyonu dışındaki tüm idari (*devlet, hükümet, yerel ve sivil*) organlara benimseterek ve devrederek,
2. Bu değer ve hassasiyetlerin belirleyici kalması için toplumsal ilişkilere ve işleyişe yön veren net kurallar tanımlayarak, böylece bunları tüm emekçiler ve onların örgütleri tarafından benimsenmiş, “içselleştirilmiş” bir hukukla garanti altına alarak,
3. Fiziksel güç kazanmış böyle bir hukukun, toplumun siyasal temeli ve kendisinin de üstünde bir toplumsal “üst irade” haline gelmesini (*parti hukukun değil, hukuk partinin üstündedir !*) sağlayarak “gölge devlet” olma lanetinden kurtulabilir.

Bizim geçmiş sosyalist deneyimimiz, “kurucu irade”nin (parti) her şeye müdahale ederek ülkeyi bilfiil yönettiği “güç odaklı” bir tarz olmuştur; yapılması gereken ise toplumdaki tüm yapıları partinin müdahalesine gerek kalmaksızın işlev görebilen, sosyalist ilkeler

temelinde kurumsallaşmış bir işleyişe kavuşturmadır. Sosyalist hukuk ise, bu hedefi gerçekleştirmenin temel enstrümanıdır.

SSCB'de hukuksal mekanizmanın gelişimi

SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinde, sık sık yapılan iyi niyetli çabılara rağmen günlük toplumsal ilişkilerde kanun ve hukuk asla belirleyici olamamış, oluşan boşluklar, belirsizlikler, bulanıklıklar, gerilemeler ve sorunlar karşısında tek çözüm “*partiye başvurmak, partiyi göreve çağırmak*” olmuştur. Bu durum bir yandan partiyi meclisin (*sovyetin*) işlerine bilfiil müdahale ederek onu günlük yürütmenin içine sürüklerken, öte yandan da tutarlı bir sosyalist hukuk yerine partinin aldığı her karar, toplumda belirleyici bir “üst irade” haline gelmiştir. Ancak hukukun en önemli ilkesi olan (*ve ancak yetkin bir hukuk aygıtı tarafından garanti edilebilecek*) **iç tutarlılık** burada doğal olarak ortadan kalkmış, verilen hükümler partinin siyasal mantığındaki dalgalanmalara bağımlı hale gelmiş, sonuçta örneğin rüşvet alan bir görevli 1937’de parti kararıyla kurşuna dizilirken 1960’larda gene parti kararıyla bakanlığa kadar yükselebilmektedir! Bu aradaki muazzam çelişkiyi ve mantıksızlığı kimse (*ne vatandaşlar, ne de yargıçlar*) sorgulamaya kalkmamıştır ve bunun da sebebi açıktır: Parti hukukun üstünde bir güçtür, herhangi bir yargıç, suçlama ne olursa olsun parti onay vermeden bir partiliyi dava veya mahkûm edemez!

SSCB’de bu noktaya varana kadar hukukun macerasını kısaca özetlemeye çalışalım:

- Lenin’in devrim sonrasında hukuka verdiği öneme yukarda değinmiştik. Özellikle sendikalarla ilgili Troçki ile girdiği tartışmada “*işçileri kendi devletlerine karşı savunmak için sendikalara ihtiyacımız var*” vurgusu da bu konudaki yaklaşımın bir parçasıdır.
- Özellikle sosyalizmin inşa sürecine ilişkin tartışmaların sürdüğü 1920’lerde Sovyet hukuk çalışmalarına sadece Paşukanis’in sol hayalciliği değil, son derece sağlıklı ve tutarlı görüşlere sahip Stuçka gibi “*sosyalizmde hukukun olması gerektiğini*

savunan” hukukçuların çalışmaları da damgasını vurmuştur.³⁴

- Belli ölçüde “atipik iç savaş” yaklaşımı ve hukuk dışı yöntemlerle yürütülen kulaklara karşı mücadele 1929’da başlayıp, 1. Beş Yıllık Planın bittiği 1934 yılında sosyalizmin inşasında ele edilen büyük başarıdan sonra Stalin, kanunlara dayalı bir sosyalist işleyiş kurma direktifini vermiş, bu çerçevede ünlü 1936 Anayasası için çalışmalar başlatılmıştır.
- 1936 Anayasası, 6 ay boyunca tüm toplumda tartışılmış ve Sovyet emekçilerinden bu anayasaya yönelik 1,5 milyon öneri gelmiştir. Sonuçlandırığı zaman bu çalışma, insanlık tarihinde çalışma, dinlenme, eğitim ve sağlık haklarını güvence altına alan ilk anayasa, hukuksal çerçeveye sahip bir sosyalizm için de önemli bir ilk adım oldu.
- 1937 yargılamaları ile başlayan süreç, rejimdeki hukuksallığa büyük bir darbe indirdi. Gerçek olduğu bugün ortaya çıkan iç komploların ortaya çıkmasıyla, yani haklı sebeplerle başlayan süreç, ne yazık ki kısa zamanda tüm toplum saran bir topyekün kaosa dönüştü ve kendi yerel iktidarlarını garanti altına almak isteyen orta ve alt kademe parti yöneticilerinin hırsları sonucu, komploya karışanların yanı sıra çok sayıda dürüst komünist de idam edildi. Hukuki çerçeveyi koruma kaygısıyla düzenlenen ve dünya basınına açık Moskova Mahkemelerinin geri planında, çok sayıda (*varlığı bugün ortaya çıkan*) mahkemesiz toplu infaz, suikast, faili meçhul de gene bu süreçte kontrolsüz bir şekilde parti ve devlet görevlileri eliyle gerçekleştirildi.
- Sonra devreye giren savaş, ve Stalin’in son dönemlerinde iktidar içinde değişik ekiplerin güç kazanma savaşları (*Leningrad davası, Doktorlar Davası, Doğu Avrupa mahkemeleri*) hukuku hiçbir meşruiyeti ve saygınlığı olmayan trajik bir tiyatroya çevirdi.

34 Onur Karahanoğulları, **Marksizm ve Hukuk: Diyalektik Hukuk Bilimi**, Yordam Kitap, 2017, s.170, 186, 282.

- Stalin'in hayata geçirilemeyen reform planı sonrasında başa geçen Kruşçev yönetimi Stalin'i "sosyalist yasallığa zarar vermek"le suçladı ve artık yasaların keyfi tutuklama ve infazlara engel olacağı güvencesini verdi. Ancak tamamıyla yeni ekibin kendine meşruiyet yaratmak için yaptığı bu açıklama ve adımlar, gerçek bir hukuksal işleyiş asla yaratmadı.
- Kruşçev'in başa geçtiği 1953'den SSCB'nin yıkıldığı 1991 yılına kadar olan dönemi belirleyen temel gerçek, parti aygıtının hayatın her alanına uzanan (*ve yasayla garanti altına alınan*) tartışmasız egemenliği ve belirleyiciliği oldu. Ülkede ayrıntılı kanunlar, hukuksal kurumlar, mahkemeler, savcılar, yargıçlar olmasına rağmen partinin fiilen "hukukun üstünde" yer alması çok ciddi tikanıklıklar yarattı. Yolsuzluk yaptığı herkesçe bilinen devlet ve parti yöneticileri hakkında kimse dava açamazken, mahkemede hakları iade edilen kimi görevlilerin hakları partide "birileri" tarafından engellendiği için asla gerçekleşemedi (örneğin 1920'den beri ÇEKA'cı olup 1980'lerde görevine iade için dava açan, ama yıllarca iade kararını uygulatamayan Pavel Sudoplatov [bkz. "Özel Operasyonlar", P.Sudoplatov]). Aslında giderek pratikte "yasal hüküm"ü belirleyen bir bütün olarak parti dahi değil, parti içinde güç odaklarının savaşında güçlü olan tarafın tercihleri oldu.
- Kendi üstünde bir hukukun olmasına asla izin vermeyen, hukuku ve kanunları sürekli olarak kendi günlük tercihlerinin altında ve ona bağımlı tutmak isteyen parti aygıtının bu yaklaşımı 1980'lerde toplumda ciddi hayal kırıklığı yarattı. Gorbaçov'un başa geçtiğinde açıkladığı "ideal" reform planındaki maddelerden biri de SSCB'nin "gerçek bir hukuk devleti" haline gelmesiydi. Ne parti aygıtının bunu kabul etmeye niyeti, ne de Gorbaçov'un bunu hayata geçirecek kararlılığı vardı. Bir önceki yazıda ayrıntılarıyla değindiğimiz çöküş sürecinde, bu da "elden kaçan hayaller"den biri oldu.

Sosyalizmde hukuk bir illüzyon, bir mitos, bir aldatmaca kurgusu değil, emekçilerin somut, gerçek, rasyonel çıkarlarını, özlemle-

rini, ve hedeflerini tanımlayan ve konsolide eden bir işleve sahip olabilir ve olmalıdır. Bu çerçevede kapitalizm altında, tıpkı din gibi, bir ideolojik afyon haline gelen “hukuk devleti” kavramı, sosyalizmde pekala anlamlı ve gerçek bir kavram haline gelebilir. Sosyalist toplumun iç ilişkilerini ve işleyişini bir hukukla tanımlayan ve bunun uygulanmasını emekçi meclislerine ve onun yürütme aygıtlarına bırakan, yani sosyalist iktidar mekanizmasının kendi ayakları üzerinde yürümesini mümkün kılan bir parti, ancak o zaman kendi gerçek tarihsel misyonu olan “dünya çapında sınıfsız toplumun kurulması” görevine daha sağlıklı ve etkin bir biçimde odaklanma şansı bulacaktır.

Marksizm ve Uygarlık Tarihi - 5

Yeni Bir Çağ: Proletarya Tarih Sahnesinde

1789 Bastille Baskını'ndan Jakobenlerin iktidarı kaybettiği 1794'e kadarki süreçte yaşanan hızlı dönüşümler arasında, Fransız Devrimi'nin ideallerine dair sürekli yükselen bir arayış dikkat çekici biçimde güçlenmişti. Bu devrimci arayış karşısında ise düzenle giderek ortaklaşan ve mülkiyet anlayışı başta olmak üzere birçok konuda kapitalist dönüşümün öznesi olan burjuvazi vardı. Ancak yine de burjuvazinin bir sınıf olarak çıkarlarını temsil edecek siyasal organlar hemen oluşturulamamış, düzen bir anda tesis edilememişti. Tek tek burjuvaların çıkarları karşısında, bir sınıf olarak burjuvazinin çıkarları korunamıyordu. Seçimlerde oy kullanma hakkı yüksek bir barajın üzerinde vergi ödeyenlerle sınırlandırılıyorken, aristokrasinin tuttuğu siyasal ve toplumsal mevziler tamamen ele geçirilememişti. Öte yandan Fransız Devrimi'nin radikal kanadını tasfiye etmek için hala mücadele sürüyordu. 1797'de dahi Jakobenler mecliste hatırı sayılır nicelikteydi. Sınırların dışında ise, Fransız Devrimi'ni durdurmak için Kutsal Roma İmparatorluğu, Büyük Britanya, Rus Çarlığı ve İspanya ile daha birçok ülkenin oluşturduğu ittifakla savaşlar devam ediyordu.

Bu duruma son vermek ve ülke idaresine el koymak isteyen Direktuvar yönetimi, 1795'ten itibaren İç Güvenlik Kuvvet Komutanı olan Napolyon Bonaparte ile 1799'da bir hükümet darbesi

yaptı. Kısa süre sonra Napolyon'un başını çektiği konsül yönetimi, bir referanduma giderek Napoleon'un ömür boyu konsül olmasını oylattı ve seçim sonucu ile iktidar Napolyon'un avuçlarına bırakıldı. 1799'u izleyen yıllarda kapitalist dönüşüm yasallaştırıldı ve kurumları inşa edildi. 1804 Napolyon Yasası ile eğitimden bankacılığa, hukuktan dine devletin ilgilenebildiği her alan serbest piyasa kurallarınca düzenlendi.

Napolyon ve Fransız Devrimi Alman coğrafyası üzerinde de çok ciddi etkiler yarattı. Almanya'da aydınlar arasındaki coşku, üç arkadaş olan Hegel, Schelling ve Hölderlin'in bir özgürlük ağacı dikerek etrafında dans etmeleri ile görülecek düzeydeydi. O dönemde Avusturya hariç 300 civarı prenslikten oluşan Kutsal Roma İmparatorluğu bu coğrafyanın çatısı durumundaydı. Ancak bu çatı altında 190.000 kişilik ordusu ve 17.000 manifaktürü ile Prusya, gerçek bir ağırlık sahibiydi. İmparatorluk içinde şehirlere giriş çıkışlar hala kısıtlıydı, her prenslik kendi gümrük vergilerine sahipti. Kapitalist dönüşümün nimetlerinden faydalanmak, Alman coğrafyasında monarşinin güçlendirilmesine paralel olarak güçlü bir bürokrasinin inşası ile mümkün oldu. Fransa'nın tam aksine, Almanya'da kapitalist sınıfın çıkarları, monarşi ve bürokrasi ile temsil ediliyordu. Öyle ki, monarşinin ve bürokrasinin eliyle kapitalist piyasanın önündeki gümrük vergileri 1818'de Alman Gümrük Anlaşması (*Zollverein*) ile çözüme kavuşturuldu.

Prusya'da kapitalizmin inşası

Prusya aristokrasisi feodal toplumsal ilişkilerden vazgeçmek zorunda kalmaksızın kapitalist piyasa için ilk birikimini gerçekleştiriyordu. Prusya militarizmi, aristokrasinin geleneksel ve savaşçı yeteneklerinin modern ordu disipliniyle harmanlanması sonucu doğdu. Bu dönemde iktidarda olan Kral Friedrich, Voltaire'le de uzun süre arkadaşlık etmiş olan bir Aydınlanma despotuydu. Ona göre kral devletin en yüksek memuruydu. Öyle ki kendisine maaş ödenir, onun da hizmet sunması gerekirdi. İş piyasayı düzenleyerek kapitalist sınıfın güçlenmesini sağladı, devlet bankası kurdu. Fransa ile büyük savaşlarda karşı karşıya gelen Prusya, 1807'den

geriye dönüp bakınca, Napolyon'un politikalarıyla yarışmak için aynı hızda ilerlediğini görebilirdi.

1813'te liberalizm ve demokrasinin Prusya'da dayandığı zemin, sonucunu askeri usullere göre düzene giren bir halk ayaklanması ile gösterdi. Halkın geniş kesimleri, Prusya ordusuna katıldı. Hemen devamındaki Leipzig ve Waterloo savaşlarında Prusya ordusunda savaşan bu askerler sayesinde Napolyon hezimete uğratıldı.

Napolyon'a karşı kurulan ittifaktan daha etkili bir şekilde onun yıkılması için mücadele eden halk gücü, siyaset sahnesinin zemini olmaya başlamıştı. Avrupa'nın çok çeşitli bölgelerindeki örgütlenmeler ve halk hareketleri, siyasetin kitlelere dönük, kitleleri kazanmak için yapılmaya başlandığı modern biçimini oluştuyordu. 19. yüzyıl egemenleri dahi siyasetin bu yeni durumunu reddedemezdi, ama bunu kontrol altına almaya çalışabilirdi. Bu kaygı ile 1815'te Viyana Kongresi toplandı. Burjuvazinin Eski Düzen'in bütün unsurları ile Avrupa çapında bir uzlaşma amacı taşıdığı bu toplantıda amaç egemen sınıfların anlaşması ile Avrupa'da yeni bir denge tesis etmektir. Büyük savaşların engellendiği ve halk hareketlerinin ortaklaşa hareket edilerek bastırılabilceği bir denge için uzlaşıldı.

Viyana Kongresi sonrası Alman coğrafyasının ideolojik iklimi

Prusya'dan gelen milliyetçilik ve romantizm dalgası karşısında, Fransız Devrimi'nin ilkeleri ve Aydınlanma'nın kozmopolit kültürü bu şehirlerin aydınlarının hafızasından henüz silinmemişti. Karl Marx, 5 Mayıs 1818'de Trier'de işte bu ortamda dünyaya geldi. Gençliği radikal Aydınlanmacı fikirlerle örülü bu ortamın merkezinde geçti. Friedrich Engels ise 1820'de Wuppertal'de doğdu. Burası dokuma ve metalürjinin merkeziydi. Şehrin siyasal ikliminde idari ve siyasi kadroların aydınlanmacılığı değil, Protestanlık hakimdi.

1836 yılında Hegelcilik Prusya bürokrasisinin ikinci kanadı tarafından kendi konumunu ve "yukarıdan aşağı devrimle kapitalizme

geçiş” tasarısını meşrulaştırmak üzere bir devlet doktrini olarak benimsenmişti. Hegelcilik, Prusya bürokratlarına göre Protestanlıkta örtük halde bulunan bütün ideallerin gerçeklik kazanmış haliydi. Öte yandan devlet eliyle Aydınlanma projesinin olduğu her yerde ortaya benzer bir sorun çıkıyordu: Radikalleşmeye eğilimli, geniş bir işsiz aydınlar yığını.

1830’da Fransa’dan gelen devrim dalgası Prusya dışındaki Alman coğrafyasında karşılık buldu. Marx ve Engels gibi Hegelciliğin yaygın biçimi ile uzlaşamayan onlarca genç, çeşitli tartışmalar sonucu farklı örgütlere katılıyordu. Bu örgütlerin hepsinin gündemine 1841 yılında Ludwig Feuerbach’ın *Hristiyanlığın Özü* kitabı girdi. Alman düşüncesinde ilk kez bütün manevi yaşam tutarlı bir materyalist açıklamaya tabi tutuluyordu. Feuerbach, bütün evrensel terimlerin aslında insanın özüne işaret ettiğini öne sürüyordu. İhtiyaçların, korkuların vb. baskısıyla insanın karşısında duran nesneler, insan özünün yabancılaşması ile insanın karşısına çıkıyordu. Marx ve Engels ise Feuerbach’ı okuduğunda “doğa hakkında çok fazla, siyaset hakkında çok az şey konuşuyor” demişti. Feuerbach insanın etkinliğini öznel değil nesnel olarak kavırıyordu. Böylelikle Hegel’in en kalıcı yönü olan diyalektiği terk ediyordu.

Silezya dokumacıları ayaklanıyor!

Silezya bölgesi, Alman coğrafyasında dokuma atölyelerinin en yaygın olduğu bölgeydi. Yeni kurulan büyük fabrikalarda çalışan erkek, kadın ve çocuklar zor şartlarda, düşük ücretle çalıştırılıyordu. Prusya ile Büyük Britanya arasındaki rekabette Prusya’nın yenilmesi ile bölgenin durumu daha da vahim bir hale geldi. Patates, kokmuş at eti ve kepe çorbasından başka bir şey yiyemeyen yüzlerce işçinin büyük çoğunluğu evsizdi, işsiz sayısı da sürekli artıyordu. 1843-1844 kışındaki ekonomik durgunluk da göz önünde bulundurulduğunda Silezya bölgesi yaşam şartlarının en çetin olduğu yerlerden biri haline gelmişti. Bu çetin şartlar altında işçiler, sonu şöyle biten bir şiiri dilden dile taşıyordu:

“Sorarım kim geçirirdi aklından / Yirmi yıl önce bundan / İnmeyeceğini gururla fabrikatörün / Kral arabasından.”

Bu şiiri sokakta okurken yürüyen bir işçinin tutuklanması ile başlayan eylemler, Fransa’dakilere kıyasla oldukça örgütsüz, siyasal hedeften yoksun, maddi sefaletle bir isyan niteliğindeydi. Makineler kırıldı, dükkanlar talan edildi, papazlar suya atıldı. Sonrasında Prusya askeri birliği işçilere ateş açtı. İşçiler geri çekilmeyince 11 dokumacı öldü ama askerler kaçmak zorunda kaldı. Ordunun intikal etmesiyle tutuklanan işçilerden 150’si yargılandı, çoğu hapis cezası aldı. Heinrich Heine, *Dokumacılar* şiirini onlar için yazdı. Onlar için desenler çizildi, şarkılar söylendi, tiyatrolar yazıldı. İsyan toplumun belleğinde ve arayışçı aydınlar arasında tarihi bir eylem olarak kaldı. Alman egemenleri ise işçi sınıfının politik varlığıyla ilk defa tanışıyorlardı.

1840’larda proletaryanın kaynakları ve hareketleri

Sanayi Devrimi yol açtığı birçok dönüşümle birlikte kültürel bir şok da yaratmıştı. Özellikle işçi sınıfı içinde, kol gücünün ve usta işçi bilgisinin yerine giderek mekanik gücün ve vasıfsız işçi emeğinin ikame olması, şiddetli bir toplumsa bunalım doğurmuştu. 1840 yılında Fransa’da sanayide çalışan işçi sayısı altı milyona yakındı. Bunun sadece dörtte biri fabrika işçisi, geri kalanlar ise küçük atölyelerde ve evlerde çalışmaktaydı.

Bir diğer açıdan, 19. yüzyılın ilk yarısı büyük nüfus hareketlerine de sahne oluyordu. Tarımsal nüfus kentlere ve sanayiye doğru akıyordu. Sanayi rekabeti karşısında çöküntüye uğrayan zanaatkarlar da işçileşiyordu. Bütün bu yoksullar ve çalışanlar kitlesine 1830’lardan sonra genel olarak proleter denmeye başladı. Lyon işçilerinin eylemleri ile birlikte proletarya artık kendi halinde varolan insanları değil, toplumsal çıkarlarının bilincinde bir kesimi işaret ediyordu. 1840’larda proletarya çalışma tarzı veya mülk edinme biçiminin ötesinde devrimci bilinci ile ayırt edilen işçi sınıfını anlatan bir terim haline gelmişti.

Gelişen makineleşmeyle birlikte, küçük atölye sahipleriyle bu

usta işçiler arasında var olan yakın ilişki daha da güçlendi. Bu kesim, Fransa'da 1830 ve 1848 ayaklanmalarının önder kadrolarını oluşturacaktır. Usta işçi kesimi içinde dayanışma anlayışının en anlamlı ifadeleri o dönemlerde çok yaygın olan gizli derneklerde bulunur. Aç Oburlar Derneği, İnsan Hakları Derneği, Aileler Derneği gibi birçok dernek hem siyasi parti hem de sendika işlevi görüyordu.

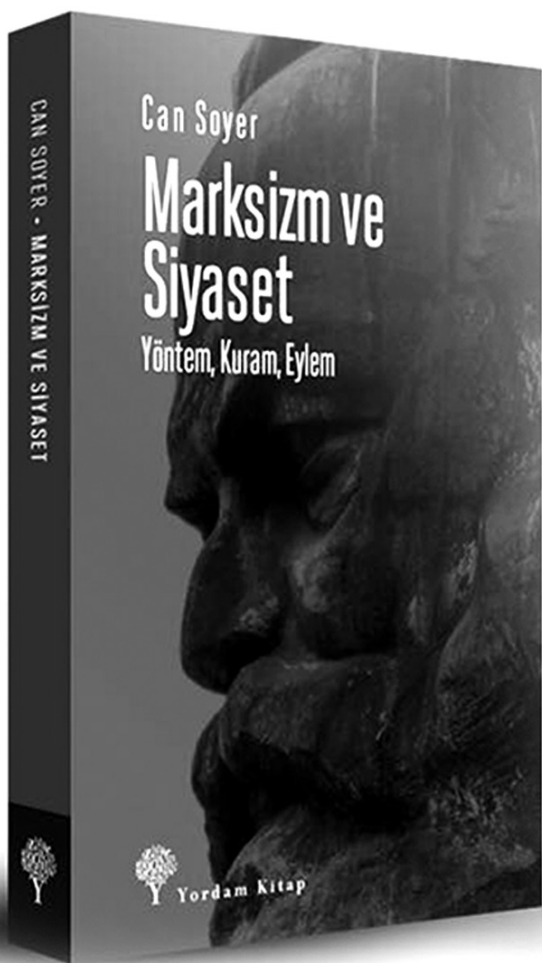
O yıllarda sosyalizm dendiğinde bir yandan Owenci, Saint Simoncu ve Fourierci ütopyacılarla reformcular anlaşılıyordu. Bu eğilimler büyük oranda “okumuş yazmış” kesimlere yönelmişlerdi. Topyekün toplumsal değişimi savunanlar ise komünist olarak adlandırılıyordu. Mülkiyet, 1840'ta sosyalizm tartışmalarının çok dışındaydı; özgürlük, liberalizm, radikalizm gibi konular daha sık tartışılıyordu.

1837'de Londra Çalışan İnsanlar Derneği altı talep içeren bir Halk Fermanı (*People's Charter*) yayınladı. Çartistler, bütün işçi sınıfını bu talepler etrafında örgütlenme eğilimindeydi. 1838'de yüzbinlerce kişiyi topluyor, 1.280.000 imza ile parlamentoyu sıkıştırıyordu. Engels'in Manchester'a geldiği 1842'de Çartist hareketin ikinci dalgası yaşanıyor. 3 milyondan fazla imza toplanmıştı. Gazetenin tirajı ise elli bindi. Engels hareketin önderleri ile tanışmış ve zamanını işçi mahallelerinde geçirir hale gelmişti.

Fabrikaları dolduran yeni proleterlerin siyasal davranış kalıpları elbette geleneksel kent işçisinden farklıydı. Köylü ayaklanmalarında olduğu gibi şiddetli bir öfke rüzgarının yarattığı boşalımla kendini ifade etmekte, ama kalıcı siyasal kurumlaşmalara girememektedir. Zanaatkar işçiler ise bu köylü ayaklanmaları geleneğini yönlendirme ve ona kalıcı siyasal örgütlenmeler verme çabasındaydı. Bu örgütlenmelerin başında ise “Tüm insanlar kardeştir” sloganıyla Haklılar Birliği gelmekteydi. İsviçre, Fransa, İngiltere gibi yerlere yayılmış Alman terziler üzerinden başlayan bu örgütlenme, 1848'e giden süreçte komünist önderler ile siyasi tartışmalarını derinleştirecekti. Sosyalizmin reformist ve ütopyacı gelenekleri ile, Alman romantizmi ve Hegelcilikle ciddi tartış-

malar içine giren Haklılar Birliği, proleter hareketin öncülüğüne soyunan bir komünist örgüt olarak adını Komünistler Birliği olarak değiştirdi. Yeni sloganı ise şöyleydi: “Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!”.

Artık Karl Marx ve Friedrich Engels’in önderliğinde, tüm Avrupa egemen sınıflarına korku salan yeni bir öznenin, proletaryanın devrimci rolünü siyasal, ideolojik ve kuramsal olarak temsil eden bir hareket ortaya çıkmak üzereydi. Bu hareket, 1848 Devrimleri ile birlikte tarih sahnesine güçlü biçimde çıkacak ve bir daha o sahneden hiç inmeyecekti.

Antik Çağ'da Uygarlıkların Yükselişi ve Çöküşü

EJDER BERGEMAN

Bellek ve Akdeniz

Fernand Braudel

Metis Yayınları, Çeviren: Ali Berktaş, 2006

Bellek ve Akdeniz, geleneksel anlamda tarih alanında yapılan diğer çalışmalardan biraz farklı bir konumda incelenmelidir. Braudel'in bu çalışmada ele aldığı konu tarihin belli bir dönemi, belli bir olay ve etkilediği toplumlar, belli krallıklar ve hükümdarlar arasındaki rekabetler değildir. Çok daha geniş bir zaman diliminde, Akdeniz coğrafyasının jeolojik dönüşümünün insan türünün ortaya çıktığı zamanla kesiştiği noktadan başlayarak antik dönemin sonuna kadar olan aralığı kapsar. Braudel eserinde, insanın gerek kendi arasında gerekse yaşadığı çevreyle verdiği mücadeleleri genel geçer tarih anlatısından daha farklı bir amaçla değerlendirir. Çünkü Braudel, Annales Okulu'nun tarih alanındaki en önemli temsilcilerindendir.

Annales Okulu'nun tarih anlayışı, tarihi diğer disiplinlerle incelerken geleneksel tarih anlatısına kıyasla yapıyı, insanları ve hatta coğrafyayı daha önemli bir yere koyar. Braudel'in kitabın ilk bö-

lümünde mücadele ettiği fikirlerden biri, tarihöncesi olarak tanımlanan dönemin tarih yazımının konusu olamayacağı düşüncesidir. İşte Annales Okulu'nun tarih öğretisinin en büyük izleri, bu kitapta burada görülmektedir.

Braudel'in kitaba başlarken ele aldığı dönem, Akdeniz'in yer şekillerinin oluşumundan başlayarak Homo Sapiens ile Neandertal türlerinin mücadelesine ve ilk tarım toplumlarının ortaya çıktığı döneme kadarki zamanlardır. Bugün tarih alanında yapılan çalışmaların çok büyük çoğunluğunun insan türünün tarihi üzerine olması da buradan anlaşılabilir. Bu anlatıyı bu şekilde kurarken, bizlere insanlık tarihinin, doğanın kendisine koyduğu sınırları aşarak ilerlediğini ve bu şekilde başladığını açıkça gösterir ve işte tam da bu yüzden bunu en başarılı şekilde komplike ilişkiler kurarak yaratmasından dolayı bugün insan türünün tarihini okuyoruz. Kitabın ilk bölümü bunu açıklamamızda bize yardımcı olabilir.

Bununla beraber, tarıma geçen ilk toplulukların Akdeniz çevresinde yerleşim yerleri olarak seçtiği yerlerin, bugün dünyanın en kozmopolit yerlerinden olması da tesadüf değildir. Toprağın, beraber yaşamının, iklimin en elverişli olduğu bölgelerde ilk yerleşimler başlamış ve sonrasında koloncilik ve göç gibi yöntemlerle insanlık Akdeniz çevresinde yayılmaya devam etmiştir.

Medeniyetler ve teritoryal devletler kuruldukça, insanların birbirleriyle kurdukları ilişkiler daha da komplikeleşmiştir. Sosyal sınıfların görünürlüğü'nün ortaya çıkmasıyla beraber aynı zamanda Mısır medeniyetinde, Mezopotamya'daki devletlerde olduğu gibi hukuk sisteminin ortaya çıktığı görülmektedir. Daha geniş insan topluluklarının bir arada yaşamak zorunda olmasıyla beraber de onları daha sıkı bir arada tutmaya yarayacak olan inanç sistemlerinin geçmişteki örneklerine kıyasla bu dönemlerde ne kadar etkili olduğuna dair mezarlarda ve antik yerleşim yerlerinde yapılan arkeolojik kazılarda daha fazla kanıt gözler önüne serilmiştir.

Braudel'in antik dünyaya dair yaptığı tespitlerin arasında en önemli yer tutanlarından biri ise antik çağ kozmopolitliğidir. Daha önce var olmuş olsa da Annales Okulu'nun adının duyul-

masıyla beraber en önemli tarih araştırma alanlarından biri olan iktisat tarihi bu tespitte bulunmada etkili olmuştur. Çünkü arkeolojik buluntulardan yararlanan Braudel, ticaret ve üretim yapan antik çağ devletlerinde kriz dönemlerinin yaşandığı ve bunların örneğin Girit ve Mısır gibi farklı coğrafyalarda aynı dönemde gerçekleştiği tespitini yapmıştır ve bu dönemleri, ticaret kapitalizminin erken bir prototipi gibi değerlendirmiştir.

Antik dünyanın geçirdiği dönüşümü yorumlarken Braudel, yoğunlukla Mısır'a referans verir. Zira arkeolojik olarak bozulmamış ve ipucu verebilecek kadar sağlam birincil kaynakların çoğu Mısır'dan kalmıştır. Bu belgelerle beraber antik çağda yaşanmış olan küresel ekonomik krizler bugünden bakıldığında daha da yorumlanabilir hale gelmiştir. Bu krizin sebeplerinin arasında üretimin ve ticaretin aksamamasının yanı sıra, üretimde kullanılacak olan madenlerin değişimi de söz konusudur. Örneğin tuncun en yaygın ham madde olduğu dönemde daha etkili ve sağlam bir maden olan demir keşfedilmiş olsa da demiri işlemek ve kaynak yapmak için kullanılan yöntemler her medeniyette aynı dönemde yaygınlaşmamıştır.

Braudel, Mısır'da M.Ö. 6. yüzyıla kadar tunç aletlerin kullanılmaya devam edildiğini söylemiştir. Fakat aynı zamanda, uzun süre boyunca yerleşik medeniyetlerin en büyük sorunlarından birisi olmuş göçebe toplulukların bu teknolojiyi daha önce istila ettiği Hitit topraklarından ele geçirmesiyle beraber, “Deniz Kavimleri” de denen bu topluluklar Mısır'ın metalürji konusunda daha fazla birikimi olmasına rağmen Mısır'dan daha önce demiri kullanmaya başlamışlardı.

Yerleşik toplumların tarih boyunca (özellikle antik çağda) karşılaştığı en büyük sorunlardan biri de bu olmuştur. Kelt kavimlerinden kim olduğu bilinmeyen “Deniz Kavimleri”ne kadar, tek sebep olmasa dahi, komplike devlet örgütlenmelerinin yıkılmasında göçebe topluluklar önemli rol oynamıştır. Braudel henüz kimler olduğu bilinmeyen “Deniz Kavimleri” istilalarını Roma'nın çöküşüne sebep olan Got istilalarına benzetir. Tabi ki bu sebeplerin arasında devletlerin korumacı üretim tarzları ve savaş taktiklerinin miadını

doldurmuş olması da büyük rol oynar. Örnek olarak Orta Krallık döneminde Hiksos olarak isimlendirilen göçebe topluluğun savaş arabalarıyla kurduğu üstünlükle Mısır'ı Nil Deltası'nın gerisine ezici bir üstünlükle göndermesi, ilerleyen yıllarda Mısır'ın savaş arabası teknolojisini adapte ederek yeni savaş taktikleri yaratmasını sağladı. Tekrar Nil Deltası'nı ele geçirdikten sonra daha sağlam bir yapılanmayla dönen Mısır'ın bu çelişkiler sonucu yarattığı sentezini, Braudel materyalist yöntemle önemli bir yer vererek açıklar.

Braudel kitabın ikinci bölümünü Fenikeliler ve Akdeniz'deki kolonizasyonlarıyla açar. Şimdiye kadar bahsettiğimiz uygarlıkların hepsi, Akdeniz coğrafyasının doğusunda; Ege, Nil Deltası, Küçük Asya ve Mezopotamya'da izlenmişti. Akdeniz tarihinin batısını ve bugün de benzer öneme sahip kentleri (*Marsilya, Cadiz ve Batı Akdeniz adaları gibi*) kurmuş olmalarından, hatta belki de Akdeniz ticaretinin o zamana kadarki en canlı dönemini yarattıklarından Braudel Fenikelilerin faaliyetleri için "bir tür Amerika'nın keşfi" tabirini kullanır.

Daha sonra Kuzey Afrika'nın Batı Akdeniz'deki bölümünü de bu ticaret ağına entegre edecek olan Kartaca'nın hüküm süreceği bu kentler Braudel'e göre Fenikelilerin sanayileşmeleri için elverişli hammaddelere sahipti. Böylelikle üretilen malların niteliklerinin yanında, nicelikleri de artışa geçecek ve servet birikimini daha da hızlandıracaktı. Bu durum, ilerleyen zamanlarda Yunan medeniyeti ve polis'lerin kuruluşunda büyük pay sahibi olacaktı.

Braudel, Fenike ve Yunan kolonizasyonlarını karşılaştırırken Yunan kolonizasyonlarını daha çok üretim yapılabilecek toprakların kısıtlı olması üzerinden açıklamış, bu şekilde karşımıza çıkmış kentlerde bir soylu sınıfının ortaya çıktığını ortaya koymuştur; bu tespit antik çağda sınıf ayrımının evrimini anlayabilmemiz açısından önemlidir. Çünkü M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllara gelindiğinde entelektüel alanda günümüze miras kalan pek çok yazılı eserin ortaya çıkışında bahsi geçen polis adı verilen kentlerin yarattığı soylular rol alacaktır.

Daha sonrasında Akdeniz coğrafyasında kurulacak olan Büyük İskender'in Makedonya'sı ise, kısa sürede dağılacaktı. Genişleme bakımından, Yunan medeniyetiyle yıllarca savaşmış olan Persleri bile yenip Hindistan'a ulaşmış olsa da, Braudel antik çağın belki de en önemli liderlerinden olan İskender için çok net ve kısa bir şekilde, imparatorun doğusundaki sorunları batısındaki sorunlarla aynı perspektifte değerlendirdiği için İskender'in ölümünden sonra imparatorluğun hemen dağıldığını savunur. Bütün bunların yanında, miras bıraktığı Helenistik kültürün Akdeniz'den Baktriya'ya kadar geniş bir coğrafyada sanattan devlet yönetimine yeni bir dönemi açtığını söyler.

Bunlarla birlikte Braudel, antik çağ ile orta çağ arası bir köprü oluşturan, küçük bir şehir devleti olarak kurulan Roma'nın kuruluşunu Akdeniz'in önemli kırılma noktalarından birisi olarak ele alır. Devlet yapılanmaları ile Helenistik kültürden devşirdikleri sistemlerle, zamanla üretim bakımından Akdeniz'de hegemonya halini almış, o dönem Akdeniz ticaretini domine eden Kartaca'yı mağlup edip tüm Akdeniz coğrafyasında doğal sınırlarına ulaşmıştır. Roma'yı bu kadar büyük bir imparatorluk haline getiren unsurlardan en önemlilerinden birini Braudel, gittikleri her yeri Helenistik tarzdan etkilenen kendilerine özgü mimarileriyle ve yönetim tarzlarıyla Romalılaştırmalarıydı, diyerek açıklar. Bununla birlikte köleci üretim tarzını, özellikle biraz önce sözünü ettiğimiz Fenikelilerin kurmuş olduğu liman kentlerinde başarıyla uygulayıp oturtmuş olmaları uzun yıllar sürecek olan Pax Romana döneminin başlangıcına yol açacaktı.

Antik çağlar hakkında bilgi sahibi olmak, Braudel'in bize *Bel-lek ve Akdeniz*'in pek çok yerinde gösterdiği gibi materyalist yöntemi tarihe uygulamanın bugünün ve yakın tarihin sınıfsal gelişimini anlayabilmek açısından, analiz yöntemleriyle önemli ipuçları verir. Aynı zamanda tarih yazımı özelinde de olayları sadece tek bir disiplin tarafından değil, çok farklı perspektiflerden de değerlendirmemiz gerektiğini gösterir.

Aslında Braudel, Annales Okulu'nun 20. yüzyılda ismi duyulmuş olan çok az sayıdaki temsilcilerindendir. Onun yaşadığı dönemin, 19. yüzyılda yaşamış olan tarihçilerin dönemine kıyasla daha fazla arkeolojik bulguların olduğu döneme denk gelmiş olması, farklı disiplinlerden yararlanması açısından kendisine ön açıcı olmuştur. Yine de 1960'lı yıllarda yayınlanmış bu kitabın içerisinde günümüzde aksi kanıtlanmış bazı argümanlar vardır, fakat kullanılan metodoloji bugün pek çok tarihçi tarafından da kabul edilmiştir.

Emperyalizmin Yörüngesinde Kapitalistleşme: Pazara Açılan Yollar

İPEK YAZMAN

Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi

Orhan Kurmuş

Yordam Kitap, 2007

Emperyalizmi ele alırken bir ülkeye nasıl girdiği, o ülkeye köklerini nasıl saldı, üretim ilişkilerinden kültür hayatına onu nasıl etkilediği gibi sorular, konu üzerine araştırma yapan bir okurun aklına gelen sorulardan şüphesiz ki ilkleri oluyor. Peki emperyalizmin ülkeye girişi aklımızda tam olarak ne canlandırıyor? Emperyalistler sömürü aygıtları olarak yalnızca tankları, tüfekleri mi sıralıyorlar? Emperyalizm dediğimiz yalnızca bir yıkma sürecinden mi ibaret? Dr. Orhan Kurmuş'un *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi* adlı kitabı, yukarıda sıraladığımız, emperyalizm üzerine düşünen ve araştırma arzusu içinde bulunan bir okurun aklına takılan tüm bu sorulara oldukça kapsamlı ve veriler ışığında ele alınarak desteklenmiş cevaplar sunuyor demekte sakınca görmüyoruz. Üstelik cevaplarımızı ararken izini sürdüğümüz emperya-

lizmin köklerinin oldukça tanıdık bir toprakta salınışını inceleme fırsatı ediniyoruz: Kendi topraklarımızda.

İngiliz emperyalizminin Türkiye'ye giriş sürecini, özellikle Batı Anadolu ve İzmir ölçeğinde daraltarak ele alan bu eserde sömüren ve sömürülen arasında kurulan ilişkinin pek çok yönünü güçlü tarihsel referanslar aracılığıyla inceleme ve somutlaştırma imkanına erişiyoruz. Kitabın kaynakça ve Kurmuş'un yıllarca süren arşiv araştırmalarının sonuçları bakımından oldukça zengin olduğunu söylesek de kimi okurlar tarafından yerli kaynakça bakımından eksik bulunarak eleştirildiğini söylemiş olalım. Dr. Orhan Kurmuş ise, ilk kez 1974 yılında basılan ve hem döneminin yoğun tartışma ortamında hem de günümüzde önemli bir temel kaynak haline gelen kitabına yapılan bu eleştiriyi, kitabın kaleme alındığı dönemin siyasal koşullarının etkisiyle kaynaklara ulaşmanın imkansızlığını vurgulayarak açıklıyor.

Emperyalizmin iki yüzü: Yıkma ve yapmak

Emperyalizm üzerine okumaya aşına olduğumuz çalışmaların büyük bir kısmı, emperyalizmin bir ülke üzerindeki yıkıcı etkilerini enine boyuna incelemektedir. Örneğin Osmanlı'da emperyalizmin rolünü ele alırken ilk akla gelen ve üzerine çalışma yapılan başlıklar dış borçlar, Düyun-u Umumiye ile Osmanlı ekonomisinin Avrupalı ülkelerin denetimi altına girmesi, yabancı şirketlere kamu hizmetlerinden demiryolu ve madencilik alanlarına verilen imtiyazlar ışığında dış bağlanma ve Osmanlı sanayisinin emperyalizm etkisi altındaki durumu olagelmıştır. Orhan Kurmuş ise emperyalizmin ülkeye girişini yalnızca tek bir yönden, madalyonun yıkım tarafından ele almaktansa diğer yüzüyle bir bütün halinde değerlendirmeyi uygun görüyor. Emperyalizmin etkisiyle yapılan yatırımlar sonucunda gelişen sanayi ve madencilik, tarımda kapitalistleşme sürecinin başlaması ve Osmanlı dış ticaretindeki gelişmeler gibi ihmal edilen başlıkları da madalyonun bir diğer yüzü olarak okura sunuyor. 1850-1913 yılları arasını kendine zaman kesiti olarak seçen Kurmuş, İngiliz emperyalizmi yörüngesinde Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecinin ilk dönemini ele alıyor.

İngiliz sermayesinin Türkiye'ye girişini ele almadan önce İngiliz sömürgeciliğinin yıkmak ve yapmak rollerinin altını nasıl doldurduğunu anlamak adına, Kurmuş'un ele aldığı Hindistan örneğini incelemekte sakınca görmüyoruz. 18. yüzyıl boyunca Hindistan'la tek taraflı bir çıkar ilişkisi kuran İngiltere, Hindistan'ı şiddetli bir biçimde sömürüyordu. Sömürgeciliğin uygulayıcısı, iki ülkenin egemen sınıfları arasında ortaklığı pekiştiren East India Company (*Doğu Hindistan Şirketi*) idi. İngiltere sanayi burjuvazisi, iktidara tam anlamıyla ağırlığını koymaya giden yolun başında öncelikle kendi mamullerini Hindistan'a satabilmek adına, Hindistan'ın geleneksel ihraç malına Avrupa ve İngiltere'de pazarları kapatmak üzerine çalışmaya başladı. Sonunda, Hindistan pamuklu kumaşlarını ihraç edemez olacaktı. Başarıya ulaşan İngiltere, Hindistan'a pamuklu kumaş ve pamuk ipliği ihraç ederek Hindistan'ın yerli pamuk sanayisini tamamen yıktı. İngiliz emperyalizmi yıkıcı yönünü göstermeye başlamıştı ve sonraki yüzyılda da devamını getirecekti. 18. yüzyılda İngiltere'de aristokrasi ve plütokrasi hakimdi. Oysa 19. yüzyıla geçerken aristokrasi ve plütokrasiyle sanayi burjuvazisi arasındaki çıkar çatışması meyvelerini verecek ve her sömürge ülke gibi Hindistan da kendisini sömüren ülkenin yaşadığı siyasi süreçlerden oldukça etkilenecekti ve Marx'ın deyimiyle İngiltere egemen sınıflarının çıkarlarının "savaş alanı" olacaktı. Sanayi burjuvazisinin kazanımıyla East India Company bu dönemde gücünü yitirdi ve sanayi burjuvazisi, İngiltere aristokrasisi ve plütokrasisinin denetimi olmaksızın sanayi ürünlerini Hindistan'da satabilecekti.

İngiltere'de sanayi burjuvazisini güçlendiren bu ve benzeri gelişmeler, Hindistan'ın ticari yapısını da doğrudan etkiledi ve değiştirdi. Sanayi burjuvazisinin Hindistan pazarıyla arasına konulan kısıtlamaların kalkmasından önce Hindistan, İngiltere'ye ihraç yapan bir ülke görünümündeydi. Bu dönemdeyse Hindistan'ın İngiltere'den ithal ettiği mamul malların değeri artmaya başladı. Her ne kadar İngiliz aristokrasisi ve plütokrasisi sömürüye hız kesmeden devam etmeye istekli olsa da, emperyalizmin yıkıcı yüzü Hindistan'ı İngiltere'nin ithal mamullerini karşılayamaya-

cak kadar güçsüz bir noktaya sürüklemişti. Bu durumda İngiliz sanayi burjuvazisi, artık emperyalizmin yapıcı yüzünü gösterme zamanının geldiğinin farkındaydı.

Hindistan, İngiltere tarafından sulama kanalları ve demiryollarıyla donatıldı. Demiryolları bir yandan hammaddeleri İngiltere'ye ulaştırırken diğer yandan da İngiliz mamullerini ülkenin her köşesine sokuyor, üstelik İngiltere'nin Hindistan üzerindeki politik hakimiyetini de oldukça kolaylaştırıyordu. Kapitalist üretim biçimi, doğrudan İngilizlerin istediği yönde geliştirildi ve gelişimi de onların çizdiği sınırları aşmadı. İngiltere, Hindistan'da kapitalist gelişme sürecinin tohumlarını attığı gibi, kendi çıkarları doğrultusunda fidenin çizdiği haddenden fazla boy vermesinin önünü kesti ve Hindistan'ı kendi ürünleri için bir pazar ve hammadde kaynağı durumunda tuttu.

Hindistan örneğinin, her ne kadar İngiltere'nin sıkı ve tam politik denetimi altında olmasıyla Osmanlı gibi ülke örneklerinden ayrılrsa da emperyalizmin bir ülkedeki rolünü anlamak açısından oldukça açıklayıcı olduğu söylenmelidir. Sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin, emperyalist ülkelerde yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelerden nasıl etkilendiğini, emperyalist güçlerin yıkma ve yapma süreçlerini elbette ki İngiliz sermayesi ve Osmanlı arasındaki ilişkiyi incelerken de ele alacağız, fakat bu bölümü kapatmadan emperyalizmin yapıcı yüzünün karakterinin altını tekrar tekrar çizmekte bir sakınca görmüyoruz.

İngiliz emperyalizminin Hindistan'la olan ilişkisi örneğinde olduğu gibi emperyalizmin yapıcı yönü her ne kadar etki ettiği ülkelerde sanayi, madencilik ve ulaşım gibi pek çok alanda ilerleme ve kapitalistleşme sürecinde hızlanma sağlasa da bu ilerlemeleri kendi çıkarlarının kalıbına sıkıştırarak günün sonunda sömürge ve yarı-sömürge ülkelerdeki sömürüyü katmerlendiriyor ve kendi varlığı sürdükçe o ülkenin halklarının bu gelişmelerin meyvelerini toplamasının önüne geçiyor.

Denge ipinde Osmanlı ve İngiltere ilişkisi

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması durumunda kopan parçalardan hangilerinin hangi Avrupa ülkesi tarafından kapılacağı, kimin değişen güç dengeleri sonucunda daha çok toprağa sahip olup dağılmadan yana olacağı ve kimin çıkarları doğrultusunda “birliğin korunması”ndan yana olacağı soruları, Osmanlı'yı emperyalist ülkeler arasındaki çelişkilerce gerilmiş bir denge ipinde hayatta kalmaya çalışmaya zorluyordu. Buradaki en önemli öznelerden biri de şüphesiz İngiltere'ydi. İngiltere, dağılma süreci yavaşlatılmış ve kendisiyle ekonomik ve siyasal ilişkileri güçlendirilmiş bir Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi çıkarları açısından en uygun seçenek olarak görmekteydi. Osmanlı'yı sömürülecek kadar ayakta tutacak, yani yönetsel ve ekonomik olarak hem dıştan hem içten gelecek tehlikelere karşı durabileceği kadar güçlü olmasını sağlayan reformlarla, devletin yıkılmasını kontrol etmeye çalışıyordu.

19. yüzyılın son yarısında Osmanlı-İngiltere ilişkileri ise, İngilizlerin iyi niyetlerinden şüphe etmenin dahi vatan hainliği sayıldığı bir noktaya erişmiştir. Döneme dair verilen en çarpıcı örneklerden biri olarak bir bakanın, Bakanlar Kurulu notlarını İngiliz Büyükelçisine düzenli bir biçimde rapor ederken davranışının meşruiyetini Osmanlı'nın çıkarlarını koruyabilmesi için İngiltere'nin devlet sırları dahil her şeyi bilmesi gerektiği düşüncesine dayandırması, durumu oldukça iyi özetliyor. Fakat tüm bunları göz önünde bulundururken, İngiltere'nin bunca inkar edilemez etkisine karşın yine de Osmanlı Devleti'nin Hindistan'ın aksine kendi dinamikleri de olduğunu hesaba katmak ve reform hareketlerini yalnızca dış etkenlerle açıklama hatasına düşmemek gerektiğini söylemekte fayda görüyoruz.

Pazara çıkan yol: İzmir-Aydın Demiryolu

İzmir-Aydın Demiryolu üzerine konuşmaya başlamadan hemen önce, yazarımızın yukarıda belirttiğimiz üzere neden İngiltere emperyalizminin Türkiye'ye girişini incelerken Batı Anadolu üzerine yoğunlaşmayı tercih ettiğinin üzerinde durmamız gere-

kiyor. Öncelikle Orhan Kurmuş bu durumu Lenin'in "Kapitalizm, yağmacı niteliğinin bütün görüntülerine, ulusal ve tarihsel gelişmesinin en ince ayrıntılarına kadar tümüyle, hiçbir zaman incelenemez" sözlerini aktararak açıklıyor. Hem tarihsel verilerin yetersizliğini, hem de tüm detaylara hakim olma arzusuyla yola çıkarak en can alıcı unsurları gözden kaçırma tehlikesini göz önünde bulunduran Kurmuş, araştırmasının coğrafi alanını Batı Anadolu olarak sınırlandırıyor. Batı Anadolu'yu öne çıkartan en bariz özelliklerin başındaysa hiç şüphesiz emperyalizmle ilk ilişki kuran bölge olması geliyor.

Ulaşım, İngiltere'nin ihtiyaç duyduğu reformların hayata geçmesinde kilit bir önem taşıyordu. Batı Anadolu'da demiryolu inşaatından önce mallar deve kervanlarıyla taşınmaktaydı. Ürünler uzun yolda hasar alma veyahut devletin tüm develere savaş gibi durumlarda el koyması ihtimalinde çürümeye bırakılma tehlikesiyle karşı karşıya kalıyordu. Yolculuğu engelleyecek sel baskınları ve savaş durumları olmayacak kadar şanslılarsa, kervan sahipleri bu sefer de yol uzunluğuna ve taşıdığı ürüne göre bir ücret talep ediyordu. Talep edilen ücretlere depolama masrafları ve aracılardan karları eklenince, malın ithal fiyatı ile kar elde etmesi için satılması gereken fiyat arasındaki fark gittikçe açılıyor ve ithal ürünlerin sürümü İngilizlerin arzuladığının aksine düşüyordu. Bu durumda Batı Anadolu'da ucuz bir ulaşım olanağının yaratılması ihtiyacı doğuyordu. Bu ihtiyacı karşılamak, İngiltere için yalnızca siyasi etkisini güçlendirme fırsatı yaratmakla kalmayacak, aynı zamanda İngiltere mallarının bölgede daha geniş bir alanda kolay ve hızlı bir şekilde satılmasını sağlayacaktı.

İzmir'deki tüccarların da İzmir'in Batı Anadolu'ya bağlanması kendi çıkarlarına olacağına bilincinde, fakat bu mali yükü ne kendilerinin ne de halihazırda mali açıdan sıkıntıda olan Osmanlı hükümetinin sırtlanabileceğinin de farkında olmasıyla İngiltere'nin desteği alınarak Osmanlı'dan demiryolu yapımı için imtiyaz alındı ve Aydın Demiryolu Şirketi kuruldu. Orhan Kurmuş, Aydın Demiryolu Şirketi'nin finansman durumunun incelenmesinin aynı devirde yabancı ülkelerde demiryolu yapımı amacıyla

kurulmuş İngiliz şirketlerini anlamak açısından öğretici olduğunu söylüyor. Aydın Demiryolu'na ilginin karlılığı anlaşıldıktan sonra artması da diğer şirket deneyleri ile uyum içindedir.

Osmanlı hükümetinin demiryollarının yapımına gösterdiği yardım ve ilgi ise şirket yöneticileri tarafından sıklıkla övülüyordu. Hükümetin bu yakın ilgisinin temel sebeplerinden bir tanesi, Batı Anadolu bölgesinin kırsal kesimlerinde çeteleşmiş olan Yörük, Çerkes ve Zeybeklerin veya adalardan gelen Rum çetelerinin çıkarttıkları ve ekonomik hayattan ulaşımına pek çok alanı olumsuz yönde etkileyen karışıklıkları bastırmak adına güvenlik gücü taşımasında kullanma fikriydi. Bir diğer nedense, demiryolunun hem bölgedeki üretimi ve dolayısıyla toplanacak vergileri artırması hem de ticareti de genişleterek ticaret geliri vergileri ve gümrük vergileriyle hazineye katkı sağlayacak olmasıydı.

Demiryolunun yapımından önce, kervan kullanımı bölgedeki egemen taşıma biçimiyken İzmir-Aydın-Dinar eksenini etrafında toplanan kervan yolları ağı bölgenin fiziksel konumu sebebiyle kuzeydoğudaki düz alanlarda yumaklaşmış, güneye yayılamamıştı. Demiryolunun uzatıldığı noktaya doğru giden zaman aralığında demiryolları geleneksel kervan yollarının yerini aldı, ana kervan yollarının önemini kaybetmesine neden oldu. 19. yüzyıl sonunda demiryollarını üretim ve yerleşme merkezlerine bağlayan yeni ve ikincil önemli yollar silsilesi oluşmuştu. Yol şebekelerinin geldiği bu son durumsa kitapta kendi kendine yeterli feodal yapıdan pazar için üretim yapan kapitalist yapıya geçişin belirtileri olarak değerlendiriliyor.

Batı Anadolu'da pamuk üretimi

Amerikan İç Savaşı'nın başlaması, İngiltere'nin ham pamuk ihtiyacının karşılandığı ülkelerin üretimi durdurmasıyla ve İngiltere'deki pamuk fiyatlarının ciddi oranda artışıyla sonuçlandı. Pamuk fabrikalarının üretime devam edebilmesi için bol ve ucuz pamuğa ihtiyaç duyması, pamuğu İngiltere'nin kendi hammaddelerini karşılamak ve üretimini teşvik ettiği ürünler arasında

göstermek için iyi bir örnek haline getiriyor. İngiltere, özellikle Hindistan ve Türkiye’de pamuk üretimini teşvik ediyordu. Türkiye’de pamuk üretiminin teşviki, bir dizi sorunun ele alınması zorunluluğunu beraberinde getiriyordu: Hindistan pamuğuyla eş tutulan yerli pamuk yerine Amerikan tohumunun yaygınlaştırılması ve yerli tohumun ekilme zamanı alışkanlığıyla arasında olan açının sonuçlarının alınması, aşar vergisinin üreticinin şevkini kırdığı gerekçesiyle ya kaldırılması ya da pamuk üreticilerinin en azından iki yılda bir bu vergiden kurtarılması, İngiltere’nin yatırım ve propaganda yapma zorunluluğu ve ulaşım olanaklarının yetersizliği. 1860’larda, üretimin dış etkilerle en fazla artışı gösterdiği yıllardaysa pamuk ihracatının en önemli gündemi pamukların temizlenmesi ve balyalanması olmuştur. İhracatçılar satın aldıkları malların içinden yabancı bir ürün çıkmaması ve temiz olmasına, ayrıca balyaların standart bir şekilde bağlanmasına önem veriyorlardı. Oysa Osmanlı’daki temizleme ve balyalama yöntemleri oldukça ilkel. Bu ihtiyacın doğması sonucunda bazı tüccarlar Batı Anadolu’da çırçır fabrikaları ve hidrolik press tesisleri kurmaya giriştiler.

Çırçır fabrikalarının ortaya çıkışı, küçük ölçekte dahi olsa sanayinin gelişmesine yol açtı. Pamuk ihracatının yaygınlaşması dış pazara bağımlılığı son derece arttırdı. Sıkıştırılmış balyalar halindeyken oldukça kolay bir şekilde alev alan pamuğun üretimi, bankacılık ve sigortacılık gibi kapitalizmin gelişmesini kolaylaştıran kurumların da ortaya çıkmasını sağladı. Tüm bu bilgiler ışığında İngiltere’nin Türkiye’ye yaptığı pamuk üretimi teşvikinin Batı Anadolu tarımında kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimi açısından oldukça önemli bir örnek teşkil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye’nin emperyalizmle ilişkisi

Türkiye’deki çıkarları başlıca İzmir’deki İngiliz tüccarları ve onların Ermeni, Rum işinsanları ve bürokratlarla kurdukları işbirlikleriyle gözetilen İngiliz emperyalizminin etkisi altındaki Osmanlı İmparatorluğunun sosyo-ekonomik gelişmesinden söz edildiğin-

de, tıpkı diğer bağımlı ülkeler gibi Türkiye'nin de kapitalist üretim biçiminin emperyalizmin etkisi altında homojen olmayan bir biçimde geliştiğini söylememiz gerekir. Emperyalist ülkelerin gereksinimlerini karşılamaya yönelik hareket eden yabancı sermaye şirketleri, bağımsız ekonomik ve politik gelişmenin önüne geçmekle kalmadı, aynı zamanda ayrıcalıkları ve bağlı oldukları tekellerin gücü sayesinde Türkiye'de milli burjuvazinin gelişmesinin önüne set çektiler. Osmanlı ekonomisi emperyalist ülkelerin çıkarları doğrultusunda tek yönlü gelişti. Orhan Kurmuş'a göre Türkiye'nin emperyalist ülkelere bağımlılığı öz olarak değişmedi.

Biçim olarak ise ekonomik, politik ve ideolojik alanlarda İngiltere ve Almanya'nın yerini ABD aldı. Emperyalizmin değişen dünya koşullarına kendini uydurma çabaları sonucu sermaye ihracı, bütün bağımlı ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de yeni biçimlere büründü. Özel sermaye ihracının yerini tekelci-devlet sermayesi ihracı almaya başladı. Ekonomik "yardım" ve "borç" adı altında sürdürülen kapitalist sömürü, Türkiye'nin NATO ve CENTO gibi saldırgan askeri paktlara girmesi ve askeri "yardım"ların artmasıyla yoğunlaştı.

Dr. Orhan Kurmuş'un emperyalizmin Türkiye'ye girişini İngiliz sermayesinin Batı Anadolu'da tarım, sanayi, madencilik ve ulaşım gibi pek çok başlıkta etkilerinin kapsamlı analiziyle incelendiği kitabı, zengin kaynakçası ve kapsamlı okuma listesiyle geçmişten bugüne bu alanda araştırma yürütmek yahut okuma yapmak isteyen okurlar için güçlü bir kaynak oluşturuyor.

KOMÜNİST

BÜTÜN ÜLKELERİN İŞÇİLERİ, BİRLEŞİN!

Özellikle küresel pandeminin Türkiye'ye yansmasıyla birlikte gündelik sohbetlerden akademik çalışmalara kadar geniş bir yüzeyde tartışma konusu olan kamusalığın tasfiyesi, esasında neoliberal birikim biçiminin ve onun hegemonyasının en fazla saldırıda bulunduğu alanlardan biri. İşçi sınıfının dünya üzerindeki mücadelesinin kazanımlarıyla pekiştirilmiş kamusal hak ve nosyonlar, neoliberal kuşatmanın sistematik saldırıları sayesinde bütünüyle ortadan kaldırılmış halde. Günümüzde devletler ve hükümetler yurttaşlara yönelik hizmet yükümlülüğü taşımadığı gibi, devlet aygıtının başlıca işlevi yurttaşların haklarını kullanma imkanlarının baskı ve şiddetle engellenmesi olmuş durumda. Neoliberal devlet, konu kamusal hak ve hizmetlerin sağlanması olduğunda bir yokluk olarak belirlemekte; öte yandan, aynı devlet konu halkın hakları ve talepleri olduğunda tüm cüssesi ve şiddetiyle sahnedeki yerini almakta. Bu nedenle Komünist'in bu sayısındaki dosya konusu "Neoliberal Kuşatma: Kamusalığın ve Yurttaşlığın Tasfiyesi" başlığını taşıyor.

20 TL